

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

СТЕБЛИНА Оксана Миколаївна

УДК 1(092)(477)''18'':7.035(043.3)

НАТУРФІЛОСОФСЬКИЙ РОМАНТИЗМ Д. ВЕЛЛАНСЬКОГО

09.00.05 – історія філософії

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник:

ЛЕВИЦЬКИЙ Олег Вікторович,

кандидат філософських наук,

доцент

Київ – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ Д.ВЕЛЛАНСЬКОГО	12
Висновки до першого розділу	35
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОГЛЯДУ Д.ВЕЛЛАНСЬКОГО	
2.1. Історичні й теоретичні передумови виникнення та розвитку романтичного світогляду наприкінці XVIII — початку XIX століття	38
2.2. Особливості генези світоглядних і філософських ідей в Україні та Росії наприкінці XVIII — початку XIX століття.....	76
Висновки до другого розділу	112
РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ВНЕСОК Д.ВЕЛЛАНСЬКОГО У ФОРМУВАННЯ І ПОШИРЕННЯ РОМАНТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ В ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ	
3.1. Особливості світогляду Д.Велланського	114
3.2. Вплив натурфілософських ідей Д.Велланського на розвиток природознавства та філософії в Україні та Росії	139
3.3. Роль викладацької і публіцистичної діяльності Д.Велланського у становленні філософії романтизму в Україні та Росії першої половини XIX століття	164
Висновки до третього розділу	172
ВИСНОВКИ	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	179

ВСТУП

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми. Проблема духовних орієнтацій людини, світоглядних і методологічних пошуків щоразу актуалізується у зламні моменти культурно-історичного розвитку, часи радикальної зміни парадигм соціальної практики. Українська історико-філософська та суспільно-політична думка впродовж останніх десятиліть зробила суттєвий крок вперед у розумінні змістовної панорами духовних явищ, взаємозв'язків і закономірностей розвитку духовної сфери в цілому, а також витоків формування національної самосвідомості й науки, місця українських вчених-мислителів у всесвітньому процесі.

З огляду на нагальні завдання духовного відродження та розвитку української філософської культури, особливо актуальним сьогодні є звернення до творчої спадщини вітчизняних мислителів минулого. Особливо важливим є усвідомлення значущості творчого доробку Данила Михайловича Велланського (Кавунника) (1774–1847), творча спадщина якого довгий час залишалася поза науковими інтересами філософів, культурологів та істориків науки.

Актуальність теми не в останню чергу визначається також тим, що Д.Велланський залишив яскравий слід у становленні та розвитку романтичного світогляду в духовній культурі України та Росії першої половини XIX ст., що досі не знайшло свого відображення в сучасних філософських дослідженнях. Історична постать видатного науковця та філософа, беззаперечний авторитет якого визнавався всіма його сучасниками, залишається поза межами того історичного значення, якого на початок XIX ст. набув романтизм як духовний феномен, що не лише віддзеркалював суть історичних процесів, а й стимулював їхній розвиток. Той період нагадує наше сьогоднішнє, коли ми повертаємось до української національної ідеї,

відроджуємо на її основі свої традиції, мову, релігію, будуємо суверенну українську державу та формуємо світогляд її громадянина. У цьому сенсі повернення філософської спадщини Д.Велланського в усій її глибині та неоднозначності відкриває нові обрії для історико-філософського осмислення та сприяє поступу української філософії її самовизначенню на тлі світової філософської культури.

Отже, усвідомлення недостатньої теоретичної та практичної розробки проблеми, вирішення якої відповідало б потребам сучасного суспільства, може бути розглянуто в якості обґрунтування необхідності її дослідження.

Стан наукової розробки проблеми. Проблеми, що розглядаються в дисертаційному дослідженні, висвітлені в значній кількості монографічних, дисертаційних та періодичних видань, присвячених як вивченню й оцінці різних аспектів наукових інтересів Д.Велланського, так і загальним історичним передумовам і особливостям становлення романтичного світогляду в науці та культурі України і Росії XIX ст. Це, передусім, література дожовтневого періоду та праці українських та російських вчених в еміграції, а також наукові дослідження радянських науковців і розробки останнього десятиліття, що з'явилися на пострадянському просторі, в яких вагоме місце належить українським дослідникам.

Слід зазначити, що оцінка науково-філософського внеску Д.Велланського дана у працях М.Бородія [3.48; 3.49], В.Зеньковського [3.98], З.Каменського [3.111], Д.Чижевського [3.236; 3.237; 3.239], Г.Шпета [3.253], а також у колективній праці (відп. ред. В.Пустарнаков) „Философия Шеллинга в России” [3.225]. Окремі аспекти діяльності Д.Велланського як біолога, лікаря, мислителя, пропагандиста ідей Ф.Шеллінга та біографічні відомості про нього подані в працях П.Алексєєва [3.34], Є.Боброва [3.44; 3.45], К.Веселовського [3.68], П.Грабовського [3.82; 3.83], Л.Змеєва [3.99], О.Іовського [3.103; 3.106], М.Ковалевського [3.119; 3.121], С.Корнілова [3.124], Х.Коштоянца [3.127], О.Лєвіна [3.135], М.Розанова [3.189], П.Татарика [3.214], дисертаціях І.Валявко [3.53], О.Маламури [3.147],

Г.Щелбаніної [3.254], численних довідниках, словниках, енциклопедіях різних часів.

Методологічні узагальнення, зроблені в дисертаційному дослідженні, були б неможливими без ґрунтовного переосмислення ідей щодо витоків та змістовної специфіки західноєвропейського романтизму як ідейного та художнього напрямку першої половини ХІХ ст., сформульованих у працях В.Асмуса [3.36], М.Афасижева [3.37], К.Бакрадзе [3.39], Н.Берковського [3.41], М.Булатова [3.51], В.Ванслова [3.54], І.Волкова [3.72], Р.Габітової [3.74], А.Гулиги [3.86], О.Дмитрієва [3.89], В.Жирмунського [3.95], В.Кузнєцова [3.132], О.Лосєва [3.139], М.Лоського [3.140], Д.Наливайка [3.164], М. Савельєвої [3.196], І.Юдкіна-Рипуна [3.255] та ін.

Дослідженню специфіки історичних етапів становлення і розвитку романтизму в російській та українській духовній культурі присвячена низка праць, автори яких розглядають романтизм як феномен духовної культури. До них можна віднести дослідження Т.Бовсунівської [3.46], О.Введенського [3.56], П.Волинського [3.71], В.Горського [3.81], К.Григор'яна [3.85], І.Замотіна [3.97], І.Іваньо [3.102], М.Ковалевського [3.119; 3.121], Н.Мозгової [3.157], В.Нічик [3.166], І.Огородника [3.171], Г.Поперечної [3.178], А.Почапського [3.179], П.Сакуліна [3.198], Я.Стратій [3.210], М.Ткачук [3.219], М.Філіпова [3.224], З.Хижняк [3.234], Я.Яценка [3.256], дисертаційні праці Н.Волошко [3.72], Ю.Грибкової [3.84], М.Паласюка [3.174], А.Сініциної [3.203], А.Супрун [3.213] та ін.

Науково-дослідницька діяльність Д.Велланського розгорталась в епоху важливих відкриттів у різних галузях природознавства: вивчення явищ електрики та магнетизму у фізиці, відкриття нових хімічних елементів та їхніх властивостей, успіхи в галузі вивчення органічної природи. Природа постала як цілісний живий організм, в якому протилежності утворюють гармонійну єдність. Тому у першій половині ХІХ ст. на теренах України та Росії найбільшого поширення набула натурфілософія Ф.Шеллінга. В цілому шеллінгіанство тут не перетворилося на певну школу, проте значно вплинуло

на розгляд філософських питань природознавства, стало каталізатором ідей розвитку, історизму, єдності протилежностей у теоретичній думці того часу. Проблема впливу ідей Ф.Шеллінга на розвиток вітчизняної філософії і природничих наук знайшла висвітлення в працях А.Галактіонова [3.77], М.Ковалевського [3.119; 3.121], О.Левіна [3.135], Ю.Манна [3.149], В.Нічик [3.166], І.Огородника [3.171], А.Пашкової [3.175], В.Пустарнакова [3.225], П.Сакуліна [3.198], В.Сахарова [3.199], Я.Стратій [3.208; 3.210], Д.Чижевського [3.236; 3.237; 3.239] та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної роботи кафедри філософії „Актуальні питання історії і теорії філософії та її викладання студентами педагогічних навчальних закладів”, науковий напрям „Дослідження проблем гуманітарних наук”, що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, який затверджений вченою радою університету від 29 січня 2009 року, протокол № 5.

Об'єктом дослідження є філософська спадщина Д.Велланського як представника романтичного світогляду в духовній культурі України та Росії першої третини ХІХ ст.

Предметом дослідження є наукові та філософські принципи натурфілософського романтизму Д.Велланського та їх значення у становленні нових методологічних засад у науці та популяризації ідей філософії романтизму в Україні та Росії у першій половині ХІХ ст.

Метою дисертаційної роботи є системний аналіз та теоретична реконструкція натурфілософської складової філософських поглядів Д.Велланського у контексті становлення та розвитку романтичної духовної культури. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

– з'ясувати стан наукового вивчення теми, рівень і повноту джерельної бази;

- проаналізувати історичні та теоретичні передумови виникнення романтизму як світоглядного напрямку у європейській культурі;
- здійснити теоретико-філософський аналіз натурфілософського романтизму як напрямку духовної культури, притаманного історичному періодові кардинальних соціальних та наукових змін;
- проаналізувати типологію романтизму в різних європейських національних культурах;
- висвітлити основні етапи становлення й з'ясувати специфіку романтичного світогляду в Україні та Росії першої половини ХІХ ст., а також відмінність національного розвитку цього типу культури від західноєвропейського;
- дослідити історико-філософські передумови виникнення та розвитку натурфілософського романтизму в творчій діяльності Д.Велланського;
- показати еволюцію наукових та філософських поглядів Д.Велланського;
- розкрити роль і значення науково-філософської і пропагандистської діяльності Д.Велланського та її вплив на розвиток духовної культури в Україні та Росії першої половини ХІХ ст.

Методи дослідження. Визначаючи шляхи і методи розкриття теми дисертаційного дослідження, було обрано концепцію культурологічного підходу до вивчення творчого спадку Д.Велланського. Методологічні принципи (екзистенціального антропоцентризму та соціокультурного детермінізму) цього підходу передбачали розгляд філософських ідей крізь призму реального суб'єкта філософської творчості, що знаходиться під впливом світоглядних, теоретичних та історичних детермінант, своєрідно віддзеркалюючи культуру своєї доби у власній особистості.

У дослідженні, побудованому на інтерпретації текстів, у ролі керівних використовувалися діалектичний метод, принцип єдності історичного і логічного, об'єктивності, компаративістики, конотації, діалогізму, історизму, соціокультурного детермінізму, екзистенціального антропоцентризму,

визнання самоцінності філософської індивідуальності. Спільним вимогам даних принципів відповідає герменевтичний метод, що обумовив вивчення першоджерел у контексті культурної доби, визнання невичерпності автентичного тексту, неперервності традиції. У дослідженні використовувались також методи: логічного структуралізму, іманентної критики, соціокультурного підходу, біографічного аналізу та метод порівнянь і асоціативних співвідношень, що дозволяли глибше усвідомити значущість філософського спадку Д.Велланського.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та завданнями дослідження, засобами їх розв'язання і полягає в наступному:

Вперше:

– здійснено комплексний історико-філософський аналіз натурфілософського спадку видатного українського мислителя першої половини XIX ст. Д.Велланського у контексті становлення та розвитку романтизму в духовній культурі України та Росії першої половини XIX ст.;

– досліджено вплив загальнонаукових та світоглядних принципів Д.Велланського на становлення та розвиток романтизму в Україні та Росії початку XIX ст.;

– доведено, що саме Д.Велланський є родоначальником романтичного напрямку у вітчизняній культурі, а його діяльність як вченого-природознавця, філософа, пропагандиста діалектичного погляду на світ і людину в ньому, освітянина суттєвим чином відбилася на формуванні національної самосвідомості та генезі української національної ідеї.

Уточнено:

– визначення підґрунтя для становлення і розвитку натурфілософського романтизму в Україні та Росії, яким стали рівень розвитку науки, світоглядно-філософських ідей та нагальна потреба в реформуванні суспільства наприкінці XVIII – початку XIX ст.;

– обставини та причини використання Д. Велланським натурфілософських ідей Ф.Шеллінга (заперечення суб'єктивного ідеалізму як

філософської методології, розробка діалектики як теорії всезагальної єдності й розвитку природи і людини тощо), які дозволили виступити проти панування механіцизму у вітчизняній науці і наблизитися до формулювання принципу еволюціонізму; запропонувати вчення про вольову і дієву людину як вершину еволюції природи і складову суспільства.

Одержали подальший розвиток:

– оцінка романтизму як певного історичного типу культури, який ґрунтується на критиці просвітницької системи цінностей і повністю відповідав новим історичним реаліям європейської історії початку ХІХ ст.;

– обґрунтування необхідності історико-філософського аналізу генези романтизму, який визначав світоглядні, наукові та художні принципи, притаманні духовній культурі України та Росії першої половини ХІХ століття;

– тлумачення своєрідності сприйняття ідей романтизму на східноєвропейському ґрунті і відмінність від аналогічних процесів у західноєвропейському світогляді: для українського та російського романтизму характерними були критика феодально-імперських засад суспільства, перегляд принципів класицизму і механіцизму в науці, пробудження національної самосвідомості.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що основні теоретичні положення та висновки дисертації мають методологічне значення для розвитку наукових досліджень з історії філософії в Україні, зокрема у можливості цілісно осягнути філософський спадок Д.Велланського, а також у використанні отриманих висновків для подальшого розвитку історії української філософії та культури шляхом збагачення її категоріального та дослідницького інструментарію.

Концептуальний та емпіричний матеріал дисертаційного дослідження може бути використаний у вузівських курсах з філософії, історії української філософії, теорії та історії культури, української культури, історії України, а

також при підготовці відповідних підручників, посібників та різноманітних навчально-методичних розробок з даної тематики.

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційна робота носить самостійний характер, ґрунтується на опрацюванні великої кількості архівних, дореволюційних, радянських та сучасних наукових джерел. Положення і висновки роботи належать дисертанту. Дисертація, автореферат, публікації (одна зі співавторами), в яких викладено основні положення наукової роботи, є оригінальними і самостійними дослідженнями.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та висновки дисертаційної роботи проходили апробацію на засіданнях кафедри філософії (2009, 2010), Міжнародній науковій конференції Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв „Міфологічний простір і час у сучасній культурі” (Київ, 2003), Всеукраїнській науково-практичній конференції цього ж закладу „Художня освіта і суспільство ХХІ століття: духовні, культурологічні, мистецькі виміри” (Київ, 2004), VII Всеукраїнській науково-практичній конференції Європейського університету „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 2004), Міжнародних наукових конференціях „Традиція і культура”, організованих асоціацією „Новий Акрополь”, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та ін. (Київ, 2005, 2006, 2008).

Публікації. Основні ідеї та результати наукового дослідження викладені у 14 публікаціях, в тому числі 6 наукових статей у фахових періодичних виданнях, затверджених ВАК України для філософських наук і 8 тезах виступів на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження зумовлені специфікою її предмета і логікою розкриття теми, а також метою та головними завданнями дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають у себе п'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації – 205

сторінок, з них 178 сторінок основного тексту. Список використаних джерел включає 264 найменування, у тому числі 8 іноземними мовами, і складає 27 сторінок.

РОЗДІЛ 1

**ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ
ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ Д.ВЕЛЛАНСЬКОГО**

Історичний розвиток духовної культури суспільства визначається сукупністю прямих і опосередкованих факторів, що визначають напрям і зміст цього розвитку. Це дослідження має на меті розглянути проблему становлення й розвитку романтизму в духовній культурі України і Росії першої третини ХІХ століття. Будь-який аналіз складних процесів у сфері духовної культури передбачає певну системність, комплексний підхід, що дає змогу бачити проблему в усій її багатогранності, визначеному соціальному контексті та історичній перспективі.

Розпочинаючи дисертаційне дослідження, присвячене впливу наукової діяльності та філософських поглядів Д.Велланського (Кавунника) (1774–1847) на розвиток духовної культури народів України та Росії першої третини ХІХ століття, зазначимо, що теоретичний аналіз становлення й розвитку світоглядних проблем духовної культури 200-річної давності є актуальним і на сьогодні – в період пошуків та набуття нових духовних цінностей в незалежній демократичній Україні.

Осмислення сучасного національного відродження незалежної та демократичної України ставить перед науковцями проблему об'єктивного аналізу тих етапів становлення національної культури, котрі були вирішальними у формуванні національної самосвідомості українського народу. У подібних дослідженнях вкрай важливо розглядати виникнення і розвиток ідей у конкретних історичних обставинах. Об'єктивність аналізу передбачає розгляд об'єкта дослідження через призму його численних зв'язків, провідних тенденцій і напрямів.

На сьогодні вкрай важливо відмовитися від минулих історичних стереотипів у поглядах на історію та оцінку видатних діячів культури,

заідеологізованих підходів, бо, крім упереджених висновків, у таких дослідженнях досить часто зустрічаються „фігури замовчування”, ігноруються історичні факти, події, персоналії. Необхідно розглянути цілу низку глибоких детермінуючих процесів, що розкривають діалектику загального й одиничного. У даному дослідженні аналізується генеза загальнофілософських ідей початкового етапу становлення романтичного світогляду в духовній культурі України та Росії першої третини XIX століття через особисту і суспільну діяльність видатного українського вченого, вихованця Києво-Могилянської академії – професора Д.Велланського.

Особистість Д.Велланського в контексті реформування вітчизняної культури в першій третині XIX століття цікава тим, що ще за життя він був визнаним лідером і першопроходцем у справі ознайомлення, популяризації та розвитку принципів філософії німецького класика Ф.Шеллінга (1775-1854) в суспільній свідомості народів України і Росії. Діяльність Д.Велланського співпала з періодом формування вітчизняної інтелігенції, коли вона робила свої перші кроки в умовах авторитарної імперської влади. Отже, настав час належним чином оцінити значний внесок видатного вченого у розвиток духовної культури українського та російського народів. Підкреслимо, що діяльність Д.Велланського виходить за межі його професійних обов'язків – професора й академіка Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії, а об'єктивна оцінка ролі вченого можлива лише в широкому контексті його епохи.

На наш погляд, ні в XIX, ні в XX сторіччі ця особистість не отримала у вітчизняній науці належної оцінки. Проте весь життєвий і науковий шлях Д.Велланського – це творча і подвижницька діяльність з утвердження та поширення нового світогляду в духовній культурі народів України та Росії першої половини XIX сторіччя. Тому постать Д.Велланського заслуговує на пильну увагу філософів, культурологів та істориків.

Творча спадщина Д.Велланського, його внесок у розвиток духовної культури свого часу, наслідки впливу його наукової творчої діяльності

завжди привертали до себе увагу його сучасників та нащадків, і особливо актуальним це є у ХХІ столітті, адже поступальний рух і розвиток культури завжди вимагає її осмислення. Саме сьогодні, коли науково-дослідницька культура вільна від політичного тиску та цензури, є всі підстави не лише гідно оцінити його внесок у розвиток духовної культури, а й повернутися до становлення світоглядних засад національної самосвідомості українського народу. Для вирішення такого завдання потрібно звернутися до історичних і теоретичних джерел з позиції методології об'єктивного наукового аналізу.

Методом даного дослідження є діалектика – найбільш ефективний засіб, що дає змогу об'єктивно оцінити багатство історичних форм духовного виробництва і складних процесів прямої і опосередкованої детермінації у всіх сферах людської діяльності: у природничих і гуманітарних науках, в освітніх і політичних процесах тієї епохи. ХІХ століття позначене не тільки суперечностями Великої французької буржуазної революції, воно стало епохою великої революції у свідомості європейців на Заході і Сході континенту. Сьогодні, в часи прискорення історичного розвитку і кардинальних перетворень, як ніколи важливо розібратися у минулому, осмислити масштаб своєї епохи.

Історія філософії доводить, що саме діалектичний метод є найбільш дієвим засобом об'єктивного аналізу. У нашому дослідженні ми використовуємо насамперед такі світоглядні принципи діалектичного пізнання, як принцип співвідношення логічного та історичного. Він уможливорює адекватне відтворення логіки історичного розвитку в межах загальних взаємозалежностей, виявлення прихованих і наявних зв'язків, що лежать в основі структури предмета дослідження. Відповідно, неабияку роль в аналітичному дослідженні відіграє принцип детермінізму, що розкриває всезагальний зв'язок і логіку пріоритетних історичних тенденцій. Адже порівняльний аналіз теоретичних концепцій, в яких ігноруються світоглядні принципи діалектичної методології, часто свідчить про необ'єктивні оцінки й висновки.

Іншим загальнотеоретичним методом розкриття повноти предмету дослідження у дисертаційній роботі став історичний метод. На наш погляд, він необхідний для виявлення напряму руху філософської думки, етапів її становлення в конкретно-історичних умовах з урахуванням національних, культурних та суспільних факторів розвитку. Особливо це є важливим у вивченні процесів національної ідентичності. В наукових дослідженнях під час аналізу історичних явищ часто звертаються до порівняльно-історичного методу зіставлення думок, теорій, ідей як ланок поступального розвитку. На наш погляд, саме це дає змогу виявляти все багатство й особливості, специфіку національних культур.

Послідовне дотримання цих та інших методів у науковій аналітиці надає дослідникам не уявну, а справжню об'єктивність і уможливорює виявлення закономірних зв'язків між світовими і локальними (національними) процесами та їхньої історичної своєрідності.

Дослідження творчого доробку Д.Велланського ґрунтується на великому обсязі монографічних, дисертаційних та періодичних видань, присвячених вивченню й оцінці різних аспектів його наукових інтересів. Всю опрацьовану літературу можна умовно поділити на чотири групи:

- 1) література дожовтневого періоду;
- 2) праці, створені вітчизняними вченими в еміграції;
- 3) наукові дослідження радянських вчених;
- 4) розробки останнього десятиліття, що з'явилися на пострадянському просторі, в яких вагоме місце належить українським дослідникам.

Щонайперше, кінець XIX – початок XX століть характеризується радикально кризовими у світоглядному плані процесами та зламом наявної соціальної системи і соціально-історичних парадигм, що суттєво вплинуло на розвиток світової історії. У XX столітті склалася нова історична ситуація: розпад чотирьох імперій, соціалістична революція у Росії, низка соціалістичних революцій у європейських країнах, поява на європейському континенті нових незалежних держав, масові рухи, виникнення нових

соціальних цінностей, радикальні зміни у самосвідомості національних, релігійних і соціальних груп.

По-друге, багато людей вимушено опинилися в еміграції. Чимала кількість представників науки, які залишили за власною ініціативою або були примусово вигнані з Країни Рад, продовжували свою діяльність у руслі дослідницьких традицій минулого століття. Серед них – В.Зеньковський [3.98], М.Лоський [3.140], О.Субтельний [3.211], Д.Чижевський [3.236; 3.237; 3.239].

По-третє, переосмислюючи розвиток духовної культури з огляду на імперські реалії та національні традиції, дослідники, які належали до антагоністичних напрямів, доходили зовсім різних висновків. Для одних Д.Велланський залишався лише “улюбленим учнем Шеллінга”; для інших – академічним ученим-фізіологом, медиком; для третіх – вченим із заплутаним світоглядом тощо. Такі суперечливі твердження дослідників, на нашу думку, сприяли применшенню світоглядного значення натурфілософських поглядів та наукової діяльності Д.Велланського.

Наукову діяльність Д.Велланського дослідниками XIX ст. – Є.Бобровим [3.44; 3.45], К.Веселовським [3.68], Г.Грабовським [3.82; 3.83], О.Іовським [3.103-3.106], М.Ковалевським [3.119-3.121], О.Левіним [3.135], М.Розановим [3.189] та ін. – було оцінено як значний внесок в інтеграцію європейської духовної культури. Професор медицини і фізіології був великим авторитетом у справі формування засад нової духовної культури. Розпочавши як природодослідник-фізіолог в час розквіту своєї наукової діяльності, він прийшов до ідеї про визначальну роль світоглядних принципів у наукових дослідженнях. Боротьба Д.Велланського за утвердження нового світогляду, просвітницька діяльність в умовах жорстких цензурних гонінь викликає не тільки захоплення і повагу до його наукової і громадянської позиції, а й розуміння його ролі в історії становлення прогресивних ідей тієї епохи. Не лише суперечки з науковими опонентами, ретроgrадами, офіційними провідниками царського уряду в галузі освіти супроводжували

все його життя, він відігравав авторитетну роль в середовищі прогресивної інтелігенції – гуртках так званих “любомудрів”, які формували принципово нову суспільну свідомість.

Для своїх сучасників, наукова діяльність яких припадала на першу половину XIX століття, Д.Велланський залишався відомим фізіологом, котрий після завершення освіти у Вюрцбурзькому університеті у 1805 р. повернувся до Санкт-Петербурга, займався популяризацією філософських ідей знаменитого представника школи німецького ідеалізму – Ф.Шеллінга, лекції котрого він відвідував під час свого закордонного стажування (1802–1805). В дослідженнях тогочасних авторів (С.Бобров [3.44; 3.45], О.Введенський [3.56], В.Вознесенський [3.74], І.Замотін [3.97] П.Сакулін [3.198] та ін.) факт захоплення Д.Велланським натурфілософськими ідеями німецького філософа залишається незрозумілим – чимось ірраціональним та невмотивованим. В цих роботах його особистий інтерес до нової філософської течії у німецькій науці не знаходить свого логічного пояснення. Звідси також незрозумілими є такі факти його наукової біографії, як бажання фізіолога Д.Велланського отримати вчений ступінь доктора філософії.

Весь життєвий шлях Д.Велланського в науці, його боротьба проти зашкарублості й ретроградства, його зусилля у відстоюванні своїх ідей мали певну мотивацію. Проте у подібного роду дослідницьких роботах ці факти не отримують належного пояснення, а наукова боротьба вченого постає як низка випадкових і хаотичних вчинків. Та Д.Велланський він був надто цільною натурою без марнославства і амбіційності, вірив у дієвість філософської методології для природодослідників, і саме це було стимулом для впертої і тривалої боротьби проти своїх опонентів.

У цілому ряді студій сучасників Д.Велланського – О.Введенського [3.56], І.Замотіна [3.97], П.Сакуліна [3.198] – залишається не висвітленою його велика історична заслуга у відстоюванні обов’язковості світоглядної і філософської підготовки для вчених-природодослідників. Д.Велланський був одним із перших, хто усвідомив, що дослідне, емпіричне знання у сучасних

йому умовах розвитку природничих наук повинно визначатися системою загальнофілософських світоглядних принципів, а напрям наукового пошуку і його осмислення повинні бути детерміновані чіткою методологічною позицією.

На наш погляд, історична місія академіка Д.Велланського полягала саме в тому, щоб закласти нові культурні стандарти мислення, не обмежуватися і не абсолютизувати сферу емпіричного знання. Це виявилось навіть у формулюванні теми його дисертації, котра була захищена у 1808 р., попри значний супротив з боку деяких його колег. Праця мала програмну назву “Фізико-медична дисертація про реформу медичної і фізичної теорії у світлі натуральної філософії”. У цьому дослідженні, а також у своїй першій книзі “Пролюзія до медицини як ґрунтовної науки” (СПб., 1805) [2.19] Д.Велланський виступив проти грубого емпіризму, що панував на той період у європейській науці. У дослідженнях ХІХ століття, присвячених творчості українського вченого, таке неприйняття нового „умоглядного” натурфілософського методу продовжувало зберігатися до кінця ХІХ – початку ХХ вв.

В дослідженнях Є.Боброва [3.44; 3.45], М.Ковалевського [3.119; 3.120; 3.121] перед нами постає неординарна особистість із широким науковим і культурним кругозором, гідна поваги як з боку своїх колег, так і з боку провідних метрів наукової думки Західної Європи. Саме через це за Д.Велланським на довгі роки закріпився статус учня видатного предстаника німецької класичної філософії – Ф.Шеллінга.

Ми звертаємо увагу на те, що, як стверджують учні, колеги, однодумці Д.Велланського, він ніколи не залишався лише простим послідовником і пропагандистом учення Ф.Шеллінга. Український вчений творчо розвивав натурфілософські погляди свого вчителя і постійно удосконалював як концептуальні принципи, так і понятійно-категоріальний апарат натурфілософського вчення. У своїй діяльності він вийшов за межі природничих наук і мав великий вплив на розвиток гуманітарної думки і всієї

тогочасної духовної культури. Пропаганда, популяризація і подальші розробки натурфілософської системи в Україні та Росії, так само, як і в Німеччині, готували й удосконалювали розвиток принципів засад романтичного світогляду. Першовідкривачем і фундатором такого діалектичного переходу в суспільній свідомості України і Росії початку ХІХ століття, котрий у наукових дослідженнях має назву „натурфілософський романтизм”, став видатний вчений і філософ Д.Велланський.

Дослідники творчості Д.Велланського, його сучасники – учні й однодумці, які представляли у своїх працях великий фактичний матеріал, передали дух того часу і характер наукових дискусій тієї епохи. Це такі автори, як М.Розанов („Воспоминания о Д.М.Велланском”. – М., 1867) [3.189], Є.Бобров („Философия в России”. – Казань, 1900; „Литература и просвещение в России ХІХ века”. – Казань, 1901) [3.44; 3.45], К.Веселовський („Русский философ Д.М.Велланский”. – Спб, 1901) [3.68], О.Левін („Д.М.Велланский и шеллингиизм в русской медицине начала ХІХ века”. – СПб, 1895) [3.135].

Цікавим матеріалом для дослідження є праці вчених та діячів культури, які на межі ХІХ–ХХ століття не лише описали фактичну сторону наукового життя академіка Д.Велланського, а й дали перші оцінки історичного значення його діяльності. Серед них – І.Замотін („Романтизм двадцатых годов ХІХ столетия”. – СПб., 1911) [3.97], П.Грабовський („Д.М.Кавунник-Велланський”. – Львів, 1897) [3.83], П.Сакулін („Из истории русского идеализма”. – М., 1913) [3.198], М.Філіпов („Судьбы русской философии”. – СПб., 1894) [3.224].

У цих дослідженнях простежується прагнення, характеризуючи становлення романтичної культури, вийти за межі фактографічного опису і виявити принципові закономірності. Так, професор І.Замотін у праці „Романтизм двадцатых годов ХІХ столетия” виокремлює три важливі аспекти романтичного світогляду: 1) інтерес до особистісної проблематики;

2) інтерес до розуміння феномена національного; 3) захопленість ідеями універсалізму [див.: 3.97].

Праці цього дослідника дуже цікаві й концептуальні, та не можна не зауважити своєрідний характер викладу – однозначна констатація без розкриття логіки внутрішніх процесів. На наш погляд, це пояснюється тим, що рівень глобального осмислення значення романтизму, крім індивідуальних здібностей дослідника, передбачає ще й відоме розуміння історичної перспективи, завершальну дистанцію, що синтезує загальну оцінку епохи, феномена, особистості. Проте слід визнати, що висновки дослідників XIX століття необхідні кожному, хто вивчає культуру тієї епохи, бо вони відтворюють феномен “зворотної перспективи”, що розкриває діалектику одиничного й загального.

Для європейських народів XIX століття стало періодом зростання національної самосвідомості, часом пошуків принципів національної ідентичності, прагнення до незалежності, повсюдного розвитку духовної культури, епохою радикальних змін у світогляді мільйонів людей. Вперше з усією очевидністю й гостротою постала проблема духовності, що отримала свій розвиток у процесі становлення національної ідентичності.

Кожен народ вирішував цю проблему по-своєму. Для роздрібнених німецьких земель ця проблема, спричинена радикальними та безкомпромісними подіями повстання французького народу проти династії Бурбонів у 1789 р., спочатку виникла на рівні „теоретизування”, а згодом – у період наполеонівського нашестя й окупації німецької території – трансформувалася в ідею духовної самоцінності й свободи, що об’єднала усіх німців. Прагнення до відродження своєї державності, бережливе ставлення до власної історії і культури як до невичерпних витоків духовного творчого потенціалу – все це на рівні розуміння й усвідомлення дало великий поштовх відродженню творчих сил німецького народу, що знайшло свій відбиток у культурі та політиці. Світоглядною методологічною основою, що охопила всі

сфери духовної культури – від мистецтва, науки, релігії до політики – став романтизм.

Німецький світоглядний досвід виявився значущим для багатьох європейських народів – як на Сході, так і на Заході. Для Російської імперії та народів, що входили до її складу, романтизм становив певну цінність як спроба усвідомлення себе, своєї історії та долі через національну ідею. Але у метрополії та її національних складових цей процес відбувався по-різному.

Серед конкретних історичних завдань романтизму для європейських народів першої половини XIX століття можна назвати початок вирішення такого важливого національного завдання, як інституалізація суспільної думки, становлення інтелігенції, запровадження широкої мережі недержавних періодичних видань, типографій, книжкових магазинів, гуртків і товариств, що сприяли формуванню суспільної свідомості. Разом усе це послужило створенню авторитетної критичної думки, здатної не просто протистояти монаршій та верховній волі, а й успішно полемізувати з нею.

Романтизм у політиці не зводився до утопічних сентенцій, але, як показав процес проти Кирило-Мефодіївського товариства у 1847 р., став великою стимулюючою силою у соціальних процесах, що дало змогу викривати всю убогість і безперспективність феодально-кріпосницької системи. На той період лідери романтичної культури, їхня діяльність мала суттєвіший вплив на своїх сучасників, ніж усі разом узяті масонські ложі Європи. Важливим для нашого дослідження є те, що одним із першопроходців і фундаторів таких значних історичних світоглядних змін став наш співвітчизник, видатний вчений того часу – академік Д.Велланський.

До другої групи дослідників творчості Д.Велланського ми відносимо праці, написані вітчизняними вченими, які опинилися в еміграції після подій Жовтневої революції, громадянської війни та насильницької депортації. Емігрантська дослідницька література почала своє входження в західноєвропейську наукову думку у 20-х роках минулого століття.

В історико-філософських дослідженнях відомих вчених цієї групи, таких, як В.Зеньковський [3.98], М.Лоський [3.140], Д.Чижевський [3.236; 3.237; 3.239] роль і значення наукової діяльності Д.Велланського не лише визнавалась, а й кваліфікувалася як подвижницька діяльність представника нової культури. Незважаючи на те, що ці дослідники належали до різних філософських шкіл, всі вони одноставно визнавали науковий авторитет Д.Велланського серед своїх колег і сучасників.

Як писав В.Зеньковський у своїй “Истории русской философии” (Париж, 1948), “значення Велланського у розвитку філософських ідей у Росії д у ж е в е л и к е” [3.98, с. 132], і робив висновок, що саме Д.Велланському – вихованцю Києво-Могилянської академії “належить по праву п е р ш е місце не лише у хронологічному розумінні, а й через його серйозну і наполегливу роботу в натурфілософії” (*виділ. автором*) [3.98, с. 133].

Осмилення на чужині пошуків і досягнень у духовній культурі ХІХ століття, відсторонений погляд на історію свого народу наштовхував багатьох на розуміння того, що не успіхи у фізіології і медицині, не академічна діяльність, а боротьба за нові методи і принципи в духовній культурі стали головним історичним завданням Д.Велланського. Ось що писав відомий український дослідник Д.Чижевський у своїх “Нарисах з історії філософії на Україні” (Прага, 1931): “В початку ХІХ віку обмін людьми і ідеями в Україні з північчю став остільки інтенсивним, що не залишилося без впливу на Україну і захоплення романтикою і філософією Шеллінга, Гегеля, що почалося в Москві і в Петербурзі. Але ці впливи з півночі могли лише підтримувати і підсилювати ті інтереси, які вже були на Україні. Як побачимо, трохи чи не перші відомості про Канта, Фіхте і Шеллінга принесли на північ якраз українці” [3.236, с. 82–83]. Саме Д.Чижевський одним із перших відмітив важливу характерну рису вчення Д.Велланського – створення перших праць романтичної натурфілософії, котра стимулювала його сучасників до переосмилення фундаментальних проблем світорозуміння, починаючи від онтології і закінчуючи

антропологічною проблематикою. У 1931 р. в еміграції Д.Чижевський писав, що Ф.Шеллінг у 30-ті роки ХІХ століття для східних слов'ян був цікавим насамперед своєю естетикою – всім добре відомою була його роль метра енського романтичного руху [3.239]. Захоплення цим напрямом у мистецтві охопило більшість європейських країн. Проте в еволюції наукових поглядів самого Ф.Шеллінга його натурфілософський етап готував і прямо переходив у романтичний. Можна зробити висновок, що натурфілософія багато в чому сформувала методологію романтичного світорозуміння.

Історичною заслугою Д.Велланського є те, що він відчув потреби часу, характерні для європейської культури, долучився до активної розробки й пропаганди цих ідей в Україні та Росії на початку ХІХ століття. Д.Чижевський у своїх дослідженнях зазначав, що, вивчаючи український романтизм, дослідники обов'язково знайдуть у його витоках покладені в основу елементи шеллінгівської філософії та ідеї німецьких романтиків. Цього впливу сьогодні ніхто не заперечує. На наш погляд, нерозробленим було і залишається питання про методологічні філософські основи згаданого впливу. Проблема у тому й полягає, що аналіз теоретичних ідей без належного розгляду об'єктивних обставин є неможливим.

Як у німецьких землях-державках, так і перед Україною на початку ХІХ століття постали приблизно однакові історичні завдання: по-перше, вирішення проблеми самоідентифікації українського народу; по-друге, формування національної інтелігенції; по-третє, створення нового світогляду, ядром котрого є національна ідея; по-четверте, формування нової культури, яка б гармонійно об'єднала всі ці завдання в єдине ціле, мобілізувала б для їх вирішення весь народ.

Тому на порядку денному було формування „будівельних блоків національної ідентичності” [3.211, с. 283], що передбачало створення через діяльність окремих інтелектуалів, котрі представляли національну самосвідомість, базових засад культурного розвитку нації. Виходячи з аналізу основних тенденцій цього процесу, з ціннісної його структури, цей

історичний період можна визначити не як просвітницький, а як період виникнення романтичного світогляду. Об'єднувати або підмінювати ці поняття було б помилкою. Отже, докорінні зміни в соціальній реальності на європейському континенті наприкінці XVIII – початку XIX століття, а також бурхливий розвиток природничих наук, породили новий світогляд, філософською основою якого став натурфілософський романтизм. Саме він відповідав новій сторінці європейської історії, долаючи минуле і структуруючи сучасний йому рівень європейської самосвідомості. Відомий український історик О.Субтельний стверджував, що „за багатьма своїми рисами романтизм був духовним повстанням проти Просвітництва XVIII сторіччя” [3.211, с. 203].

Визначаючи історичне значення діяльності Д.Велланського, слід зазначити, що хоча й дослідники XX ст. – Е.Радлов („Очерк истории русской философии” [3.184]), Г.Шпет („Очерк развития русской философии” [3.253]), З.Каменський („Русская философия начала XIX века и Шеллинг” [3.111]), М.Бородій („Данило Михайлович Велланський” [3.49]), а також колективна праця (відп. ред. В.Пустарнаков) „Философия Шеллинга в России XIX века” [3.225] – високо оцінюють діяльність Д.Велланського як філософа та природознавця, все ж особа цього видатного вченого в недалекому минулому розглядалася побіжно або лишалася в статусі “закадрового персонажу” при дослідженні найважливіших наукових принципів і положень природничонаукового знання початку XIX століття. Це зумовлено рядом об'єктивних причин, які, швидше, стосуються жорстких ідеологічних стандартів партійної науки радянського минулого, що спотворювало реальну оцінку наукового внеску професора медицини та фізіології, натурфілософа Д.Велланського.

У ряді праць радянського періоду роль і значення Д.Велланського визначалися не завжди адекватно, зокрема, в контексті тих історичних перетворень, котрі він здійснив у духовній культурі. Так, у праці В.Сахарова „О бытовании шеллингианских идей в русской литературе”, де аналізується

багатий фактичний матеріал поширення шеллінгівських ідей в Росії та Україні на початку XIX століття, роль Д.Велланського практично применшується, про нього згадується побіжно: „Ідеї Шеллінга, проникаючи до культури, що стрімко розвивалася ... і набуваючи в ній нове життя та значення, породили своєрідне явище – російське шеллінгіанство. Ідеї ці за допомогою професорів М.Г.Павлова, О.І.Галича та Д.М.Велланського були уважно вивчені в передових колах молоді, і потім частина цієї молоді об'єдналася під керівництвом В.Ф.Одоєвського в Товариство Любомудрів (1823–1826)...” [3.199, с. 211].

Постать Д.Велланського цікавила представників різних галузей наукового знання, особливо природознавства. Необхідно відзначити фундаментальне теоретичне дослідження з історії фізіології, виданої АН СРСР, автора А.Коштянца, який зазначає, що ”серед лікарів-мислителів початку XIX ст. у Росії Д.Велланський посідає зовсім особливе місце. Його вплив виходив далеко за межі фізіології та медицини і позначився на загальному ході розвитку філософської думки; він поширювався не лише у Петербурзі, а й у інших містах” [3.127, с. 45].

Проте у більшості досліджень радянської епохи зберігається традиційний недолік методології соціалістичного реалізму – розуміння романтизму в межах художнього напрямку. Хочеться наголосити на тому факті, що в офіційній радянській науці романтизм трактувався переважно як філософсько-естетичне вчення. В працях таких дослідників, як М.Берковський [3.41], В.Ванслов [3.54], Р.Габітова [3.74], О.Дмитрієв [3.89] романтизм аналізується в межах естетично-художніх систем. Зазначаючи, що романтизм є значним художнім напрямом, який становить цілу епоху в історичному розвитку мистецтва і набув поширення на початку й у першій половині XIX століття майже в усіх європейських країнах і Сполучених Штатах Америки, ці дослідники зауважують, що романтизм ширше за мистецтво, бо він охопив різні галузі культури (соціологію, політекономію, філософію, релігію, природознавство і навіть медицину). Проте вони

стверджують, зокрема, В.Ванслов, що саме в мистецтві романтизм розвинувся найбільш повно й широко, створивши художні цінності непересічного історичного значення [3.54, с. 10]. І цей, більш широкий підхід (а не виключно естетично-художній), дає змогу по-новому розкрити багато явищ духовного життя, що відбувалися в Україні та Росії наприкінці XVIII – початку XIX століття.

Донедавна у вітчизняній науці переважали праці, де принаймні перша третина XIX століття характеризувалася як епоха „просвітницько-ідеалістичної” концепції. В той же час зазначалося, що світогляд, наприклад, „Руської трійці”, не можна обмежувати однією ідеологією Просвітництва. Справді, об’єднання „Руська трійця”, створене у Львові студентами М.Шашкевичем, І.Вагілевичем, Я.Головацьким, ставило перед собою мету реформувати національну духовну культуру, стимулювати пробудження національної самосвідомості галичан, надавати підтримку національним рухам слов’янських народів: чехів, словаків, сербів, росіян. Результатом такої діяльності стали „народознавчі праці, цінні записи усної народної творчості; словники та граматики живої української мови, що закладали основу нової національної культури” [див. 3.222, с. 11]. Отже, світоглядною основою такого руху був романтизм. Проте домінуючим підходом у радянській дослідницькій школі 70–80-х років залишалося розуміння філософських пошуків початку XIX століття, де активну позицію лідера займав Д.Велланський, лише в руслі „просвітницького ідеалізму” [див. 3.111; 3.172; 3.179].

На наш погляд, сам термін „просвітницький ідеалізм” – поняття не лише штучне, а й таке, що не відповідає реаліям тієї епохи. „Просвітницький ідеалізм” – це не ідеологія таємних масонських лож, котрі за своєю природою були елітарними та герметичними, а певний ідейний напрям. Він був звернений лише до духовної сторони перетворень та всіляко ігнорував матеріальні. Так, дослідники А.Почапський [3.179], Д.Острянин [3.172], З.Каменський [3.111] лишали поза увагою ту обставину, що просвітницька

ідеологія ґрунтується насамперед на матеріалістичних філософських засадах і першочерговою своєю метою має радикальні зміни історичної ситуації, революційне перетворення всієї системи соціальних відносин. Носієм такого світогляду, активним суб'єктом цього історичного етапу є клас буржуа, а не кріпосні селяни. Тобто на початок ХІХ століття ні в Україні, ні в Росії не було потужного соціального руху, що відстоював би інтереси „третього прошарку”; не лише не було капіталістичних відносин, а й існувала досить жорстка система феодално-кріпосницької тиранії, де основна маса населення була прирівняна до речей, що мали свою товарну ціну.

Процес росту політичної і національної самосвідомості в Україні та Росії мав складнішу динаміку, ніж це трактувалося у заідеологізованих доктринах радянської епохи. Відповідно, динаміка світоглядних принципів, ідеологічних цінностей та культурних змін у метрополії та імперських національних складових набула рис багатогранного процесу суспільної взаємодії.

Отже, оцінка діяльності Д.Велланського як просвітника в якості “улюбленого учня Шеллінга” є не зовсім точною. Саме поняття Просвітництво в духовній культурі України і Росії на зламі ХVІІІ–ХІХ століть вимагає певних уточнень. За цим поняттям, окрім хронологічних меж, завжди лежить його сутнісна характеристика, яка передбачає не лише духовне реформування суспільства напередодні формування буржуазного фундаменту всієї системи нового суспільства, а й вироблення певних світоглядних принципів, що утворюють єдність нової культури. Слід особливо наголосити на тому, що формування просвітницьких світоглядних принципів базується на бурхливому розвитку природничих і дослідних наук, що цілком змінюють уявлення про світ. Загальний характер цих принципів виходить далеко за межі окремих природничо-наукових знань, він пов'язаний з появою нової матеріалістичної системи поглядів. Тому антифеодальна спрямованість цих вчень, яка ґрунтується на ідеалістичній утопії на зразок “суспільного договору” Ж.–Ж.Руссо або теорії “естетичної

держави” Ф.Шіллера, обов’язково повинна мати матеріалістичний погляд на людину і світ.

Для розуміння історичних завдань духовної культури необхідно мати правильні методологічні орієнтири. Як зазначалося вище, ряд дослідників, розглядаючи цю епоху, характеризували її як час становлення просвітницької ідеології, попри те, що ні соціальних сил, ні матеріального підґрунтя для просвітництва як буржуазної ідеології в Росії та Україні на початку ХІХ сторіччя ще не було.

Просвітництво – це такий світоглядний етап в європейській культурі, коли виникнення нового буржуазного суспільства супроводжується становленням матеріалістичної методології. Саме тому не можна погодитися з точкою зору таких дослідників, як А.Почапський [3.179] і З.Каменський [3.111; 3.112], які в своїх працях кваліфікують першу половину ХІХ століття як епоху виключно Просвітництва в духовній культурі Росії і України.

Складність і багатоманітність цього феномена, необхідність відходу від стереотипних міфологем минулого дає змогу доторкнутися до важливої теми дослідження – об’єктивних наукових критеріїв теоретичного аналізу. Мається на увазі той факт, що в радянський період як у філософській, так і в науковій літературі у дослідженні феноменів духовної культури початку ХІХ століття основним був так званий „просвітницький ідеалізм”. Проте, у цей період у Росії не було буржуазно-соціальних рухів, характерних для Європи. Тому просвітництво як ідеологія буржуазії і світоглядна система класу, котрий прагне до влади в суспільстві, була зовсім відсутня.

Цей термін, введений до наукового вжитку, мав стати тим важливим науковим поняттям, яке зберігає цілісність ідеологічної доктрини радянського гуманітарного наукового знання. Він повинен був тлумачити деякі прогресивні засади духовної культури суспільства в межах матеріалістичного аналізу, котрі тим не менш мають, скоріше, не реальне, а потенційне значення.

У ряді дослідницьких робіт 80-х років минулого століття панувала точка зору, що визначальним фактором розвитку духовної культури в Росії й Україні першої третини XIX століття була ідеологія виключно Просвітництва. Так, дослідник А.Почапський стверджує, що “до початку XIX століття, як і надалі, філософську культуру на Україні представляли різні течії: від відкритого ірраціоналізму й містики, різноманітних варіантів раціоналістичної філософії Просвітництва – до філософсько-соціологічних ідей, що обґрунтовували революційний шлях розвитку. Але, беручи до уваги таке складне переплетіння, все ж можна констатувати, що, як і на межі XVIII–XIX століття, так і в першій чверті XIX сторіччя, у вітчизняній суспільній думці панувала ідеологія Просвітництва, з наявністю у ній різних ідейно-філософських течій та притаманних їм різноманітних соціальних і теоретичних позицій” [3.179, с.12].

Далі автор, виокремлюючи два етапи, вказує на шляхи розвитку, які нібито пройшла філософія Просвітництва в Україні. Граничною межею між ними став 1825 р. – повстання декабристів. “Як на першому етапі, так і на другому вона (філософія Просвітництва – *О.С.*) виступала у формі матеріалізму та ідеалізму. Поділ цей, звичайно, умовний, тому що у цілому світогляд представників Просвітництва... мало чим відрізнявся один від іншого” [3.179, с.13].

Відмінність цих етапів розвитку А.Почапський вбачає “...у перевазі матеріалістичних ідей у Просвітництві до 1825 р. і, навпаки, ідеалізму – після 1825 р. Усунення „правизни” просвітницької ідеології у цілому після 1825 р. було зумовлено, з одного боку, панівним впливом ліберально-реформістських ідей німецького Просвітництва, проникненням релігійних ідей у соціально-політичну доктрину вітчизняного Просвітництва, з іншого – розгулом миколаївської реакції у всіх сферах суспільно-політичного і духовного життя. Саме тому багато представників Просвітництва на Україні після 1825 р. відмовляються від революційних ідей французького Просвітництва XVIII століття, беруть на озброєння більш компромісну

ідеологію німецького Просвітництва і за допомогою його ідей намагаються обґрунтувати необхідність зміни суспільного ладу лише через апеляцію до “верхів”, аргументуючи ці вимоги з позицій релігії” [3.179, с. 13–14].

Констатуючи факт, що “філософія Просвітництва на Україні першої половини ХІХ сторіччя, яка була складовою частиною ідеології російського Просвітництва, розвивалася у тісному зв’язку з передовою суспільно-політичною і філософською думкою західноєвропейських країн, і насамперед з французьким Просвітництвом до 1825 р., та німецьким – у наступні роки” [3.179, с. 19], А.Почапський разом із деякими іншими дослідниками доходить висновку про те, що засновники національної культури тієї епохи в основі своїй були філософськими ідеалістами-просвітниками, зараховуючи до них і Д.Велланського: “Ідеалісти-просвітники Д.М.Велланський, І.Е.Шад та ін. критикували Канта за його апріоризм та суб’єктивізм з позицій об’єктивного ідеалізму” [3.179, с. 22]. Для підтвердження цієї тези А.Почапський робить висновок, що популяризатор філософських ідей Ф.Шеллінга, який начебто представляв німецьке Просвітництво (з чим не можна повністю погодитися), і сам за своїми поглядами був ученим просвітницького напрямку: “Що стосується філософських ідей Ф.Шеллінга, то вони (як і взагалі німецьке Просвітництво) імпонували умонастроєм значної частини російського дворянства і дворянсько-буржуазної інтелігенції обмеженістю ліберально-реформістських вимог і тенденцій до політичного компромісу з панівними прошарками” [3.179, с. 23].

Ці об’ємні цитати з монографії А.Почапського наведені для об’єктивної ілюстрації того, що використання у науковому дослідженні як провідної категорії штучного поняття „просвітницький ідеалізм”, автоматично призводить до певних викривлень.

По-перше, Ф.Шеллінг ніколи не належав до школи німецького Просвітництва. Все своє довге творче життя він залишався одним із авторитетних теоретиків німецького класичного ідеалізму і ніколи не симпатизував матеріалістичному світоглядові німецьких просвітителів.

По-друге, в усіх вагомих наукових дослідженнях, де аналізується проблема поширення ідей німецької філософії в Україні та Росії в першій половині XIX століття, мова йде про захоплення теоріями німецької класичної філософії, і аж ніяк не німецьким Просвітництвом. Свідченням цього є тогочасні університетські курси філософії, видання перекладів філософських і наукових творів. Все це стосувалося, в першу чергу, ідей представників німецького класичного ідеалізму, таких як І.Кант, Г.Гегель, Ф.Шеллінг. Праці останнього були найпопулярнішими на той час: тиражі перевищували кількість його видань навіть на батьківщині. У XIX столітті багато хто з дослідників намагався розгадати цей феномен, та не всі могли дати об'єктивне пояснення такій популярності. Писали про „темну мову” І.Канта, що утруднює сприйняття філософії, дискутували про складні логічні конструкції гегелівських робіт. Проте дуже малій кількості дослідників вдалося зрозуміти реальні засади шеллінгової філософії. Він одним із перших звернув увагу на стрімкий процес кардинальних змін в уявленні про реальність і методи її пізнання. Революції, масові рухи, велика кількість відкриттів у природничих науках – все це призвело до пошуку нових світоглядних засад, нових граней європейської самосвідомості, що найбільш адекватно було виражено у філософії Ф.Шеллінга.

Оцінки й висновки подібних дослідницьких робіт не наближали, а віддаляли від розуміння сутності процесів розвитку духовної культури в Україні початку XIX століття. Через це роль у суспільному житті таких постатей, як академік Д.Велланський, завуальовувалася або трактувалася необ'єктивно. Основний акцент робився на його інтересах і досягненнях в галузі природничих наук – фізіології, біології та медицині. Його ж філософська місія залишалася зовсім не оціненою. Лише в пострадянський період з'явилися наукові роботи, вивільнені від заідеологізованих спрощених уявлень про розвиток вітчизняних процесів у духовній культурі.

Сьогодні в цілому ряді праць вітчизняних і закордонних дослідників все більше утверджується точка зору, що розуміння романтизму не

обмежується рамками художнього напрямку (Т.Бовсунівська [3.46], Н.Мозгова [3.157], І.Огородник [3.171], І.Паласюк [3.174], А.Сініцина [3.203], Ю.Федів [3.223], І.Юдкін-Рипун [3.255], Б.Мур [3.260], В.Рід [3.263]). Романтизм став світоглядною реакцією не лише на політичні події Великої французької буржуазної революції, а й на однобічний раціоналізм епохи Просвітництва, на матеріалізм, зведений до рівня утилітарних і прагматичних установок.

Як історичний тип духовної культури романтизм був спробою вирішення глобальних проблем національної історії. Серед них – усвідомлення національної самоідентичності, духовне відродження націй і народів, пошуки своєї історичної долі – національної ідеї, усвідомлення своєї історії і духовних джерел відродження. До цього слід додати і формування гуманістичних цінностей як найдієвішої монолітної основи єднання національної та світової історії, де загальнолюдське начало розуміється як універсальна основа світу.

З дослідницьких робіт пострадянської доби необхідно звернути увагу на фундаментальну монографію “Культура романтики” українського вченого І.М.Юдкіна–Рипуна [3.255]. На основі великого фактичного матеріалу європейської філософії, науки, мистецтва автор розглядає етапи виникнення і розвитку романтизму як світогляду, що відповідав історичним завданням європейських народів. На прикладі еволюції романтизму автор показав складну систему основних світоглядних принципів епохи буржуазних революцій, ідей і проблем національних культур у руслі магістральних напрямів руху європейської історії: “Романтизм став істинно тією основою, котра дозволила висунути найважливіші вимоги епохи” [3.255, с. 11].

Проблеми виникнення і становлення романтизму в Україні є предметом дисертаційних досліджень. Так, були захищені дисертаційні праці М.Паласюка „Ідеї німецького романтизму в українській духовній культурі” (Львів, 2001) [3.174], Ю.Грибкової „Концепція романтичної іронії єнської школи в українській духовній культурі” (Львів, 2003) [3.84], А.Сініциної

„Історико-філософські ідеї українського романтизму (П.Куліш, М.Костомаров)” (Львів, 2001) [3.203], А.Супрун „Філософські погляди М.Гоголя в контексті українського романтизму” (К., 2004) [3.213], Н.Волошко „Романтична концепція свободи як естетичного феномена та її історична доля” (К., 2004) [3.73], в яких розкривається глибинний смисл складних соціальних і теоретичних процесів становлення романтичної культури в Україні та Росії початку ХІХ століття.

У Білорусії у Мінському державному університеті (1992) була захищена кандидатська дисертація Г.Щелбаніної „Антропологическая философия в России начала XIX столетия (Д.М.Велланский – А.И.Галич)” [3.254]. Автор цього дослідження робить висновок про те, що у філософії Д.Велланського розвиток світу характеризується через саморозвиток самосвідомості. Тому в теоретичній системі видатного вченого йде мова про „самопізнавальне Я” як вище втілення ідеальної основи життя.

З більшості робіт необхідно виокремити наукове дослідження Т.Бовсунівської „Феномен українського романтизму” (К., 1998) [3.46], котра акцентує увагу на проблемі романтичного антропоцентризму в українській філософії початку ХІХ сторіччя. Це визначається, на думку автора, єдністю етноцентричних тенденцій, характерних для українського менталітету. Т.Бовсунівська підкреслює, що світогляд романтичної особистості спрямований на індивідуалізованого, романтичного героя.

Привертає також теоретичний висновок І.Огородника, автора розділу „Український романтизм: філософія і світогляд” у колективній праці „Історія філософської думки в Україні” (К., 1999) [3.171], який розглядає суть романтизму як світоглядне підґрунтя для української духовної культури ХІХ століття, обґрунтовує його аналізом творчості Д.Кавунника-Велланського, М.Михневича, К.Зеленецького та ін. Трактуючи романтизм як світоглядну систему, автор розкриває її принципи як у політичній діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, так і в художніх творах Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша.

На жаль, у деяких наукових дослідженнях історичне значення наукової і творчої діяльності Д.Велланського у становленні та розвитку духовної культури в Україні та Росії першої третини ХІХ століття або применшується, або взагалі не розглядається. Так, у фундаментальній монографії О.Субтельного з історії України, виданої багатотисячним тиражем, немає жодної згадки про видатного українського вченого – Д.Велланського [3.211]. В університетському виданні, присвяченому М.Максимовичу (Короткий В.А., Біленький С.Г. „Михайло Максимович та освітні програми на Правобережній Україні ХІХ століття”. – К., 1999) [3.125], також не згадується про історичну постать Д.Велланського, незважаючи на те, що між ним і М.Максимовичем існували творчі зв'язки. Так само, як і в монографії А.Конверського „Філософська думка у Київському університеті” [3.123], хоча зберігся лист Д.Велланського, де він знайомить майбутнього ректора Київського університету зі своїми поглядами, книжками; благословляє його на професійне вивчення філософії, зазначаючи при цьому, що „власне, предмет філософії є позитивне начало природи, як можлива сутність дійсних її перетворень”. При цьому Д.Велланський звертає увагу на складний характер осягнення філософських основ, підкреслюючи, що „якщо поетів народжується мало, то філософів набагато менше; оскільки філософія непорівняно вище поезії. Кожна нація мала і має великих своїх поетів і знаменитих артистів; але у багатьох народів не було і немає жодного справжнього філософа” [1.9, арк. 1].

Представлене дисертаційне дослідження має на меті відновити історичну справедливість, надати належну оцінку ролі та значенню незаслужено забутого вітчизняного вченого Д.Велланського. Він перший, хто приніс, популяризував та адаптував на вітчизняних теренах натурфілософські світоглядні засади німецького класика – Ф.Шеллінга, що стало підґрунтям для формування нової світоглядної романтичної філософії.

Висновки до 1 розділу

1. Д.Велланського можна вважати першим популяризатором натурфілософської світоглядної методології Ф.Шеллінга в Російській імперії. Адаптація світоглядних засад намецького класика на вітчизняних теренах стала підґрунтям для формування нової романтичної філософії. Історична місія Д.Велланського полягає у закладенні нових методологічних стандартів мислення без обмеження і абсолютизації сфери емпіричного знання.

2. При дослідженні найважливіших наукових принципів і положень природничонаукового знання початку ХІХ століття особа цього видатного вченого розглядалася побіжно, завуальовувалася або трактувалася необ'єктивно. Це було зумовлено рядом об'єктивних причин, які стосуються жорстких ідеологічних стандартів партійної науки радянського минулого, що спотворювало реальну оцінку наукового внеску професора медицини та фізіології Д.Велланського.

3. Науковий шлях Д.Велланського – це творча і подвижницька діяльність в утвердженні та поширенні нового світогляду в духовній культурі народів України та Росії першої половини ХІХ століття. Велика історична заслуга вченого полягає у відстоюванні ним твердження про обов'язковість світоглядної і філософської підготовки для науковців-природознавців. Д.Велланський був одним із перших, хто усвідомив, що дослідне емпіричне знання у сучасних йому умовах розвитку природничих наук повинно визначатися системою загальнофілософських світоглядних принципів, а напрям наукового пошуку і його осмислення повинні ґрунтуватися на чіткій методологічній позиції.

4. Д.Велланський ніколи не залишався лише простим послідовником і пропагандистом учення Ф.Шеллінга, а творчо розвивав натурфілософські погляди свого вчителя і постійно удосконалював як концептуальні принципи, так і понятійно-категоріальний апарат натурфілософського вчення. У цій

діяльності він вийшов за межі природничих наук і мав великий вплив на розвиток гуманітарної думки та всієї тогочасної духовної культури.

5. Дослідники XIX сторіччя представляли Д.Велланського насамперед як відомого фізіолога, котрий займався популяризацією і поширенням філософських ідей знаменитого представника школи німецького ідеалізму – Ф.Шеллінга. В дослідженнях тогочасних авторів факт захоплення Д.Велланського натурфілософськими ідеями німецького філософа залишається незрозумілим, а його особистий інтерес до нової філософської течії у німецькій науці не знаходить свого логічного пояснення.

6. Праці сучасників та дослідників творчості Д.Велланського дожовтневого періоду носять більше описовий, ніж аналітичний характер. Це пояснюється тим, що осмислення романтизму неодмінно повинно передбачати перспективу, історичну дистанцію, що синтезувала б загальну оцінку епохи й особистості. Висновки дослідників XIX століття необхідні для вивчення духовної культури тієї епохи, адже вони відображають “зворотну перспективу”, що розкриває діалектику загального й одиничного.

7. Вчені-емігранти, досліджуючи та аналізуючи пошуки і досягнення вітчизняної духовної культури XIX століття, характеризували творчий шлях Д.Велланського як подвижницьку діяльність представника нової культури і були єдині у визнанні наукового авторитету вченого серед своїх колег. Вони вказували на головне його історичне завдання – боротьбу за нові методи і принципи в духовній культурі того часу.

8. Дослідниками радянського періоду романтизм розглядався загалом в межах художнього напрямку, а зазначений період трактувався як просвітницький ідеалізм. Носієм такого світогляду є клас буржуа, якого на початок XIX століття ні в Україні, ні в Росії не було. Тому зазначений період можна характеризувати як зародження нового романтичного світогляду. Радянські дослідники розглядали діяльність Д.Велланського переважно як „улюбленого учня Ф.Шеллінга”, а в контексті його впливу на розвиток духовної культури про нього згадували побіжно. Основний акцент ставився

на досягненнях вченого в галузі фізіології, біології та медицини. Його натурфілософська місія не мала належної оцінки.

9. Проблеми зародження і формування романтизму в Україні стають предметом досліджень науковців пострадянських часів, у яких романтизм розглядається вже як складна філософська система. Проте роль натурфілософських поглядів Д.Велланського у становленні нового світогляду висвітлена недостатньо.

РОЗДІЛ 2

**ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ СТАНОВЛЕННЯ
СВІТОГЛЯДУ Д.ВЕЛЛАНСЬКОГО****2.1. Історичні й теоретичні передумови виникнення та розвитку
романтичного світогляду наприкінці XVIII –
початку XIX століття**

Прагнення до об'єктивного аналізу окремих проблем у гуманітарних науках має ґрунтуватися на правильному розумінні історичних умов, явищ, що вивчаються, і магістральних шляхів суспільного розвитку. Хронологічні межі дослідження, на наш погляд, повинні орієнтуватися на сутнісний бік історичних етапів. Тому XIX століття для нас є епохою, відмежованою подіями Великої французької буржуазної революції (1789) та крахом європейських імперій в результаті I світової війни (1914–1918). Російська, Австро-Угорська і Кайзерівська німецька імперії зникли не лише з політичної карти Європи, а й викликали низку культурно-політичних потрясінь у житті європейських народів. Історична епоха XIX століття – це час, наповнений радикальними подіями, що супроводжували народження і становлення нової соціальної системи, – буржуазних і товарно-грошових відносин, що змінили традиційні погляди на людину і навколишній світ. Змістом цієї історичної епохи стала боротьба за утвердження нового світорозуміння, нових форм власності, духовного і матеріального виробництва. За 130 років відбулася не лише велика кількість драматичних подій, а й народився новий соціальний устрій та спосіб життя. XIX століття – це час утвердження буржуазного світу, нової науки та культури, зрештою, нового світогляду.

На початковому етапі цієї епохи в жорсткій боротьбі політичних, економічних та наукових інтересів формувалася новий тип духовної культури

зі своїми героями та ідеями. Протягом першої третини епохи були сформовані й закладені матеріальні та духовні засади нового соціального устрою. В різних країнах ці процеси розвивалися різними шляхами. В одних визрівали не лише обставини, а й суб'єкти цих процесів; в інших – досвід більш розвинених народів у прямій та опосередкованій формах слугував потужним стимулом для радикальних перетворень. В цю епоху для Старого Світу почався час масових соціальних змін, що визначив довготривалий історичний період єдиної світової історії. Події в одних країнах стали потужним каталізатором змін у інших.

Важливим є розуміння романтизму в широких межах історичного часу як в масштабі європейської культури, так і в рамках імперської культури романівської Росії початку XIX століття. У даному дослідженні романтизм трактується не як художній напрям в історії європейського мистецтва, не як система певних естетичних принципів та категорій, а як складне духовне утворення, яке стало необхідним етапом у соціальній історії всіх європейських і не лише європейських країн. Тому романтизм – це певний духовний умонастрій епохи, широка світоглядна доктрина, яка включає в себе певну сукупність принципів у всіх сферах духовної культури: художньому, політичному, філософському, релігійному, економічному та науковому житті.

На зламі XVIII–XIX століть у європейській духовній культурі відбулися радикальні незворотні зміни, викликані Французькою буржуазною революцією. В результаті цих подій похитнулися засадничі основи феодального суспільства, суттєвих змін зазнала вся його структура. Зміст цих кардинальних зрушень відбився насамперед на філософських вченнях тієї епохи. Основною методологічною базою стали принципи Просвітництва. Головною проблемою пошуків і нововведень була спроба подолати метафізичний світогляд. Якщо французи стали практиками буржуазних революційних перетворень, то німецьким вченим випала честь бути

теоретиками революційного процесу, наповненого новими буржуазними цінностями.

В цей час поруч із буржуазним просвітництвом у вигляді філософських доктрин виникає опозиційний йому романтичний світогляд, що був досить складним явищем. За своєю суттю він є ідеалістичним світоглядом у формі реакції на прискорення світової історії, спричинене Великою французькою буржуазною революцією. Будучи реакцією на втрату традиційного світосприйняття, романтизм ґрунтується на прагненні до нескінченного як до певного сталого абсолюту, в якому людина усвідомлює своє самоцінне значення. Ідеалізм романтиків заперечує скептичний «вік розуму», в якому його провідні лозунги – «свобода, рівність і братерство» – довели свою неспроможність. Романтики виступали проти світу нуворишів, прагматичного релятивізму, перетворення людського світу на світ товарно-грошових відносин. Вони були першими, хто заявив про кричущу суперечність між декларованими цінностями розуму та знеціненим буттям людини. Звідси і виник їх інтерес до такої філософської категорії, як «іронія».

Разом із тим романтизм виявився формою духовної культури, яку сприйняла як прогресивна, так і консервативна частини європейського соціуму. Якщо проаналізувати основний зміст цієї культури, то можна зауважити наявність трьох важливих елементів, властивих усім національним напрямам романтизму: індивідуалізм, нація, універсум.

Романтичний світогляд відбивав загальний духовний стан Європи, котрий сам по собі став не лише реакцією на просвітницькі ідеї, а й підґрунтям для самоідентичності й національної визначеності в системі європейської політичної історії. Одним із суттєвих моментів, що виражали суть романтизму і відповідали епосі нової історії Європи, був інтерес до індивідуального як цілого, погляд на людину як на активне начало і найвеличнішу таїну буття. Саме тому всі філософські авторитети романтичних і передромантичних течій приділяли увагу людському «Я» і схилили голову перед яскраво вираженою індивідуальністю. Романтизмові

притаманний культ індивідуальності, її творчого потенціалу. В європейській культурі він втілювався в низці поетичних образів, що уособлювали людську творчу натуру. Це було характерним для Й.Фіхте, Г.Гете, Ф.Шиллера, Ф.Шеллінга, Л.Тіка, Новаліса та ін.

Інтерес до особистості, піднесений до культу індивідуальності, був реалізований романтизмом із вищим рівнем досконалості. Людське «Я», на думку одного з творців цієї культури – Новаліса, який глибоко шанував вчення Ф.Шеллінга, – це не просто велика таємниця і вічна загадка, це творче начало, що сягає рівня героя-титана. Особистість у такій інтерпретації перетворюється на силу історії, яка сама себе творить, а її діяльність трактується як конкретний прояв вищої форми людської свободи. Всі романтики користувалися аргументами систем Й.Фіхте і Ф.Шеллінга, проте останній став їм ближче не лише тому, що був великим філософом, а й людиною неабиякого художнього таланту – письменником і поетом. На відміну від Й.Фіхте, Ф.Шеллінг розвинув поняття свободи через розуміння основ творчої художньої діяльності.

Й.Фіхте у своїх „Промовах до німецької нації” (1807–1808) [3.233] апелював більше до політичного і громадянського розуміння феномена свободи, а Ф.Шеллінг своїми працями, насамперед “Системою трансцендентального ідеалізму” [3.248], відносив вирішення цієї проблеми до сфери художньої творчості. Для єнських романтиків він став тим філософським кумиром, який чітко і системно обґрунтував самоцінність творчого “Я”.

Важливим принциповим елементом романтичного світогляду є ідея розвитку самоусвідомлюючої себе особистості до рівня національної самосвідомості. В ньому було здійснено перехід від особистості до нації, до культу національності. Тому культ національного теперішнього і минулого є головною темою в романтичній культурі. Романтики першими в новий час стали проповідувати пріоритет сильних і вищих суб’єктів історії – як окремих історичних особистостей, так і цілих народів. Така спрямованість

романтичного світогляду спричинила розвиток інтересу до проблем національного буття, історії і духу. Інтерес до національного минулого, фольклору, епосу, легенд і переказів у романтичному світорозумінні трактувався як підхід до витоків і безмежних творчих можливостей окремих особистостей і народів. Абсолютизація цієї проблеми – захоплення національним колоритом – викликала до життя не тільки ідею національної значущості, а й ідею самоусвідомлення особистістю своєї власної ролі. Особистість та індивідуальні права ставали головними проблемами всього суспільного життя. З одного боку, це посилювалося науковими пошуками в галузі розвитку мови, міфології, права, а з іншого – вело до необмеженої фантазії, споглядальності, віри в утопічну мрію, котра підносила прояви індивідуального і національного “Я” у якості вищої мети людського буття. Проблема культу старого і середньовічного в романтизмі набуває різноманітного смислового забарвлення: від консерватизму й патріотизму до утопічних космополітичних ідей. Отже, романтизм як історичний світогляд відповідав тенденціям національного і політичного відродження початку XIX століття. Ці процеси були помітними в Італії, Іспанії, скандинавських країнах, німецьких землях. Становлення національних держав, виявлення імперських амбіцій, усвідомлення ними своєї ролі перетворювалися на важливі засади національних духовних культур. Романтичний націоналізм, що знайшов яскраве втілення в політиці європейських держав, ставав активним фактором історії і набував все більшого значення в суспільній свідомості і психології народів. Він поступово перетворювався на вкрай важливу проблему як для молодих буржуазних держав, так і для світових імперій.

В основі цього феномена лежали дві тенденції: з одного боку, осмислення й передбачення ролі окремого народу в історії, з іншого – усвідомлення основ самоідентичності нації, винайдення в її історичних джерелах сили й віри у власне призначення.

Романтизм у цьому плані втілював прогресивні тенденції свого часу – відродження і створення нових держав на основі нездійснених ідеалів абсолютних цінностей. Саме тому романтизм як світогляд є не національним, а європейським феноменом, який підхопила більшість європейських народів і який отримав національно-історичні форми своєї реалізації.

Своєрідність романтичного світогляду у європейській духовній культурі полягає у тому, що це була перша у світорозумінні європейців негативна реакція на події Великої французької буржуазної революції а також на філософію Просвітництва. Можна припустити, що романтизм як суспільна система поглядів на світ мав негативну оцінку на буржуазні перетворення європейського суспільства. Всі ті наслідки, котрі виникають після подій Великої французької буржуазної революції, набувають сенсу у створенні нової культури. Однак у нашому дисертаційному дослідженні звертається увага на те, що, незважаючи на значне поширення романтичної духовної культури в першій половині XIX століття, форми і зміст еволюції романтизму в різних країнах мали різну природу.

Для Німеччини на момент виникнення і розвитку романтизму характерними були такі риси: критика матеріалістичного світогляду просвітницької ідеології та раціоналізму, що передували буржуазним змінам у суспільстві; негативне ставлення до подій і результатів Великої французької буржуазної революції. У наукових дискусіях у Франції помічалася критика раціональної філософії, негативне сприйняття нових буржуазних цінностей, полеміка з буржуазними ідеологами. Для українського та російського романтизму характерними є критика класицизму, а також відсутність соціальних прошарків, зацікавлених у побудові буржуазного способу життя.

Попри такі розбіжності, спільним для різних національних типів романтизму було: формування ідей національної самоідентичності; культивування проблеми національної поетичної творчості; вивчення таких явищ, як самотність і народність; інтерес до історії та проблеми

самопізнання. Це спричинило виникнення нової соціальної групи – інтелігенції, котра не тільки продукує духовне, а й формує громадську думку, визначаючи розвиток духовної культури суспільства. Утвердження романтизму як нового типу культури в різних країнах відбувається у різних історичних умовах, але головним тут є створення нового типу суспільних відносин.

Важливим елементом романтичної світоглядної культури є своєрідний синтез – романтичний універсалізм, який об'єднує елементи романтичного індивідуалізму та романтичного націоналізму. Саме в ньому діячі романтичної культури бачили втілену ідею гармонії, істини, добра та краси. В цьому синтезі, як вони вважали, і втілюється найвищий ідеал романтичного світоспоглядання. Такий висновок проглядався у філософських поглядах Ф.Шеллінга тієї пори.

Аналіз спільних цілей і завдань європейських народів дає змогу стверджувати, що в цей період з'явився романтичний інтерес до особистості. Це сприяло народженню й становленню інтелігенції як важливого соціального елементу. Виникали процеси, з одного боку, демократизації соціального життя, а з іншого – зростання національної свідомості й осмислення своєї ідентичності. Саме тому романтизм як світогляд передбачив цілу низку подій, пов'язаних з розвитком усіх форм суспільної свідомості – науки, мистецтва, моралі тощо. Вперше в історії людства в суспільному житті заявив про себе феномен суспільної думки, сформувалося прагнення реформ, осмислення власних національних завдань. В європейській самосвідомості робляться спроби осмислення проблеми важливості культурного життя народу як енергетичної засади його історичного розвитку.

Принципи романтизму були дуже привабливими не тільки своїм своєрідним гуманізмом і шануванням художньої геніальності як вищої форми виявлення людської свободи. Для багатьох, хто усвідомлював нагальність впровадження нових засад пізнання та визначення цінності буття,

насамперед для вчених, знайомство з ними стало стимулом для пошуків абсолютно нових основ світорозуміння: системності, діалектичності, оптимістичного сприйняття світу.

У всіх сферах культури романтизм як світогляд залишив глибокий слід. Насамперед, це стосується науки, мистецтва та інших форм суспільної свідомості. Навіть у системі політекономічних учень з'явилася так звана “школа економічного романтизму”, засновником якої був Жан Шарль Леонар Сімонд де Сімонді (1773–1842). Спостерігаючи за результатами Великої французької буржуазної революції, котра призвела до корінного промислового перевороту у суспільстві, С.Сімонді зафіксував такий результат цієї епохальної історичної події, як появу армії безробітних. Для нього як для економіста, на відміну від його сучасників, у осягненні подій на європейському континенті першорядним був людський фактор. Романтична школа в політичній економіці розглядає моральні категорії: щастя, волю тощо як визначальні мотиви людської поведінки. Тому романтична політекономія – це насамперед наука, що фіксує кризові явища, які спричиняють не лише економічні потрясіння у суспільстві, а й тотальне відчуження гуманістичного начала в суспільних відносинах. Економісти-романтики, зокрема С.Сімонді, П.Прудон, К.Робертус, Ф.Лассаль, були ідеологами дрібнобуржуазних прошарків, котрі критично ставилися до монопольних тенденцій капіталістичних соціальних відносин [3.142, с. 131–134]. Романтики в економічній науці намагалися зберегти людське достоїнство дрібних виробників і споживачів, хоча мало розуміли, як саме втілити свої ідеали.

В політичних науках романтизм став адекватним засобом несприйняття нових, прагматичних у своїй основі відносин буржуазного суспільства. Починається рішучий перегляд „природно-правової теорії, принципів суверенітету і вчення про поділ влади. Буржуазія приступила до розкриття змісту лозунгів змісту і свободи” [3.40, с. 248]. Одним з таких ідеологів у Франції був політик, письменник і публіцист Бенджамін Анрі

Констан (1767-1830). Зокрема, він виступав проти феодальної реакції і розглядав свободу як незалежність індивіда від державної влади. Б.Констан вважав, що “розуміння свободи як повновладдя народу не відповідає інтересам сучасного йому суспільства”. На його думку, “свобода народів є переважно свобода особиста, громадянська свобода”. Вона передбачає “не участь громадян у політичному житті, а переважно повну незалежність від державної влади...” [3.40, с. 250]. Німецького дипломата, державного діяча Вільгельма фон Гумбольта (1767-1835) цікавило співвідношення людини і держави. Свій ідеал він “формує як нічим не обмежену свободу розвитку самого себе з усіма властивими індивіду особливостями” [3.40, с. 258].

Навіть у богословській думці, особливо в протестантизмі, можна знайти елементи романтичного підходу до теологічних проблем – йдеться про абсолютизацію внутрішнього індивідуального світу віруючого, як це зробив Ф.Шлейєрмахер (1768–1834) у своєму трактаті „Промови про релігію” (1799 р.) [3.252]. Завдання релігії, на його думку, полягає не в теоретичних побудовах догматів, не у добродійності, не у знанні та дії, а виключно у спогляданні та почутті; релігія є благоговійним спогляданням нескінченного у скінченому. За такого пантеїстично-суб’єктивного розуміння релігії Святе письмо мало б втратити своє значення, але з усіх існуючих релігій Ф.Шлейєрмахер віддавав перевагу саме християнству [див. 3.190, с. 61].

Отже, романтизм як світогляд не можна обмежувати лише одними феноменами художнього життя суспільства, кваліфікувати тільки як реакцію на розчарування буржуазними ідеалами. Його потрібно трактувати як певну історичну форму культурної свідомості, що створювала новий системний погляд на історичну реальність, формувала і розвивала інтелектуальні сили суспільства в рамках відомої історичної обмеженості й практичного досвіду європейських народів. Попри те, що в ідеалі романтиків домінують цінності минулого як гармонійного і людянішого начала стосовно жорсткої реальності прагматичного буржуазного розрахунку, можна зробити висновок, що

романтизм є не тільки протистоянням, критикою, а й пошуком нових, гуманніших цінностей буржуазної дійсності.

Історичний сенс Великої французької буржуазної революції полягав у тому, що на європейському континенті завершувалася епоха феодальних відносин. Ідеї, гасла, теорії Французької революції послужили своєрідною увертюрою до нової історичної реальності – буржуазного світу. Сам процес його народження був досить неоднозначним і суперечливим: від гасел „свобода, рівність, братерство” до жорстокого якобінського терору.

На історичному горизонті з'явилася і швидко набула ваги в суспільному житті нова соціальна група – „третій прошарок”. Упевнено вона захоплювала все більше й більше національних багатств французького народу. В калейдоскопічній низці подій нувориші прибирали до рук не тільки матеріальні багатства, а й командні висоти в політичному та економічному житті країни. Французька революція переживала суттєві метаморфози: на зміну гуманістичним гаслам прийшла гільйотина, а вчорашні революціонери перетворювались на впливових магнатів та новоспечених князів і графів.

Французькі події віджахнули багатьох прихильників революції у сусідніх країнах, зокрема німців, змусили їх теоретично осмислити свою боротьбу за свободу проти феодальної тиранії. Саме досягнення у сфері духовної культури німецьких мислителів і художників стали підґрунтям нового світогляду, притаманного періодові становлення національних буржуазних держав. Не буде перебільшенням зробити висновок про відомий пріоритет німецької культури в першій половині XIX століття в духовній еволюції європейських народів. Досягнення у мистецтві та філософії були домінантними для німецького менталітету, що позначилося на культурно-історичному досвіді європейських народів.

Німецька класична філософія в особі її теоретиків – І.Канта, Й.Фіхте, Ф.Шеллінга, Г.Гегеля – стала першим глибоким науковим напрямом, що виявив і зафіксував тотальну насиченість суперечностями усіх сфер матеріальної і духовної культури нового буржуазного суспільства. У

філософських трактатах І.Канта, Ф.Шеллінга, Г.Гегеля світ поставав у вигляді зіткнень протилежних тенденцій, катастроф, потрясінь. Створення в німецькій класичній філософії діалектичного методу стало не менш революційним кроком, ніж політичний революційний переворот у Франції. Саме діалектична логіка німецьких філософів і виявилася тією духовною зброєю, за допомогою якої почалася велика перебудова всієї споруди духовної культури європейських народів. Діалектику як основу нового філософського методу стали називати “алгеброю революції”. Таким чином, сприйняття подій у революційній Франції її німецькими сусідами не обмежилось лише перекладами німецькою мовою “Марсельєзи” – гімну французької революції – або висадженням “дерев свободи”. Представники німецької класичної філософії стали теоретиками революційних перетворень, що тоді відбувалися у Франції.

Особливо слід підкреслити той факт, що реальність нового суспільства, що формувалося, призвела до принципово нових стосунків: по-перше, центральною проблемою романтичного світогляду став всезагальний зв’язок та взаємозалежність явищ; по-друге, головним фактором людських стосунків виявився процес відчуження людини від своєї родинної сутності; по-третє, в суспільстві товарно-грошових відносин і прагматичної доцільності нівелювалися лозунги-принципи Великої французької буржуазної революції. Гільютина й політичний терор як нові явища соціальної дійсності в революційній Франції моментально охололи жагу прихильників революційних закликів.

У філософській науці виникли нові принципи й поняття, що декларували процес “подвоєння” дійсності на царство “ідеальних сутностей” та ненависну прозу життя. Об’єкт філософського аналізу не просто ускладнився, він став зовсім іншим щодо традиційних філософських уявлень. Категорії “ідеальне” та “реальне” були протиставлені одна одній, а непорушність реалізму піддана сумніву. Оптимістична налаштованість на людську свободу як світ відкритих можливостей стала підмінятися

пантрагічними переживаннями відчуженості замкненої на собі окремої особистості. Пізнавальне відношення дедалі більше заміщувалося установкою на переживання навколишнього світу.

Все це незворотно спричинило те, що в епоху тріумфу німецької класичної філософії на авансцену європейської духовної культури початку ХІХ століття дедалі рішучіше виходив новий світогляд, який ґрунтувався на принципах романтичної філософії. Остання стала фундаментом для нової культурної епохи європейського континенту початку ХІХ століття. Саме цим, на наш погляд, і пояснюється значне поширення романтичного світогляду в усіх формах суспільної свідомості тієї епохи. В мистецтві, релігії, політиці, філософії дедалі більше утверджуються принципи і категорії цього нового світогляду. Як зазначає дослідник Д.Наливайко, „є не лише романтична література, але також романтична музика і живопис, романтична філософія та історіографія і навіть романтична політекономія та правова наука, психологія, медицина тощо” [3.163, с. 230]. Отже, романтизм розвивався як розгалужена і багатогранна культура. Цей процес стрімко охоплював усі європейські континенти – від Великобританії на заході до Російської імперії на сході. Й не було жодної європейської країни, яка б залишилась осторонь цього нового типу духовної культури.

Німецька класична філософія відіграла неабияку роль у розвитку філософських принципів та методів в країнах Європи. Її становлення припадало на період Великої французької буржуазної революції, і німецьких філософів часто називали теоретиками, котрі осмислювали досвід французьких революціонерів. Глобальними проблемами, що об'єднували філософські системи І.Канта, Й.Фіхте, Ф.Шеллінга та Г.Гегеля, були діалектичний метод та проблема свободи. Кожен із представників німецької класичної філософії мав не лише свій оригінальний підхід до проблем філософії, а й посідав особливе місце в духовній культурі Німеччини та всього європейського континенту. І.Кант як родоначальник німецької класики здійснив свій знаменитий переворот у філософській науці,

абсолютизувавши роль суб'єкта. Його “критична філософія” послужила основою для пошуків духовних цінностей суб'єкта буржуазних відносин. Абсолютизація суб'єкта як активного творця історичних перетворень була сприйнята Й.Фіхте і доведена до рівня обоження діяльного, творчого “Я”. Й.Фіхте в прагненні абсолютизувати значення суб'єкта пішов навіть далі І.Канта. У своїй теоретичній побудові – “науковченні” – він нівелював значення об'єктивної реальності, природи, які в його системі були представлені логічним поняттям “не-Я”. Багато хто з колег, опонентів та учнів Й.Фіхте бачили в цьому абстрактному понятті певну натяжку, яка нічого не пояснювала і фактично нічого не являла. Якщо Г.Гегелю абстрактні логічні поняття знадобилися для того, щоб позначити реальний механізм детермінації та взаємного зв'язку, то абстракції Й.Фіхте, зокрема “не-Я”, були пустим звуком. Ф.Шеллінг взявся за те, щоб виправити цю прогалину філософа, під впливом якого він знаходився у молоді роки.

Ф.Шеллінг вважав, що Й.Фіхте як учень І.Канта, виходячи з принципу абсолютизації творчого начала, перевершив свого вчителя, створив цілісну філософію. Продовжуючи ідею Й.Фіхте, Ф.Шеллінг сконцентрував свою увагу загалом на світі природи і вбачав у природі духовну основу єдності всього матеріального світу. В цьому і полягає один з основних принципів його натурфілософії. Будучи діалектиком, Ф.Шеллінг у своїй системі відстоював ідею розвитку природи, яку, на відміну від Й.Фіхте, трактував як безлику продуктивність, “абсолютну діяльність”, що в процесі розвитку створює складну ієрархічну структуру. Можна стверджувати, що натурфілософська система Ф.Шеллінга, заснована на діалектичному методі, слугувала підґрунтям для єнських романтиків у розвитку їхніх естетико-філософських принципів. Особливо імпонувала романтикам ідея Ф.Шеллінга про мистецтво як вищу форму тотожності суб'єкта й об'єкта. Ф.Шеллінг вважав, а романтики це підтримували, що мистецтво, як і філософія, апелює до глибинних засад буття, котрі не можуть бути предметом раціоналізованої свідомості.

Основою створення нової філософської концепції єнських романтиків послужили погляди таких філософів, як Й.Фіхте і Ф.Шеллінг. Теоретик німецького романтизму Ф.Шлегель неодноразово підкреслював роль Й.Фіхте як основоположника романтичного світорозуміння. У вченні видатного німецького філософа основною ідеєю стала проблема людського “Я” як творчої сили і основи буття. Й.Фіхте був одним із перших, хто зрозумів суб’єкт як проблему вільної творчої діяльності людського “Я”. Позначився перехід від абстрактного безособистісного розуміння суб’єктивної діяльності до абсолютизації індивідуального особистісного начала – “Я”, котре виражає сутність і специфіку індивідуальних можливостей людини. Розуміння “Я” як самовираження і самотворчості є абсолютизацією індивідуально-творчих засад людини.

Отже, Й.Фіхте був першим теоретиком, який у німецькій класичній філософії позначив перехід від абстрактності до реальності, тісно пов’язаної з людським існуванням. Він намагався довести, що реальність як єдність “Я” і “не Я” має своєю основою активність людської волі в межах прагнення до свободи.

Для Ф.Шлегеля – теоретика єнського романтизму – такі теоретичні міркування Й.Фіхте стали підґрунтям для побудови концепції художника як автономної особистості з необмеженими творчими можливостями, котра реалізує свою здібність, творчі потенції у художній творчості. Ф.Шлегель, як і всі романтики, вважав, що творчість у мистецтві визначається прагненням до свободи, а мистецтво є вищою формою реалізації цієї свободи.

Є ще один не менш значний факт. В глибинах ідеалістичної німецької класики серед теоретиків класичного ідеалізму були вчені, які вже починали усвідомлювати, що не лише виникла нова реальність, а й потрібні будуть принципово нові засоби для її філософського аналізу.

Перша половина XIX століття у європейській духовній культурі характеризувалася пошуком нового світогляду, наукової методології в зв’язку з тим, що природознавство того часу вже “далеко відійшло від

механічної картини світу, що панувала у XVIII столітті” [3.186, с. 137]. Проблема пошуків нової методології була очевидною для представників природничих наук і всього культурного світогляду в цілому. На порядок денний стало питання не тільки осмислення накопиченого багатого фактичного матеріалу, а й систематизації його, що дозволило б пояснювати нові явища й робити відкриття. Особливо гостро це завдання постало перед представниками таких наук, як медицина і фізіологія. Більшість з них поступово переходили до натурфілософських узагальнень, долаючи усталені погляди, характерні для науки кінця XVIII – початку XIX століть. Медики та фізіологи в цей період шукали нових форм узагальнень, які б подолали формальнологічні схеми, характерні для механістичної системи світогляду. Натурфілософія була новою формою методологічних узагальнень, що уможлиблювала систематизацію великого емпіричного фактажу й давала дослідникам змогу визначати перспективні шляхи пізнання світу. Такі зміни в дослідницькій думці призвели до того, що суб’єкт пізнання орієнтувався вже не на зовнішній бік навколишнього світу, а на його внутрішні процеси, які, на думку натурфілософів, були важливими складовими тотожності або абсолюту цього світу.

У своїй праці “Проблеми загальної історії науки” В.Вернадський, аналізуючи етапи розвитку наукової думки в Європі, особливо підкреслив, що на межі XVIII–XIX століть, коли “буйно розквітала нова, точна наука, заснована” на емпіричних даних, дослідних спостереженнях і розрахунках, виникла потреба в новій світоглядній методології, спроможній не лише звести величезний масив дослідних даних природничих наук до єдиної стрункої і несуперечливої системи, а й визначити правильний магістральний напрям розвитку цього системного знання. В.Вернадський звертає увагу на те, що виникла потреба в новій філософії, “далекій від Аристотеля”, тобто умоглядна наука стала актуальною в період узагальнень і класифікацій [3.67, с. 281]. Автор підкреслює, що таку спробу було зроблено в німецькій філософії, зокрема у працях Ф.Шеллінга, де значно розширено базу

філософських побудов і спекулятивних передбачень. З'явилася школа німецьких дослідників, які втілили ці принципи в наукову творчість. Багато хто із учених, серед них і Д.Велланський, розпочали втілювати такі ідеї в життя [3.67, с. 259].

Подібні світоглядні принципи для представників точних наук були неприйнятними, адже применшувалась роль дослідних знань, спостережень і експериментів. З іншого ж боку, зростало значення гіпотези як форми мислення у створенні нових теорій, що саме по собі вносило нове до системи експериментальних наук, зокрема таких, як фізіологія та медицина.

У царині медицини ця проблема набула особливого значення. Методики лікування обов'язково повинні були спиратися на методологію загальних уявлень про життя. Наукова думка XVIII століття прагнула не лише до системності своїх узагальнень, а й до осмислення нової емпіричної реальності та об'єктивного розуміння наукового предмета. Натурфілософія, що виникла в цей період як спекулятивна, умоглядна наука, була сприйнята всіма, без винятку, природничими науками, і в першу чергу медициною та біологією.

У Німеччині на початку XIX століття з'являються спеціальні журнали, присвячені філософському обґрунтуванню медицини, або, як їх називали, “журнали натурфілософської медицини”. Наприклад, “Archiv für Theorie der Heilkunde” (1803), “Archiv für medicinische Erfahrung” (1804)”, “Jahrbücher der Medicin als Wissenschaft” (1806), “Ephemeriden der Heilkunde” (1811), „Isis” (1817) [див. 3.187]. У матеріалах, що публікувалися в цих виданнях, чітко простежувалася думка про необхідність у наукових дослідженнях спиратися на такі наукові принципи, розуміння котрих дасть змогу не лише пояснити споглядальні феномени, а й передбачити їх, спрямувати експеримент у потрібному напрямку. Фактично, у полеміці, що розгорнулася, доводилося, що фактор світоглядної, цільової установки дослідника є необхідним началом у процесі історичного пошуку. Д.Велланський стверджував, що “істинне знання полягає в ідеях, викладених

Філософією, а не в чуттєвих підрахунках, наданих дослідністю, яка, хоча показала численні приховані явища Природи, та не пояснила жодного в суттєвому значенні. Досліди і спостереження, що належать до минутих і обмежених форм речей, не торкаються безмежної і вічної їхньої сутності. Тому найбільш ревні дослідники і найвірніші спостережники всіх віків і в усіх народів не могли створити нічого міцного і ґрунтового ні у фізичних науках, ні в історичних пізнаннях. Зібрані ними величезні запаси мертвих матеріалів лежать у розкиданих купах; і тільки те увійшло до органічного складу Наук, що оживотворене ідеями розуму, котрі створюють теорію як душу дослідних відомостей, що складають одне тіло, яке жевріє поняттями розуму” [2.18, с. 27].

Критика подібних підходів практично зводилася до того, що наукова методологія об’єктивних досліджень повинна обов’язково передбачати таку картину світу, яка логічно і переконливо доводить цілісність, єдність та закономірність розвитку органічної і неорганічної природи. Всі дослідники вчення Ф.Шеллінга – представники як гуманітарних, так і природничих наук, були захоплені його принципом тотожності, який трактував єдність і взаємну відповідність об’єктивної і суб’єктивної закономірностей. Озброївшись подібним принципом, Ф.Шеллінг розпочав філософське обґрунтування неорганічного і органічного світів, тобто філософське обґрунтування природознавства. У своїх теоретичних побудовах він подав власне розуміння матерії, енергії, магнетизму, чуттєвості.

Філософський аналіз призвів його до висновку про те, що існування і розвиток органічної і неорганічної природи по суті складається з одних і тих самих елементів і процесів, де різноманітні форми життя є більш розвиненими структурами, найвищими потенціями, але так само, як і неорганіка, походять із одного джерела – світового духу, що всім управляє. Ці погляди Ф.Шеллінга були особливо близькими й привабливими для представників медицини, фізіології, біології. О.Сенковський у своєму нарисі „Германська філософія” дав таку оцінку: “Шеллінг надав речам таку ж

дійсність, як і ідеям, поєднав їх вірогідністю безумовної тотожності: річ і ідея одне й те саме; це – одне створіння, тільки воно проявляється в двох різноманітних формах” [3.200, с. 93].

Узагальнюючи свою систему в межах “умоглядної фізики”, сам Ф.Шеллінг демонстрував глибокі знання та знайомство з широким спектром відкриттів у зазначених науках. Його учні в Німеччині активно розвивали цей напрям – натурфілософське обґрунтування медицини та біології. Провідне місце серед його німецьких послідовників посідав Людвіг Окен (1779-1851), який в період з 1807 до 1819 року був професором медицини, філософії та природничої історії у Єнському університеті, а пізніше займав професорські посади у Мюнхені та Цюріху. Значення наукової діяльності Л.Окена полягало у тому, що він як природодослідник із широким кругозором системно залучав натурфілософську методологію Ф.Шеллінга до таких наук, як фізіологія, зоологія, ботаніка й мінералогія, що на той період були лише описовими, емпіричними. Л.Окен намагався навіть інтегрувати їх до системи засад космічної фізики та загальної філософії. Умоглядні спекулятивні здогадки наштотували вченого на висновки, котрі своїм радикалізмом викликали жах серед його сучасників, а у нас – його нащадків – посмішку. Так, основу життя він бачив у гальванічній полярності, а основою органічного світу вважав вуглець. Для того часу це були революційні декларації.

Сам принцип побудови системного знання на основі прямих паралелей і аналогій між органічною й неорганічно природою був надто тенденційним і надуманим. З іншого боку, на тому етапі еволюції науки фактичного матеріалу, накопиченого природничими науками, було замало для таких широких і всеохоплюючих узагальнень. Д.Велланський зазначав, що “істинне фізичне пізнання є тим, що одухотворене ідеями Філософії і не залишається в одному мертвому механізмі, який цікавить механіко-анатомічних Фізиків. Таким же чином і етична Наука, що говорить про

моральний світ, може тільки брати світло від філософських ідей, без яких моральні настанови є темними і необґрунтованими” [2.18, с. 28].

Тому критики Ф.Шеллінга та Л.Окена виступали проти “видуманої філософії природи”. Все ж, попри шквал критики як з боку вчених-природодослідників, так і з боку теологічних захисників християнського віровчення, сталося головне – у науковій європейській самосвідомості початку ХІХ сторіччя було заявлено про необхідність використання світоглядної методології у процесі дослідження природи та побудови об’єктивного знання. “Ця Система (натурфілософія Ф.Шеллінга – *О.С.*), показавши абсолютну сутність Природи та Духа, переінакшила або, краще сказати, заново створила фізичні та психічні Науки, надала їм теоретичного змісту, котрого вони ніколи не мали і від котрого залежить все достоїнство Вченого Світу”, – стверджував Д.Велланський [2.18, с. 27–28].

Саме тому натурфілософія Ф.Шеллінга не лише в Німеччині, а й на всьому європейському просторі перетворилася на авторитетну систему, яка визначила розвиток як всього природознавства початку ХІХ століття, так і медичної науки в цілому. Серед медичних світил у Німеччині майже не було жодного авторитета, котрий би не пройшов у своєму професійному становленні через період захоплення натурфілософськими ідеями Ф.Шеллінга. Знаменитий німецький фізіолог того часу Й.Мюллер (1801–1858) визнавав велику роль натурфілософії Ф.Шеллінга у своїй науковій еволюції.

Багато хто з німецьких дослідників науки вважав, що перші 20 років ХІХ століття були романтичним часом, коли туманність викладеної думки, гіпотетичність, не підтверджена дослідом, були головним фактором розвитку знань. Неодноразово підкреслювалось, що в цей час постійне відшукування аналогій між органічним і неорганічним світами, між тваринами і рослинами, людиною і тваринами, фізіологічними і патологічними явищами значною мірою відновило інтерес до вивчення порівняльної анатомії, фізіології та

ембріології, стимулювало цікавість до природничих наук, зоології та ботаніки.

У методології натурфілософії революційною стала ідея тотожності законів мислення і законів буття. Тому відкриття у сфері пізнання для представників цієї школи повинні були визначити гносеологію як науку про відповідність зовнішніх і внутрішніх процесів. З іншого боку, це наштовхувало на думку про те, що все розмаїття світу є певною системною єдністю, елементи якої підпорядковані загальним законам.

Подібні висновки більшою мірою стосувалися медицини й фізіології, де всі органи живої істоти є елементами єдиної цілісної системи. Для вчених того часу динамічні процеси природи, такі як електрика, хімізм, магнетизм були найважливішими життєтворчими силами, що впливали з єдиного загального джерела – в інтерпретації натурфілософії, світового духу.

Така методологія на початку XIX століття була представлена німецькою наукою, зокрема системою Ф.Шеллінга. Він у своїй “умоглядній теорії” запропонував розглядати гносеологічні процеси не через примат дослідного знання, а через пошук, устремління до єдиного світового начала. Основні ідеї цієї методології були викладені ним у праці “Система трансцендентального ідеалізму” (1800) [3.248].

У житті Ф.Шеллінга заняття природознавством, інтерес до наукових відкриттів у цій науці на межі XVIII–XIX століть стали дуже важливими. Саме в цей період відбуваються значні процеси у фізиці та хімії і Ф.Шеллінг робить висновок про зв’язок різноманітних форм буття. Не будучи фізиком, він стверджує, що магнетизм, електрика і хімізм є трьома формами одного й того самого природного процесу. Відкриття М.Фарадея (1791–1867), А.Вольта (1745–1827), Л.Гальвані (1737–1798), Т.Шванна (1810–1882) та М.Шлейдена (1804–1881) наштовхнули німецького філософа на думку, що природничонауковий прогрес поставив людей перед новою, незвіданою реальністю, дослідження якої вимагає певної філософської методології, принципово відмінної від старих ідей. Адже теорія розвитку як філософська

проблема є суттєвим фактором, що демонструє свою об'єктивність і знаходить підтвердження, зокрема, в такій теорії Ж.Кюв'є (1769–1832), як теорія катастроф.

Для Ф.Шеллінга його натурфілософське вчення було першим кроком у пошуках нової методології, яка в той період могла зблизити фізичні, хімічні й біологічні дослідження.

В німецькій науці у натурфілософській теорії Ф.Шеллінга знайшлося багато шанувальників і продовжувачів. До них можна віднести Л.Окена, котрий розглядав живий організм як індивідуальне замкнене ціле. За його словами, він є маленькою планетою з власними життєвими циклами. Життя Л.Окен розглядав як самовідновлення індивідуальних елементів, об'єднаних деякою життєвою силою, яку він пояснював у руслі відкриттів того часу як “гальванічну полярність”. Л.Окен був одним із теоретиків німецької науки, який трактував біологію й фізіологію як наукові системи, що розкривають загальні зв'язки і закономірності органічного життя. Для нього головним у пізнанні світу був уже не фактичний матеріал відкриттів у природничих науках, а гіпотетична ідея єдності світу, що саморозвивається.

Перед нами два паралельних процеси: перший іде від бурхливого розвитку природничих наук, що само по собі передбачає наявність методології, орієнтованої на загальні закони і принципи досягнення істини; другий є критикою недостатності класичного раціоналізму, навіть можна сказати, виявленням кризи “раціо”, яке вперше постало як проблема після Великої французької буржуазної революції, де була наочно доведена неспроможність раціональних методів просвітницької методології.

Дослідники європейського природознавства періоду першої третини XIX століття оцінюють натурфілософську методологію як певний метод пізнання світу. Саме вона, на їхній погляд, в умовах кризи метафізичного світогляду і змогла забезпечити розвиток діалектичних принципів пізнання багатоманітності світу. Завдяки їй “механістична картина світу змінилася новим уявленням про природу, в основу якого лягли принципи збереження і

перетворення енергії, детермінізму й атомістики, вчення про історичний розвиток Землі та органічного світу” [3.186, с. 140]. Можна стверджувати, що натурфілософія як метод пізнання зумовила усвідомлення мінливих, плинних форм світу, що розвивається.

Всі дослідники, які вивчали творчий доробок Ф.Шеллінга, як правило, виокремлюють чотири етапи його філософської еволюції:

- 1) “натурфілософський” – друга половина 90-х років XVIII століття;
- 2) “трансцендентальний ідеалізм” – початок 1800-х років;
- 3) “філософія тотожності” – перше десятиліття XIX сторіччя;
- 4) “філософія одкровення” – з середини 10-х років до кінця життя (1854).

З усіх цих періодів найбільш значущим і плідним в його житті був перший – натурфілософський. Саме в цей час, у спробах виправити й доповнити філософію Й.Фіхте, Ф.Шеллінг дійшов думки про недостатність суб’єктивного ідеалізму як філософської методології. Він, відштовхуючись від принципу тотожності суб’єкта і об’єкта, прагнув показати всю існуючу дійсність як результат суб’єкт-об’єктних відносин. Тому його діалектичний підхід на цей період став спробою широкого теоретичного осмислення всезагальної дійсності, що оточує людину. Звідси й випливає об’єктивний ідеалізм Ф.Шеллінга, який багато в чому сприяв розвитку його діалектичної методології.

Всі пошуки в цьому напрямі були представлені в таких теоретичних працях Ф.Шеллінга, як “Про світову душу” (1798–1799) [3.245], “Перший нарис системи натурфілософії” (1799) [3.246], “Систему трансцендентального ідеалізму” (1800) [3.248].

У перелічених творах намічено спробу надати природі самостійного значення у філософській системі, перетворивши її на натурфілософію. Природа у нього є об’єктом, який було втрачено у фіхтеанському суб’єктивному ідеалізмі. Те нове, що Ф.Шеллінг привніс у розуміння природи-об’єкта, є його пропозиція розглядати її як продуктивне начало або

як природу-творця. Тобто, він бачив у природі не лише цілісний універсум, а й певні духовні засади, що забезпечують таку цілісність. Тому у філософських працях Ф.Шеллінга такого роду цілісність, об'єктивність, визначалася поняттям “життя”. Як діалектик Ф.Шеллінг бачив плин життя – розвиток природи – через принцип полярності (боротьбу протилежностей), який і видавався головною основою продуктивності як характеристики об'єкта природи.

Нове розуміння природи як об'єкта, що саморозвивається, змусило Ф.Шеллінга долучити до своєї теоретичної системи поняття “інтелектуальне споглядання” [3.248, с. 48], що споріднене з художнім спогляданням і є результатом роботи творчого генія. Таке естетичне підґрунтя шеллінгівської гносеології привертало до нього увагу німецьких романтиків. „Інтелектуальне споглядання” Ф.Шеллінг розумів як певну форму відношення, яка дає людині змогу побачити сутність так само, як і під час сприйняття художніх образів.

Це – важливий момент філософської еволюції Ф.Шеллінга: він, піднявшись до рівня логічного аналізу всезагального зв'язку, розробленого Г.Гегелем, апелював до художнього досвіду, привертаючи до себе художню богему з німецького романтизму. Ф.Шеллінг, розкриваючи поняття “творчість”, пішов далі свого вчителя Й.Фіхте. Він трактував його не як специфічну спроможність, індивідуальне начало суб'єкта, а як ідею розвитку зовнішнього світу, бо вважав, що акт творення можна уявити собі лише як процес. Процесуальність як показник природи, що саморозвивається, на думку Ф.Шеллінга, повинна була пройти шлях від несвідомого до усвідомлення себе, тобто до самопізнання. Значення праць Ф.Шеллінга натурфілософського періоду полягає в тому, що він проголосив принципом усієї філософії самопізнання, намагаючись тим самим подолати, з одного боку, механістичний матеріалізм, а з іншого – суб'єктивний ідеалізм.

Шеллінгівські ідеї могли бути розвинені й сприйняті наукою тільки тоді, коли б знайшлося певне підґрунтя, яке б підтверджувало такі висновки.

Таким підґрунтям для Ф.Шеллінга стали природничі науки сучасної йому епохи. Ось чому натурфілософське вчення Ф.Шеллінга одним із завдань свого розвитку мало вироблення нової методології природознавства. Можна констатувати, що завдяки йому у німецькій філософії на той період виник інтерес до об'єктивного, до аналізу філософії та конкретних наук, до проблеми єдності людини і природи.

Ф.Шеллінг пішов шляхом умоглядного встановлення гармонії відношення „людина – світ” через естетично орієнтоване споглядання цього світу. Він вийшов за межі філософської традиції, яка у німецькій класиці орієнтувала філософів лише на рефлексивний аналіз історичного процесу як результат полярних зіткнень. Ф.Шеллінг вдався до натурфілософських побудов, в котрих природа є не результатом людської діяльності, а таким самим продуктивним началом, як і людина. Він представляв природу-об'єкт як “неусвідомлену передісторію самосвідомості”. Тому його ідея тотожності суб'єкта й об'єкта трактувалася в аспекті паралельності природи та духу.

Натурфілософія Ф.Шеллінга для багатьох його сучасників-природодослідників становила нову основу не лише для досліджень в окремих науках, а й для синтезу, що уможлилював передбачення напрямів наукових пошуків. Нововведенням у його натурфілософії стало поняття „універсального розвитку”, що виходило із об'єкта не як окремого явища, а як певної цілісності із своїми законами й принципами.

У працях Ф.Шеллінга того періоду часто зустрічається поняття полярності як визначення принципу суперечності, що на його основі й відбувається розвиток. Період у німецькій науці від діяльності Ф.Вольфа (1734–1794) до першовідкривача клітини Т.Шванна (1809–1882) був багатим не лише на різноманітні відкриття у біологічній науці, а й на підтвердження висновку про єдність життєвих процесів у царині флори та фауни. В анатомії, зокрема у працях Й.Мюллера (1801–1858), життєвий процес трактувався через такі важливі функції, як відчуття, рух, самозбереження, характерні для всіх явищ природи. Й.Мюллер обґрунтовував необхідність умоглядних

принципів натурфілософії у фізіології, вказуючи на обмежене значення досліду в пізнанні фізичних явищ. Він заклав основи „фізіологічного ідеалізму”, котрому потім наслідували багато вчених [див. 3.127, с. 64].

Дослідник електрики Л.Гальвані (1737–1798), який відкрив феномен тваринної електрики, що отримав назву “гальванізм”, у дискусії з фізиком А.Вольта (1745–1827) дійшов висновку, що електрика присутня майже у всіх сферах реальності, на основі чого Г.Ерстедом (1777–1851) пізніше було створено теорію електромагнетизму. Словом, спекулятивна натурфілософія засвідчила об’єктивну необхідність для розвитку науки не лише емпіричних, фактичних даних, а й умоглядних, які Ф.Шеллінг запропонував усьому вченому світові як обов’язковий методологічний базис природодослідження.

Діалектичний принцип Ф.Шеллінга вигідно відрізнявся від кантівської та фіхтеанської діалектики, бо він був об’єктивною інтерпретацією ідеалізму та відкрито протистояв суб’єктивізму.

Натурфілософія, чи умоглядна фізика, була таким методологічним апаратом, в якому дослідні емпіричні знання вважалися вторинними щодо умоглядних, апіорних принципів. Ф.Шеллінг у своїй натурфілософській теорії доводив, що у відносинах між емпірією та умоглядністю визначальним у побудові наукових систем є саме умоглядні засади, які організують і об’єднують в ціле все багатство фактичного матеріалу, що його накопичують природничі науки. Саме тому, на наш погляд, з усіх натурфілософських основ головними були онтологічні, через що інтерес до цієї теорії привертав увагу численних природодослідників.

Ф.Шеллінг завжди розрізняв і проводив межу між поміркованим пізнанням, емпіричним і розумовим пізнанням. Пріоритет розуму, за Ф.Шеллінгом, полягає в тому, що він робить пізнання деяким “надчутливим спогляданням священної єдності”. На думку німецького філософа, ця єдність є цілісністю природи, світобудови та абсолюту.

Аналізуючи духовну культуру Німеччини початку ХІХ століття, відомий німецький історик філософії Куно Фішер писав: „Філософія природи

Шеллінга з'являється для романтиків дуже вчасно; вона виконує те, чого хочуть ці поети, вона визнає в природі дух, що несвідомо діє і творить у законовідповідній ході його розвитку, вона неначе перекладає з божественної на людську мову великий епос природи, вона завойовує природознавство для світового царства поезії” [3.231, с. 39].

Попри те, що більшість дослідників ототожнюють романтизм виключно з такою впливовою течією в історії художньої культури, як романтичне мистецтво, ми вважаємо, що він є віддзеркаленням сукупності всіх світоглядних проблем, котрі виявили себе не тільки в мистецтві та гуманітарних науках, а й у природознавстві. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що дослідження становлення і розвитку романтизму, його об'єктивний аналіз повинні здійснюватися тільки під кутом зору європейської філософської культури на етапі виникнення та розвитку натурфілософії. З усіх представників німецької класичної школи саме Ф.Шеллінг відіграв значну роль у розвитку романтичного світогляду, оскільки він найбільш повно розкрив і обґрунтував смисл саме натурфілософської методології. Ні І.Кант, ні Г.Гегель, ні Й.Фіхте в своїх наукових пошуках не сягали такого рівня натурфілософських узагальнень.

Як вже зазначалося, для європейської науки кінця XVIII – початку XIX століття вчення Ф.Шеллінга відіграло суттєву роль. Серед кількох етапів еволюції філософських поглядів німецького вченого одним із суттєвих і значущих був перший (90-ті роки), або натурфілософський, в якому засадничим принципом виступав принцип ідеалістичної діалектики.

Професор К.Бакрадзе, зазначав у своїх наукових дослідженнях натурфілософія є методологією дослідження тотожності „природи і духу, суттєвої рівності духу в нас і природи поза нами. Природа не обмежена нічим зовнішнім, а дух не обмежений в нас. Поза нами панує той самий дух, а в нас – та сама природа. Говорячи словами Ф.Шеллінга, природа – це видимий дух, а дух повинен бути невидимою природою” [3.39, с. 200].

В працях кінця 90-х років, де йдеться про наукове пізнання, розглядаючи проблему природи, природодослідницьких відкриттів, Ф.Шеллінг розробляв ідею духовного начала у природі, або, як він називав його, “всезагального духу природи”. Ф.Шеллінг був глибоко переконаним, що у природі, яка оточує людину, є деяка продуктивна сила, котра забезпечує зростання й становлення всього природного цілого. Філософія природи, за німецьким філософом, покликана вирішити питання про вічне становлення, що є реалізацією ідей духовного начала природи, котра сама себе творить (*natura naturata*). Будучи діалектиком, Ф.Шеллінг вважав, що матерія являє собою єдність протилежностей і її неможливо досягнути без принципу всезагальної тотожності матерії.

У своїй праці “Перший нарис системи натурфілософії” [3.246] Ф.Шеллінг вперше вживає термін “натурфілософія”, маючи на увазі процес еволюції природи. Будучи знайомим з природничонауковими відкриттями свого часу, німецький філософ був упевнений, що походження багатьох природних процесів не можна пояснити одними лише механістичними законами. Розвиваючи цю ідею, Ф.Шеллінг дійшов висновку, що у світогляді повинні бути дві самостійні, але прямо протилежні науки: натурфілософія і трансцендентальна філософія. Ідея зводиться до того, що натурфілософія виводить ідеальне з реального, а трансцендентальна філософія як наука про дух – навпаки. Саме тому Ф.Шеллінг вважав, що фізика повинна бути не лише дослідною, а й умоглядною. Звідси й походить діалектичний підхід філософа, який розглядає природу як деяку силу, що постійно продукує свої феномени. На думку Ф.Шеллінга, емпірична наука обмежується трактуванням природи як об’єкта, вивчення ж природи як продуктивності (*natura naturans*), тобто у якості суб’єкта, можливе лише в системі трансцендентального ідеалізму.

Для Ф.Шеллінга як діалектика було важливо віднайти в природі активне начало, яке він визначав як суб’єктивну мету. Він стверджував, що кожний елемент природи має різні рівні (ступені) потенції (самореалізації).

Не будучи матеріалістом, Ф.Шеллінг вважав, що життєве начало – продуктивність – є головною характеристикою природи, що оточує людину. Діалектична методологія дозволяла йому трактувати продуктивність як суцільну тотожність, яка в своїй початковості є нескінченною. Ідея тотожності стала філософським принципом, що уможливив обґрунтування ідеї цілого в природі, де подих віяння начала, сталі стани були лише ступенями розвитку особливої надприродної життєвої сили. Ф.Шеллінг вважав, що життя є вираженням цілісності всіх процесів і найяскравіше виявляє свою єдність у розвитку. Тим самим німецькому вченому вдавалося знайти спільні точки дотику з науково-природознавчими поглядами на природу, характерними для кінця XVIII століття, а також із романтичними уявленнями про античний космос, представлений внутрішньою єдністю, гармонією. Ф.Шеллінг, а за ним і романтики, виступили з ідеєю неможливості “подрібнення” світу на частини за допомогою розумової аналітики.

Погляди Ф.Шеллінга були підхоплені у Німеччині єнськими романтиками. Вони розвивали ідеї Ф.Шеллінга, викладені ним у “Системі трансцендентального ідеалізму” [3.248], про роль і значення не лише інтуїції, а й художнього мислення, естетичної свідомості, що надають цілісності та довершеності знанням про світ. Для єнських романтиків художник був не просто людиною, що творить, а й такою, що осягає всі таємниці буття, єдність світу, показує в своїх образах його сутність за допомогою нетрадиційних виражальних засобів. Ось чому у творах романтиків так багато фантастичного, ірраціонального, що в художньо-образній формі домінує над традиційними міметичними засобами. Брати А. і Ф.Шлегелі як засновники єнського романтизму завжди вважали Ф.Шеллінга своїм філософським вчителем. Оригінальна художня філософія романтиків побудована на принципах творів натурфілософського етапу німецького філософа.

Натурфілософія передусім виражала дух часу: прагнення до єдності та універсальності. Як зазначали сучасники Ф.Шеллінга, це прагнення оволоділо всіма ланками життя і приваблювало всі інтелектуальні сили. Філософ Ф.Шеллінг став безумовно визнаним авторитетом для всього романтичного руху, лідером єнської школи.

Романтики-художники й романтики-теоретики – лідери цього руху (брати А. і Фр.Шлегелі, Новаліс, Л.Тік) запозичили в натурфілософській доктрині Ф.Шеллінга ідею про те, що мистецтво не вичерпується лише розрізненими творчими актами, а являє собою дещо більше – „душу світу”, глибоку синтетичну форму світорозуміння і світоспоглядання, котра є силою, що створює єдине нескінченне начало універсалізму як у природі, так і у світі людських відносин. Романтики отримали в особі Ф.Шеллінга авторитетного методолога, що обґрунтував їхнє прагнення до розгадки таємниць світу. Фантастичне як натурфілософська умоглядність стало лише засобом на цьому шляху.

Романтики, як і натурфілософи, виходили з одного важливого постулату – ідеї живого зв'язку і єдності всього суцього та взаємної детермінації явищ і відносин. Для німецької культури настала епоха, коли „під впливом століття, також і в області фізичних наук, прокинулося прагнення до єдності і разом з тим сприйнятливість до умоглядних ідей, потреба у новій філософії природи. Ф.Шеллінг надзвичайно доречно вийшов назустріч і дав певне формулювання цього прагнення, що бродило в багатьох умах у непевній формі” [3.231, с. 45– 46].

Про близькість світоглядних позицій натурфілософів і романтиків писав Ф.Шлейєрмахеру у 1800 році лідер єнської школи Ф.Шлегель: „Я бачу вже перехід до нас по суті всіх справжніх фізиків. У цьому є насправді щось заразливе й епідемічне, процес депоетизації тягнувся аж надто довго, на порі, щоб повітря, вода, земля були знову опоетизовані...” [цит. за: 3.231, с. 39].

Спільними світоглядними принципами для романтиків Ф.Шлегеля, Л.Тіка, Новаліса були ідеї обожнення природи як абсолютного фактора буття

людини та існування світу. Романтики вбачали у ньому певну абсолютну реальність, котра визначає собою всі принципи і закони буття. В романтичній філософії природа трактується як найвища форма первозданної гармонії, яку адекватно пізнати може лише митець. Він, як і вчені, володіє специфічною мовою – мовою самої природи. В осягненні, проникненні людини в таємниці природи відбувається процес злиття художника з нею. Романтики, на відміну від природодослідників, вважали, що природа як об'єкт пізнання не може бути предметом аналізу абстрактного мислення. Універсальна форма буття в природі піддається пізнанню лише засобами художньої образності, тому сенс романтизму набагато ширший за історичної форми художнього втілення. Для романтиків синонімом романтизму є поняття тотальності, універсальності, що відповідають багатоманітності життя. Таким чином, романтики, відмовляючись від раціональних принципів пізнання й творчості, проголошують пріоритет художніх почуттів і образного осягнення світу.

Романтики були близькими німецькій класичній філософії – І.Канту і Ф.Шеллінгу – тим, що предметом їхньої філософії став синтез світу-природи і світу свободи. Проте, вступивши в конфлікт з механістичним раціоналізмом, вони не змогли піднятися у своєму світогляді до розуміння діалектичних принципів буття. Тому, заперечуючи системність світорозуміння, вони робили акцент на чуттєвому, переживальному аспекті відносин «людина – світ». Категорія “іронія”, введена романтиками, передбачала новий тип сприйняття і осмислення відносин відчуженої людини до буржуазного світу, який викликав не стільки оптимістичні, скільки трагічні переживання. Свобода як центральна проблема у західноєвропейському романтизмі є пошуками романтика, не спроможного зрозуміти суперечливу систему відносин світу, в якому він існує.

Однією з близьких для Ф.Шеллінга і романтиків проблем є активність пізнання, котра пізніше у філософа трансформується в ідею історизму. Він розумів всесвітню історію як одкровення абсолюту, котрий може бути реалізований лише у творчості великих митців. Ф.Шеллінг, підтримуючи

теорію романтичного “культу митця”, розвивав ідею творчої, свідомої волі людини, що створює найвищі типи гармонії. Саме митець володіє вищою формою свободи, в якій долається розрив між природою і людиною. Для Ф.Шеллінга творчість була вищим видом діяльності, де поєднуються свідомі й несвідомі елементи. Близькість натурфілософських і романтичних принципів тут проявлялася в тому, що художник-романтик відчуває світ як ціле, а вчений-натурфілософ передбачає вивчення світу тільки через розуміння його в універсальній єдності. Якщо останнє для вченого є основним принципом пізнання, яким послуговуються всі дослідники в окремих природничих науках, то для художника образність як цілісність – це вищий тип свободи у творчому акті. Тобто художник завжди розглядає свій твір як деяку об’ємну нескінченність, через котру й розкривається смисл художніх образів. Романтикам імпонувала думка Ф.Шеллінга про те, що естетичне споглядання є вищою формою продуктивного, тобто творчого споглядання. Саме цей тип споглядання, за Ф.Шеллінгом, і спроможний набути повноти, гармонійності та загальнозначущості. Він, услід за І.Кантом, трактував естетику не як науку, прикладну щодо мистецтвознавства, а як найважливішу складову відношення «людина – світ», котра виявляється як у гносеології, так і в онтології. За Ф.Шеллінгом, відмінність між мистецтвом і наукою полягає в тому, що, говорячи про одне й те саме, мистецтво це робить в образній та загальнодоступній формі. Романтики, як і Ф.Шеллінг, вважали, що мистецтво доступне людині, якій зрозумілими є цілісні характеристики свідомості і буття, тобто такій, котра володіє вищим типом самосвідомості.

Вища форма свободи, що проявляється у художній творчості, у філософії романтиків перетворюється на проблему „культу геніальності художника”. Ф.Шлегель, проповідуючи у своїх статтях і лекціях ідеї романтичного мистецтва, неодноразово наголошував, що історична місія художника у суспільстві полягає у тому, що його діяльність не є утилітарною, а його художня творчість є загальнозначущою для сучасників.

Синтезом проблем, спільних для романтизму і натурфілософії, є ідея універсалізму, що представляє складний процес, де людина власною діяльністю здійснює глобальні історичні перетворення.

Романтикам імпонувала ідея Ф.Шеллінга про те, що світ не може бути представлений механічним поєднанням протиставлених об'єктів. Вони були глибоко переконані, що буття є гармонійною світобудовою, що не може бути примусово розділена й розбита. Разом із Ф.Шеллінгом вони вірили в існування “душі” природи, яка й підтримує зв'язок цілого. А емпіричне природознавство, заперечуючи духовне начало природи, античного “космосу”, тільки руйнує і омертвляє окремі не пов'язані один із одним предмети. Романтики були єдині в своїх спробах об'єднати розрізнені знання окремих природничих наук у єдине ціле. Вони вважали, що це являє собою основу світової гармонійної єдності.

Для романтиків ідея цілого набуває глибокого містичного характеру, а Ф.Шеллінг привертав романтиків передусім тим, що пояснював ціле не через сукупність окремих його частин, а навпаки: ідея цілого, на його думку, повинна передувати частинам, які впливають з цього цілого. Силою, що об'єднує частини цілого, є сама природа. Тому синтез органічних і неорганічних елементів слід шукати в самій природі. Методом, що уможливорює подібне трактування, є діалектика.

Для Ф.Шеллінга досить революційною стала точка зору, що філософія виходить не із свідомості, а з природи. Тобто пізнавати – означає знаходити в собі потенційні сили природи, в цьому випадку процес пізнання перетворюється на процес “повернення природи в саму себе”. Долаючи фіхтеанський дуалізм „Я” і „не-Я”, Ф.Шеллінг доходить висновку, що природу слід гуманізувати. В такий спосіб має бути усунений однобічний причинно-наслідковий зв'язок. Природа із пасивного об'єкта перетворюється на „людиноподібну істоту” – на певну суб'єкт-об'єктну єдність. Така постановка проблеми „людина–природа” дуже близька до романтичної ідеї гуманізації природи в уяві художника і протиставлення її світові буржуазних

прагматичних відносин. Лозунг Ф.Шлегеля, проголошений в його повісті „Люцинда” – „лише природа варта поклоніння”, був перевершений німецьким філософом, який заявив, що “істинною може бути тільки релігія природи”. Природа постає у нього як „видимий дух”, живим, гармонійно зв’язним у всіх своїх частинах організмом. Естетичне бачення, котрим був щедро наділений мислитель, підкріплювало його підхід до природи як до цілісного, прекрасного взірця для творчого художнього відтворення” [3.133, с. 34].

Великого значення Ф.Шеллінг надавав вивченню самосвідомості, яка, заглиблюючись в об’єктивність, розгортає перед людиною всі етапи власного становлення. Теоретичним апаратом, спроможним аналізувати цей процес, є трансцендентальний ідеалізм. У ньому розкривається поняття “інтелектуальна інтуїція”, що є процесом споглядання. Вперше цей аспект було досліджено Ф.Шеллінгом у його праці “Система трансцендентального ідеалізму” [3.248]. Цей твір, попри свій науково-теоретичний характер, має явний естетичний відтінок. Філософ вводить такі поняття, як несвідома діяльність, гармонія тощо, і в такий спосіб усуває суперечності не логічним, а естетичним шляхом. Цей факт привів до Ф.Шеллінга таких романтичних письменників, як Ф.Шлегель, Л.Тік, Новаліс та ін. Їм були близькі ідеї Ф.Шеллінга про пріоритет споглядання художнього генія щодо логічного аналізу.

Культ мистецтва у Ф.Шеллінга призводив до пониження раціональних засад пізнання. Тому творчий акт художника німецьким філософом трактувався як “нескінченна несвідомість”, яка ніколи не може бути об’єктом раціональної розсудкової діяльності. Звідси філософ робив висновок про пріоритет мистецтва щодо філософії, оскільки тільки мистецтво доступне небагатьом обраним і здатне виходити за межі буденної свідомості, зберігаючи при цьому свою загальнозначущість та об’єктивність; саме воно усуває всі суперечності й через естетичне споглядання відкриває істину, яка є вищою за інтелектуальну. Мистецтво, на відміну від науки,

здатне подолати будь-яку роздвоєність й досягти абсолютної тотожності. Ф.Шеллінг, як і романтики, був глибоко впевнений у тому, що мистецтво за своєю природою повинно об'єднувати, а не роз'єднувати, що воно є засобом тотального синтезу, який забезпечує тотожність вищого рівня. Але головним надбанням мистецтва є його різноманітність, конкретність і цілісність.

Романтики понад усе цікавились творчим потенціалом особистості, виявляли інтерес до конкретної індивідуальності. Так само, як і їх філософський кумир Ф.Шеллінг, вони вбачали у природі не хаотичність, а абсолютну реальність. Тому *культ природи* був тією основною ідеєю, яка об'єднувала їх із Ф.Шеллінгом. Вони вважали, що природа може бути об'єктом не прагматичного ставлення, а культового поклоніння. На відміну від науки, на переконання романтиків, всі види і жанри мистецтва є засобами проникнення в сутність дійсності, що не порушують її гармонії.

Романтикам також імпонувала ідея активності пізнання, що у трансцендентальному ідеалізмі Ф.Шеллінга втілювалася в ідею історизму. Він вважав, що “філософія є історією самосвідомості”, яка проходить різні етапи. Першочергова тотожність об'єкта і суб'єкта завжди має активний діяльнісний характер. Вищою формою продуктивного споглядання є естетичне споглядання, яке відрізняється від буденного тим, що воно набуває об'єктивності, повноти і загальної значущості в художній творчості.

Ідея цілісності і єдності сущого в ряді робіт романтиків, наприклад у „Фрагментах” Новаліса [3.169], формулювалася як ідея універсальної неподільної цілісності, що перебуває у постійному розвитку. Романтики раннього етапу – енські – акцентували увагу на ідеї тотальності і сталості енергії перетворення. Можна зробити висновок про те, що перед нами конкретна ідея романтичного світогляду, яка є аспектом романтичної натурфілософії. Ця ідея орієнтована на “універсалізм”, вічність як основу безмежних перетворень форм життя. Натурфілософський метод і романтична ідея цілісності розглядають ієрархію форм життя з точки зору

діалектичного переходу (метаморфози) від нижчого до вищого ступенів розвитку.

Світоглядною парадигмою для романтиків виступала ідея постійного коловороту різноманітних форм, охоплених історичною формою руху. Романтики, не будучи діалектиками, трактували рух і сталість як історію і структурну ієрархію світу. Тому для романтичних мислителів була близькою натурфілософська ідея про життя, яке проходить ряд стадій, починаючи від первісного хаосу стихій та закінчуючи сучасним станом земного існування.

Отже, для романтика актуальним і суттєвим була неперервність всезагального руху в світі у вигляді різноманітних рівнів світової ієрархії. Специфіка естетичного в романтизмі полягає в тому, що лише естетичне споглядання здатне охопити і представити образ світу в його живій цілісності як єдиного організму. Для романтиків у відношенні “людина – світ” художнє, естетичне споглядання було єдиною формою охоплення цілого на рівні духовної єдності. Думка Ф.Шеллінга, висловлена в “Системі трансцендентального ідеалізму” [3.248, с. 215], щодо продуктивної здатності самої природи передбачає розвиток і всезагальний рух у рамках єдиного цілого. Для натурфілософів і романтиків єдиним було те, що духовне, яке об’єднує начала суцього в ціле, є потенцію сублимованої матерії, тобто матерія розуміється як реалізація духу.

За аналогією можна зауважити, що якщо реалістичне мистецтво знаходить засоби для відтворення речей, що реально існують, життя, то романтизм орієнтується на деяку ідею, де природа з самої себе задає коловорот життя в єдиних цілісних структурах. Отже, романтизм прагне зрозуміти буття в його реальній історії і взаємоопосередкованості. В художній практиці романтиків такий зв’язок підкреслюється і посилюється долученням фантастичного начала, що проникає повсюдно і поєднує все з усім.

Стає зрозумілим, що для натурфілософії головний принцип – єдиний і цілісний світ, який може бути зрозумілий як органічна ієрархія стихій, речей,

людей, що переходять з одного рівня на інший. Натурфілософія має справу з видимим, реальним світом, тобто доступним для дослідного пізнання. Романтики, які продовжували розвивати цю ідею, йдуть далі – вони передбачають наявність єдиного цілісного зв'язку, поліфонічного за своєю структурою, котрий розуміється через містичний, таємний зв'язок усього з усім. Отже, романтизм не лише як художній, а й філософський світогляд є подальшим розвитком натурфілософської ідеї структурної, диференційованої єдності реального буття. Спільним для натурфілософії і романтизму, підкреслимо ще раз, є те, що в натурфілософії меншою, а в романтизмі більшою мірою втілюється традиція містичної філософії. Загалом можна говорити про те, що чуттєво-емоційне освоєння світу людиною епохи XVIII–XIX століть мало суттєве значення в романтично-натуралістичному синтезі. Хочеться звернути особливу увагу на те, що для натурфілософів і романтиків головними в усвідомленні предметів досліджень були чуттєві, душевні стани, пов'язані з переживаннями як інструментами виявлення потаємного зв'язку між ними.

Романтична натурфілософія використовує елементи нової методології, що урівнює в правах раціональні фактори та елементи чуттєво-духовного освоєння світу.

Таким чином, ведучи мову про характерні єдині принципи романтичної натурфілософії, можна виокремити таку послідовність: універсалізм, діалектика, фантазії (логіка чудесного), апріоризм, трансценденталізм, інтуїтивізм.

Все те, чого не змогла зробити дослідна наука (фізика, медицина, фізіологія тощо) в своїй спробі довести тотальну цілісність різноманітних рівнів матеріальної єдності, здійснила художньо-естетична думка романтиків, першочергово орієнтована на синтез у формі чарівного, чудесного. Можна сказати, що поетична мова, метаморфози, образи “двійників” людини, одухотворений світ речей через принцип романтичної іронії завершували й реалізовували в конкретній формі натурфілософську

ідею єдності. Динамічний світ у романтиків об'єднувався творчим началом, яке діяло й проявлялося в усьому. Прагнення художньої практики романтизму до міфу, казки можна трактувати як адекватну форму матеріалізації натурфілософського розуміння цілісної структури світу. Міфологія в романтизмі виступає як засіб, що виражає сокровенний зміст вікових надійних зв'язків, потенційних устремлінь, які ставали об'єктами вільних фантазій романтиків. Тому для романтичного мистецтва характерні принципи синтезу, традиційного і символічного знання як репрезентації життєвого принципу буття в цілому. Якщо Ф.Шеллінг каже про несвідоме начало в природі, то романтики містично подають його у вигляді внутрішніх, прихованих від людини зв'язків, що визначають динаміку і спрямування історії.

Таким чином, романтизм в умовах наукового знання, що перебувало в стадії становлення, є поетично образним засобом, який в художній формі подає людському мисленню ідею всезагальної єдності і синтезу. Стає зрозумілим, чому природодослідники, що поділяли і розвивали ідеї натурфілософії та трансцендентального ідеалізму Ф.Шеллінга, були зустрінуті художниками, письменниками і музикантами як лідери і пророки нового культурного світогляду. Останній давав величезні можливості для розвитку нових видів і жанрів у мистецтві, що не лише виходили із синтезу реальності й історичного минулого (фольклорного начала), а й втілювали ідею світового універсалізму. Така ідея передбачала інтерес до особистості, внутрішнього, індивідуального як елементарного начала всієї колосальної єдності і розмаїття реального людського життя.

Проблема інтересу до особистісного начала в романтизмі пов'язана з трансцендентальним принципом натурфілософії Ф.Шеллінга, де трансцендентне трактується як проблема переходу до нового стану, що його романтики розуміли як свободу творчості таланту і генія митців. Отже, трансцендентальне з безликого та раціонального начала перетворюється на основу суб'єктивних творчих устремлінь, які Ф.Шеллінг трактував як дії,

спрямовані на індивідуальну волю геніальних особистостей. Звідси впливав романтичний культ художника-творця. Це допомагає дослідникам романтичної культури зрозуміти справжню історичну роль Ф.Шеллінга-натурфілософа на початку ХІХ сторіччя.

2.2. Особливості генези світоглядних і філософських ідей в Україні та Росії наприкінці XVIII – початку XIX століття

Романтичний світогляд заперечує жорстку структуру абсолютних і беззаперечних авторитетів, тяжіє до індивідуальних і ціннісних факторів, до нових методів осмислення соціальної дійсності. За своїм настроєм він виявився адекватним ідеологічним засобом для духовних пошуків у суспільній свідомості, який панував у період кінця XVIII – початку XIX століття.

В цей час відбувається широкий еволюційний перехід від патріархальних стосунків, що домінували в суспільному житті Романівської імперії і Лівобережної України, до нового соціального устрою. Виникає новий пріоритет у духовній культурі суспільства, який не лише конкурує з інститутами імперської і церковної влади, а й диктує потребу в соціальній модернізації та оновленні традиційних цінностей і суспільних відносин. Історичне значення романтизму в умовах Романівської імперії та Лівобережної України полягає в тому, що вперше у суспільній свідомості в якості обов'язкових і необхідних у духовній культурі виникають і зміцнюються принципи більш цивілізованого і динамічного розвитку суспільства, ніж це було раніше. Романтизм як універсальний погляд на світ є світоглядом, що знайшов відображення у філософії, естетиці, економіці, медицині, фізіології тощо, і повинен розглядатися на рівні системного аналізу як сукупний і цілісний об'єкт. Він репрезентує нову соціальну якість, де суб'єктивне начало в осмисленні людини і буття є першочерговим і домінуючим завданням.

В духовному житті суспільства процес становлення романтичної самосвідомості призвів до того, що у всіх країнах, які поділяли романтичні ідеали, інтегрували їх до своєї національної культури, відбулися суттєві зміни, пов'язані з виникненням нових елементів у всіх формах суспільної свідомості. Насамперед вважаємо за необхідне зауважити появу широкої

мережі типографій, видавництв, театрів, великої кількості перекладних видань, журналів, котрі не лише змінили свідомість освічених кіл цих народів, а й уможливили виникнення нової соціальної групи – інтелігенції. Вперше в історії імперських держав почав з'являтися і розвиватися поки що в нерозвинених формах такий феномен життя, як суспільна думка. Вона формувала свідомість різних соціальних груп, виступала в якості критика і опонента імперській владі.

В імперії з'явилися видання, що активно впливали на суспільну думку. Саме вони стали пропонувати підданам імперії не лише нові ідеї, а й можливі форми нових цінностей. Вперше роль літературної критики зростає до рівня загальнонаціонального значення. Вона формує не лише нові літературні поняття, а й нові погляди життя суспільства. Це знайшло своє втілення на сторінках такого провідника романтичної філософії мистецтва, яким був тоді альманах “Мнемозина”. Постійні автори цього видання ставили завдання щодо переорієнтування смаків читацької аудиторії від класицистських стандартів художньої культури Франції до романтичних принципів творчості німецьких письменників та художників. За спогадами сучасників Д.Велланського, зокрема М.Розанова, якраз “Мнемозина” відіграла вирішальну роль у популяризації і поширенні романтичних ідеалів в духовній культурі того часу.

Романтичний світогляд, на відміну від просвітницького, діалог із владою вів у формах, що мали подвійний зміст: з одного боку, вищі кола в своїй культурі адаптували все нове в спробах модернізації імперської влади, пристосовуючи її до історичних завдань суспільства, а з іншого – романтизм став підґрунтям майбутньої радикальної критики інститутів влади і суспільних стосунків у імперії. Саме тому численні дослідники вважали і вважають, що із романтизму розвинулися дві непримиренні ціннісні засади суспільної думки – слов'янофіли та західники. Романтизм сам по собі був ширшим явищем, ніж однозначний процес еволюції суспільства. Тому навіть

у матеріалістичній історіографії в епосі романтизму виокремлювалися напрямки прогресивного й реакційного розвитку.

Своєрідність сприйняття романтичних ідей в житті Російської імперії виявилася у тому, що саме романтизм став засобом художнього, образного відтворення національної самосвідомості. Специфікою романтизму в Російській імперії, так само як і в інших слов'янських країнах, стало те, що цей світогляд відповідав етапові формування національної самосвідомості. Якщо розглядати наукову і творчу еволюцію романтичних пошуків українських та російських діячів, можна зробити висновок, що згодом вони належали до зовсім різних, інколи досить протилежних напрямків. Можна виокремити такі рухи, як демократичні (Кирило-Мефодіївське товариство), слов'янофільські, західницькі, що мали великий вплив на розвиток суспільної свідомості.

Точка зору матеріалістичної історіографії на ідеалістичні стандарти випускає з поля зору той факт, що соціальні завдання, соціальна ситуація, рівень розвитку національної самосвідомості різних народів навіть у межах однієї національної історії були різними. На початку XIX століття населення німецьких держав мало одні історичні завдання, і зовсім інші стояли перед народами Російської імперії, Лівобережної України. Тому інтеграція різних національних типів європейців у єдине русло романтичного світогляду відбувалася по-різному, реалізовувалась різними методами, набувала різного змісту і проходила різну еволюцію.

У сфері духовної культури активізувалася боротьба з класицистськими смаками і теоріями, перегляд оцінок класичного античного мистецтва. Міфологічна культура античних Греції та Риму почала витлумачуватися як гармонійний прояв індивідуальної свободи, як ідеал особистого вибору і відповідальності перед лицем тотальних обставин і волі богів. В суспільстві паралельно з цим зростає інтерес до минулого народів, їх давнини, фольклорної творчості. До сфери свідомості входять такі поняття, як самобутність і народність.

В цей час у західно- і східноєвропейській культурі виникає і формується ідея народності. Український історик Д.Дорошенко писав: „Ця ідея виявилася в живім інтересі до своєї народності, до народного життя й побуту, до народної мови й поезії, до національної минувшини; вона знайшла собі вислів у тому могутньому літературному напрямку, який звичайно зветь романтизмом” [3.90, с. 272]. В наукових колах ХІХ століття на цей феномен – виникнення і поширення ідеї народності у всіх національних культурах, зокрема в українській, – звертали увагу багато дослідників. Наприклад, російський учений О.Піпін писав, що „найглибше джерело українського відродження міститься в живій силі народної істоти, в тому новому суспільному й літературно-поетичному інтересі до народності, який служить знаменною історичною появою не тільки російсько-слов’янського, а й цілого європейського життя нових часів” [цит. за: 3.90, с. 272].

У Німеччині, як вище зазначалося, романтизм виникає як світогляд, що передує створенню імперської соціальної структури. У Франції романтизм відбивав негативну реакцію суспільної думки на утвердження буржуазних цінностей. В Російській імперії романтизм формується і розвивається зовсім в іншому соціально-культурному просторі, котрий можна назвати феодально-імперським. Отже, своєрідність романтичного світогляду в духовній культурі України та Росії першої половини ХІХ століття полягала в тому, що у країні були відсутні зрілі соціальні причини для виникнення буржуазних відносин та їх критичного сприйняття. І що найголовніше, на наш погляд, – не можна говорити про те, що в країні були сили, здатні підготовлювати новий тип соціальних відносин – буржуазних.

Основні ідеї нового романтичного світогляду – індивідум, нація, універсум – були актуальними не лише для народів, які знаходилися на високому щаблі соціального розвитку, а й для тих, яким ще належало пройти певний шлях. Що стосується народів, які заселяли Російську імперію, то, з одного боку, вони були залучені до процесів світової історії (наприклад, антинаполеонівські війни та коаліції), а з іншого – суспільство не мало

достатньо сил для того, щоб по-новому усвідомити соціальну ситуацію, яка склалася всередині держави до початку XIX століття.

Якщо в першому випадку яскравим прикладом росту національної самосвідомості, державної гордості за свою батьківщину була Вітчизняна війна 1812 року, що завершилася вигнанням Наполеона з Росії і пізніше його розгромом, то в другому – тоталітаризм імперської влади Романових, кріпацькі засади системи не дозволяли створювати основи для духовного та інтелектуального розвитку націй і народностей, що належали до складу Російської імперії.

Імперська романівська Росія ні в кінці XVIII, ні на початку XIX століття не ставила перед собою соціальних завдань реформування суспільства на кшталт буржуазних відносин. Було невдоволення імперсько-кріпосницьким гнітом, але не було соціальних сил, здатних створити принципово нові суспільні відносини. Таємні товариства і масонські ложі орієнтувалися лише на переворот у владній верхівці, кінцевою метою якого мала бути конституційна монархія.

На європейському континенті дві імперії – Російська та Австрійська – зважаючи на свій геополітичний статус, виконували функції хранителів реакційно-консервативних феодальних засад. Німеччина, що складалася на той час з понад трьохсот герцогств, графств і курфюрств, не мала впливу на європейську політику і не відігравала самостійної ролі в історичних подіях тієї епохи. Вона була не лише беззахисною перед воєнною силою Наполеона, а й пасивним спостерігачем переділу своїх споконвічних земель окупаційною адміністрацією французьких військ.

Російська імперія в цей історичний період взяла на себе роль гаранта непорушності феодально-консервативних традицій. Це було головним завданням її зовнішньої політики. А внутрішньої – послідовне придушення будь-яких форм вільнодумства і вільнолюбства, а також жорстка цензура, фактичне припинення будь-яких контактів з бунтівними республіканськими поширювачами “зловмисних вольтеріанських ідей”. Одна лиховісна фігура

М.Магницького, посланого приборкувати університетську науку, є характерним символом терору, який влаштовувала царська влада епохи Олександра І. Таких постатей на той час було багато.

В той період, коли у Франції відбувалися революційні зміни, Російська імперія жила очікуванням суспільних змін, сподіванням на проведення докорінних реформ. Навіть у вищих прошарках дворянства того періоду усвідомлювали, що екатерининське законодавство, жорстка цензура, судове свавілля, кріпосне право гальмували розвиток суспільства і відмежовували його від тогочасних європейських держав. В освічених колах виникли ілюзії щодо можливих демократичних нововведень з боку молодого імператора. Так, В.Каразін, майбутній засновник Харківського університету, звернувся до нього з проханням видати нові закони, які б сприяли оновленню суспільства. Багато діячів, таких, як М.Новосильцев, В.Кочубей, С.Строганов, Ф.Лагарп, А.Чарторийський, М.Сперанський, покладали надії на скликання Обов'язкової Ради (*Непременного совета – рос.*) 30 березня та 5 липня 1801 р. щодо прав Сенату в реформуванні держави. У Раді, при якій створювалася комісія зі складання законів, вони вбачали орган, здатний здійснити перехід від “дикості до цивілізації”. Головною метою цих людей було встановлення конституційних форм правління через реорганізацію адміністрацій та судів. Але сама абсолютистська природа імператорської влади поховала ці добрі наміри. Всі реформатори були не лише усунуті від прийняття рішень, а й відлучені від участі у внутрішній політиці імперії.

У державі взяли верх сили, що чинили спротив демократизації суспільства. Наприклад, М.Карамзін висловлював глибоке обурення від однієї тільки думки про можливість відміни кріпосного права. У своїй „Записці” до Олександра І він пов'язував визволення селян з можливим ростом злочинства та непокори і категорично вимагав, щоб в основі імперського устрою обов'язково лежала безмежна влада самодержавного государя, підтримувана суворими покараннями та „рятивним” страхом. Його „Записка” відобразила політичні ідеали реакційної частини суспільства, яка

вимагала не демократизації, а посилення репресій стосовно свого народу [див.: 3.107, с. 18].

Війна 1812 р. сприяла нагнітанням реакційних настроїв у різних прошарках Романівської імперії. Для основної маси держави – селян – Наполеон, якщо вірити закликам Синоду, був втіленням диявола. В суспільній свідомості російської імперії поняття “Наполеон”, “революція” і “диявол” на чуттєвому рівні втілювали ідею матеріалізованого гріха. Все це призвело до того, що не лише в освічених колах суспільства, а й у широких народних масах сформувалася прихильність до реакційних ідей. Тому всі ліберальні течії та рухи як символ “французького гріхопадіння” стали засобом жорсткої реакції на свободолюбиву ідею, народжену Великою французькою буржуазною революцією. Французький вплив у філософії та культурі розглядався як тривожна ознака, здатна породити «чуму революції» в Романівській імперії.

Замість реформаторів із дворянського класу до імператорського престолу були наближені такі реакційні діячі, як О.Аракчєєв і О.Голіцин. Останній як керівник Міністерства народної освіти розвинув неабияку діяльність з викорінення власне самої освіти. Укази й циркулярні листи цього міністерства обмежували в правах не лише студентів, а й професорів. Відсутність ґрунтовної освіти, поверхове знайомство з новітніми сучасними теоріями, „часто повне незнання засад рідної релігії робили російське суспільство досить сприйнятливим до нових течій ... російський народ шукав вихід для свого релігійного настрою” [3.107, с. 22]. В суспільстві поширювалося захоплення містицизмом. Цього періоду в столиці імперії були популярні твори таких письменників-містиків, як П.Лабзін, Ю.Крюднер, Юнг-Штіллінг, К.Еккарстгаузен, Деліль та ін. Тоді ж виникла мода на участь у сектах і масонських ложах. В період царювання Олександра І, особливо в умовах політичної реакції, в суспільстві почалося захоплення містикою, що стало суттєвим показником тогочасного настрою.

Але значна частина інтелігенції готова була сприймати і розвивати ідеї, здатні вивести суспільство з вимушеного соціального заціпеніння, яке усіляко підтримувалося російським урядом. Гіпертрофований ідіотизм правління залишав сумні прецеденти спроб верховної влади уніфікувати суспільне життя. Історія пам'ятає такі абсурдні заходи, як намагання запровадити регламентацію життя мешканців столиці імперії, яким належало за командою у визначені години виходити на роботу і повертатися додому, носити формений одяг тощо. А епоха монархічного волюнтаризму Миколи I, як відомо, почалася з арештів і страт, пов'язаних з боротьбою проти спроби окремих представників дворянства ввести в суспільство демократичні й конституційні форми правління (трагічні події 14 грудня 1825 р.).

Перша третина XIX століття в Російській імперії є часом нереалізованих можливостей в духовній культурі. Епоха Олександра I продемонструвала замість духовної еволюції жорсткі приклади утисків у всіх сферах суспільного життя. Імперська Росія була втягнена до соціальних потрясінь, від яких вона всіляко хотіла відмежуватися. Досвід соціально розвинутіших держав, бодай на початку, в абстрактно-теоретичній науковій формі все ж був доступний громадськості Романівської імперії. З іншого боку, це призвело до того, що серед різних соціальних верств імперії виникла потреба в критичній думці. У верхніх ешелонах влади це проявилось в невдалих спробах модернізації імперської структури – соціальних реформах М.Сперанського. На середніх щаблях – в освіченому середовищі – у невдоволенні існуючими принципами соціального становища, а в нижніх прошарках суспільства – у протесті проти необмеженого свавілля владних структур.

Конституційний проект, представлений царю в 1809 р., представляв собою слабку спробу привести російське суспільство до віддаленої подоби конституційних європейських монархій. Наслідком було те, що реформатор М.Сперанський був відлучений від державних справ, 18 березня 1812 р. арештований і відправлений у заслання.

Спроби М.Карамзіна як вихователя і головного радника царської родини лібералізувати ситуацію в духовній культурі, створити умови для подальшого розвитку суспільства також ні до чого не привели. Після переможної війни 1812 р. у духовному житті суспільства запанували реакційні настрої; на довгі роки прогресивна думка в країні була нівельована. Виник той політичний тип правління, який дістав назву “аракчеївщина”, на ім'я головного ініціатора реакційної політики у внутрішньому житті держави.

Боротьба імперської влади проти проникнення в країну нових закордонних теорій та ідей тривала вже давно. Ще у вересні 1796 року імператрицею Катериною II було ухвалено наказ „Про обмеження свободи книгодрукування та ввезення іноземних книг, про запровадження цензури”. Відповідно до цього наказу в типографіях заборонялося друкувати будь-які матеріали, крім тих, що мали дозвіл канцелярії імператриці. За цим указом усі недержавні типографії в Україні були закриті. В імперії виник інститут цензури, який передбачав систему жорстких заборон для будь-якої друкованої продукції, що не відповідала інтересам імперської влади. Для книг іноземних авторів, що ввозилися з-за кордону, запровадили спеціальну митну цензуру. Спадкоємець Катерини II Павло I посилив цензурний тиск, розширив повноваження цензорів на книги і рукописи духовного змісту. В епоху Павла I в боротьбі за чистоту „віри” заборонялося ввозити в імперію навіть церковні книжки іноземною мовою [3.131, с. 41].

З появою на престолі Олександра I заборону на діяльність приватних типографій та ввезення іноземних книг було дещо послаблено. Проте це послаблення звелось нанівець введенням окремого інституту – Міністерства народної освіти, котре на території імперії займалося тотальним контролем і цензуруванням. Так, реформи у сфері освіти контролювалися цензурними комітетами, без дозволу яких не могла бути надрукована жодна книга.

У липні 1804 р. запроваджується цензурний статут, за яким введено обов'язкову початкову цензуру книг. Незважаючи на те, що в цей час

відкривалися навчальні заклади, гімназії, університети – Харківський університет (1805), Рішельєвський ліцей (1817), згодом перейменований на Новоросійський університет (1865), Київський університет Св. Володимира (1834) – жорстка діяльність цензурних комітетів перешкоджала поширенню новітніх теорій та ідей європейської культури.

У червні 1826 р. було прийнято інший цензурний статут, котрому в народі дали назву „чавунного статуту”. Цензура отримала більше прав і, відсікаючи будь-які відхилення в бік вільнодумства та критичної думки, стала системою тотального контролю за „духовним здоров’ям” імперії.

Наступний російський імператор Микола II у квітні 1828 р. затвердив третій статут про цензуру, який фактично перетворив Міністерство народної освіти на каральну інстанцію стосовно викладачів, учнів та студентів усіх навчальних закладів імперії. Наприклад, у Києві в лютому 1838 р. було відкрито Комітет внутрішньої цензури, який працював при університеті Св. Володимира та мав необмежені контрольні функції щодо всіх типографій Київського навчального округу.

Такі імперські державні заходи створювали обстановку жорстких переслідувань, знищуючи будь-які натяки на вільнодумство. В цей період керівництво Міністерства духовних справ і народної освіти розпочало непримириму боротьбу з університетами, спрямовану і проти студентів, і проти професорів. Вчена рада Міністерства активно виступала проти нових думок у природничих і гуманітарних науках. Його чиновники стали «очищувати» університетські бібліотеки від «непотрібних» книжок, виганяти ліберальну професуру, а також накладати заборону й арешти на переклади і публікації західних авторів у Російській імперії. У 1819 р. під час ревізії Казанського університету з 25 його професорів лише 5 осіб виявилися «достойними», а всіх інших потрібно було звільнити. За словами Г.Шпета, у Харківському університеті філософія “була знищена у зародку”, а в Казанському – “не допустили й до утворення зародку” [3.253, с. 132]. Повністю був розгромлений Казанський університет, кращі професори

Петербурзького університету – О.Галич (Говоров), К.Арсеньєв, П.Герман і Е.Раупах – були вигнані й піддані суду. „Жорстко переслідувалися навіть спроби викладати математику, фізику, медицину без постійних посилок на Святе письмо” [3.55, с. 13].

Таких самих каральних акцій зазнав і Харківський університет, аудиторії якого, у прямому розумінні, спорожніли, особливо після звільнення таких талановитих й авторитетних вчених, як І. Шад і Т.Осиповський.

Терор цензури чиновників поширювався на друковані, газетні видання, журналістику. Подібних прикладів можна наводити багато. Загальна характеристика духовної культури того часу – жалюгідне й безправне існування.

Попри вищезгадані події і факти, що відбувалися в духовному житті Росії та України на початку XIX століття, все ж існували осередки освіти, які відігравали значну роль у розвитку культури і національної самосвідомості українського народу. Серед таких – Києво-Могилянська академія, яка впливала на духовне життя не лише України та Російської імперії, а й практично усіх південнослов'янських народів.

Визначну роль у розвитку духовної культури і національної самосвідомості українського народу відіграла Києво-Могилянська академія. За оцінками істориків та сучасників вона багато в чому вплинула на духовне життя народу України, Росії, Білорусії, а також південнослов'янських народів: сербів, чорногорців, болгар, молдаван, румун, далматинців, греків. “Заснування Києво-Могилянської академії припало на час становлення в Україні епохи бароко, яка, охопивши майже всі європейські країни, а також усі структурні компоненти культури кожної з цих країн – релігію, філософію, літературу, мистецтво, історіографію, політичну думку, – спричинилася до рішучого зміщення центру тяжіння в українських духовних орієнтаціях у бік Заходу...”, – зазначає Я.Стратій [3.210, с. 77]. Це вплинуло на здійснення академією у XVII столітті “культурного синтезу великої ваги для себе самої і

для всієї Європи, синтезу, який дозволив їй, сприйнявши Захід і включивши його в свою складну греко-латино-слов'янську систему, залишитися Україною, не втратити свою національну ідентичність, і характеризувати цим синтезом свій спосіб жити в контексті європейських культур” [3.210, с. 77].

У XVII столітті вона була не лише визнаним центром освіти і культури, а й по суті єдиним навчальним закладом для південних слов'янських народів. Її широка популярність і слава були визнані всіма. Цьому сприяли високий професійний рівень викладацьких кадрів, програмні курси навчання, а також обмін студентами і викладачами з іншими країнами. Як зазначається, “розвитку прогресивної думки викладачів Росії сприяла передова українська культура. Значну роль у цьому відіграли братства, Києво-Могилянська академія. Зокрема, Києво-Могилянська академія підготувала багато видатних поетів, письменників, державних і військових діячів, які відіграли важливу роль в історії культурного та суспільно-політичного життя російського і українського народів (Лазар Баранович, Феофан Прокопович, Георгій Кониський, Григорій Сковорода та ін.)” [3.188, с. 10].

Високий професійний статус академії проявлявся в її широких інтенсивних зв'язках із вищими учбовими закладами Європи. Певна частина викладачів та студентів Академії навчалася у Франції, Італії, Англії, Німеччині, Угорщині та Польщі. Факультети Києво-Могилянської академії підтримували наукові зв'язки з навчальними центрами в Константинополі, Магдебурзі, Галлі, Кракові. З іншого боку, серед студентів була велика кількість вихідців з інших країн: Сербії, Чорногорії, Болгарії, Молдавії, Греції тощо. Завдяки цьому Києво-Могилянська академія з року в рік розширювала свій вплив на європейський вчений світ. Професорсько-викладацький склад академії засновував школи-колегії в ряді міст на території України. Випускники Академії викладали в навчальних закладах Переяслава, Чернігова, Харкова, Кременця, Вінниці та інших міст. Ще свого часу П.Могила послав делегацію друкарів та професорів до Молдавії та

Валахії задля створення на місцях шкіл і мережі типографій. Історія зберегла свідчення, що відомий вчений і професор Києво-Могилянської академії С.Тодорський кілька років викладав в Угорщині, а інший вихованець академії, С.Пчельський, – у Трансільванії [див.: 3.176].

Студенти, котрі приїжджали з далеких країн до Києва, назавжди залишалися прихильниками своєї *Alma mater*, а в себе на батьківщині ставали стійкими послідовниками і поборниками дружніх зв'язків між Україною та власним народом. Саме вони, вихованці Києво-Могилянської академії, зробили помітний внесок у скарбницю культури своєї держави. Культурні зв'язки стали тим підґрунтям, яке зміцнювало відносини народу України з іншими народами, і насамперед зі східними і південними слов'янами. Діяльність Києво-Могилянської академії протягом XVII–XVIII століть стимулювала розвиток ідеї слов'янського єднання, яка відіграла велику роль у світовому історичному процесі.

Необхідно підкреслити, що в основі всієї багатогранної науково-просвітницької діяльності академії як найважливішого центру духовної культури був православний християнський світогляд. Під цим кутом зору можна об'єктивно розглянути всю еволюцію цього видатного культурного центру духовного життя східнослов'янських та південнослов'янських народів протягом усієї його історії з 1632 до 1817 року.

Насамперед, потрібно згадати передісторію виникнення цього навчального закладу, зокрема, діяльність культурно-просвітницьких об'єднань у містах України, що мали назви “братства”. Основними завданнями цих громадських організацій у XVII столітті були: просвітительство православного населення, протистояння нав'язуваному католицизму і полонізації українського населення, спротив національному гнобленню. З цією метою братства у містах відкривали школи, типографії, богодільні, надавали матеріальну допомогу православним приходам, усіляко відстоювали інтереси торговців та ремісників у містах України. Словом,

проводили активну роботу з розвитку та укріплення національної самосвідомості.

У 1615 р. Київське братство заснувало школу на Подолі при Братському монастирі. У статуті цієї школи її найважливіші завдання були визначені як протистояння католицькій пропаганді єзуїтських навчальних закладів. Тому характер викладання «семи вільних наук», – загальноприйнятих для рівня середніх шкіл того часу: граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії та музики – визначався у рамках «греко-слов'янської освіти», тобто в руслі традицій православних східнослов'янських народів. Про це можна судити з великої уваги до вивчення грецької та церковнослов'янської мов, що розглядалися як комунікаційна основа всього православного ареалу. В такій освітньо-виховній програмі Київського братства з самого початку закладалися основи культурного спілкування між східними та південними слов'янами. Проте подібна установка навчальних курсів не мала на меті проведення політики «культурної герметизації», не виховувала у своїх учнів нетерпимості до інших національних культур і вірувань. Так, учні Київської братської школи в обов'язковому порядку вивчали і латинську, і польську мови. З приводу цього можна послатися на ієрусалимського монаха Феофана, який відвідав Київ у 1620 р. та охарактеризував братську школу як навчальний заклад «елліно-слов'янського та латинсько-польського письма» [3.234, с. 34]. Латинська мова послужила засобом ознайомлення в Україні з видатними культурними пам'ятками західноєвропейської науки й літератури. Того часу латиниця в Західній та Східній Європі зберігала значення міжнародної мови науки – всі дисертації писалися латинською мовою. Тим самим для України відкривався широкий пласт західноєвропейської культури – Середньовіччя, Відродження й Нового часу, ознайомлення з яким переорієнтовувало українських вчених «від практики містичного осяяння істиною, метою якого було досягнення через духовні подвиги одномиттєвого розкриття у людській

душі Божої трансцендентності, до інтелектуального пізнання істин віри» [3.210, с. 81].

Саме латинська і польська мови на початок XVII століття були основними мовами судочинства та адміністративних указів у Речі Посполитій і її напівколоніях. Все це, хоча й з прагматичної точки зору, стимулювало зростання інтересу до цих двох мов як обов'язкових у системі середньої освіти братських шкіл в Україні.

Другим важливим аспектом виникнення і розвитку Києво-Могилянської академії стало те, що вона від самого свого початку перебувала під патронатом православної церкви. Першим ректором Київської братської школи був Іов Борецький, який залишився в пам'яті сучасників як людина високоосвічена, високоавторитетна серед учених і духовенства. Цей забезпечило йому обрання у 1620 р. київським Митрополитом. Як зазначає З.Хижняк, І.Борецький був «талановитим полемістом, знавцем мов. Працював разом з І.Купинським та П.Бериндою над перекладом з грецької і редакцією «Анфологіону». Його активна політична позиція наперед визначила смисл життя, боротьби за «розвиток освіти й культури, збереження православ'я на Україні» [3.234, с. 38]. Він відіграв визначну роль «в об'єднанні зусиль діячів освітнього руху з козацтвом, що сприяло піднесенню визвольної боротьби українського народу» [3.234, с. 38].

Принципи гуманістичних вчень, православного світогляду, широкий культурний кругозір викладачів та учнів Братської школи сприяли визнанню її високого виховного рівня, що дало змогу в 1632 р. об'єднати її зі школою Києво-Печерського монастиря. Принциповою основою цього об'єднання стали традиції братської школи. Петро Могила як засновник Лаврської школи погодився з вимогами братства, і нова школа після цього стала називатися Колегіумом, а після смерті її засновника – Києво-Могилянським колегіумом. Ставши Митрополитом (1632), Петро Могила зробив усе для того, аби Колегіум було піднесено до рівня західноєвропейських університетів і академій, чому усіляко протистояла Річ Посполита.

Боротьба за професійний статус, що відбувалася в період наростання визвольного руху проти шляхетської Польщі, проти експансії католицизму привела до того, що освітня проблема перетворилася на гостре питання зростання й поглиблення національної самосвідомості українців. Все це стимулювало інтерес до навчальних курсів, що викладалися в Києво-Могилянському колегіумі, до філософських, історичних і політичних проблем, сприяло відмові від жорсткої теологічної догматики та активізації вивчення античної філософської спадщини, зокрема, філософської системи Аристотеля та патріотичної православної літератури. Я.Стратій вказує, що “філософія Києво-Могилянської академії була за своєю суттю першим етапом у розвитку професійної філософії в Україні. Вона була підпорядкована примату теології, розглядалася переважно як помічник у справах віри, являла собою одну з модифікацій шкільної, так би мовити, «відчуженої філософії», часом була доволі несамостійною. Проте її значення полягає у створенні власного інформаційного поля, необхідного для майбутнього розвитку філософського мислення” [3.210, с. 83]. Попри намагання короля і сейму обмежити права й можливості київського колегіуму щодо наукових європейських кіл, його авторитет був визнаний усіма.

Лише в 1701 р. Київський колегіум згідно з царським указом отримав право академії і став офіційно називатися Києво-Могилянською академією. Кращі представники того часу взяли активну участь у її розвитку. Так, у 1711 р. ректором академії було призначено її випускника, знаменитого вченого, письменника і громадського діяча Ф.Прокоповича. Того ж часу в стінах академії викладав широко відомий громадський діяч професор С.Яворський. Загальноновизнаним авторитетом у науці та суспільній думці середини XVII століття вважався професор академії Г.Кониський, лекції та друковані праці якого були насичені актуальною соціальною тематикою. Всі ці люди не лише становили славу професорсько-викладацького складу Києво-Могилянської академії, а й визнавалися беззаперечними авторитетами в справі формування

суспільної думки в Україні та Росії XVII–XVIII століть. У той період академія стала одним із центрів філософської думки слов'янського світу. Імена її випускників, зокрема, Г.Сковороди, міцно увійшли до авторитетної плеяди провідних європейських мислителів свого часу.

Об'єктивно досліджуючи причини такого злету Києво-Могилянської академії в науковому житті XVII–XVIII століть, необхідно зазначити, що велика увага приділялася вивченню латинської мови, яка на той період була «ключем до вищих знань». У всіх вищих навчальних закладах Європи, серед них і в Київській академії, «викладання велось латинською мовою. Людина, яка не володіла латиницею, вважалася просто неосвіченою» [3.234, с. 53]. Знання латини відкривало студентам двері в європейський вчений світ, сприяло знайомству з досягненнями світової наукової думки.

Курси філософії в Києво-Могилянській академії викладалися загалом на основі Аристотелевої логіки, яка, незважаючи на схоластичну форму та теологічні догми середньовіччя, що певною мірою сковували творчу думку, була «величезним надбанням науки... і позитивно вплинула на розвиток української філософської думки» [3.234, с. 62]. Проте зауважимо, що, наприклад, у XVII столітті багато викладачів академії прагнули поєднати християнський неоплатонізм з аристотелізмом. Лекції з філософії містили посилання на вчення античних мислителів: Аристотеля, Платона, Зенона Елейського, Птоломея, критичну оцінку Епікура, Демокрита і Геракліта; патристичні твори Орігена, Псевдо-Діонісія Ареопагита, Августина; схоластиків – Фоми Аквінського, Авіценни; вчення М.Коперніка, Г.Галілея [3.227, с. 8]. Я.Стратій зазначає, що «професори Києво-Могилянської академії демонструють очевидне несприйняття атомістичних та емпіричних концепцій і дають їм негативну оцінку» [3.210, с. 83].

Починаючи з XVIII століття у філософських курсах з'являються ідеї раннього Просвітництва, зокрема П.Гассенді, Р.Бекона; неабияка прихильність виявляється до філософських ідей Р.Декарта та Г.Лейбніца. «Останні засвоювалися переважно з поширених тоді в Україні творів

популяризатора і систематизатора вчення Ляйбніца Християна Вольфа та через підручник представника вольфіанської школи Баумайстера. Не менш популярним був у Києво-Могилянській академії і підручник професора Сорбони Пурхотія, у якому викладалася картезіанська система» [3.210, с. 83]. З іншого боку, критичний виклад картезіанських уявлень про світ можна знайти у тогочасному філософському курсі А.Дубневича [3.210, с. 8].

Курс філософії «поділявся за системою Аристотеля на три частини: логіка, або філософія розумова; фізика, або філософія натуральна; метафізика, або філософія божественна» [3.234, с. 73]. Філософію розуму складала діалектика і логіка. «Друга була найбільшою. Вона розглядала такі поняття, як загальний початок усіх речей, форми і їх зміни, природа і її якості, простір, час, закони загального руху. Значна увага приділялась космогонії (про кількість світів, про світ видимий, час його утворення), метеорології (про бродячі вогні, падаючі зірки, блискавиці, громи, дощі, веселки, вітри тощо), уранографії (про властивості Сонця, Місяця, зірок та ін.)» [3.234, с. 61].

З прочитаних курсів підручників можна простежити уявлення професорів про матерію «як субстрат природних речей і об'єкт їхньої зміни, прагнення подолати розрив матерії і форми, представити матерію як причину і вмістилище форм, що з неї виводяться» [3.210, с. 8]. У всіх філософських курсах академії виявляється тенденція, котра багато в чому вплинула на подальший розвиток вчення про матерію, а саме, прихильність до положень «про однорідність земної і небесної матерії, а також про її ненароджуваність і незнищуваність» [3.210, с. 8].

Філософія божественна «розглядала такі питання, як поняття про істоту, можливу як витвір філософського розуму, й істоти безтілесні та інше» [3.234, с. 62]. Філософським поглядам вітчизняних мислителів XVII–XVIII століть, які синтезували неоплатонівські й аристотелівські фізичні уявлення, була притаманна суперечність «між запереченням божественної напередвизначеності другорядних причин, деїстичним ствердженням

незалежності від бога їхніх дій і пантеїстичним прагненням звести в єдине ціле їх дії з дією і впливом першопричини» [3.210, с. 8] .

Починаючи з XVII століття, вітчизняна натурфілософія стала основною формою теоретичного усвідомлення природи. Вона прагнула пояснити багатоманітність природних явищ і узагальнити знання про світ. Вітчизняні мислителі розуміли самостійну цінність природи та необхідність пізнання об'єктивного світу і його закономірностей [див.: 3.209, с. 9]. Дослідники стверджують, що поява натурфілософії «була викликана новими соціально-історичними потребами і свідчила про початок процесу вивільнення вітчизняної філософської думки з тенет середньовічного релігійно-ідеалістичного світогляду» [3.209, с. 9].

Руйнуванню усталеної системи середньовічного теологічного світогляду сприяла переорієнтація філософської думки на зв'язок з природознавством, тобто розмежування філософії і теології, що невідворотно вело до появи нового світогляду. Його елементи, наприклад «спроби пантеїстичного і деїстичного тлумачення проблем руху, бога і природи, ...вчення про однорідність матерії, про ненароджуваність і незнищуваність, ... про нерозривний зв'язок простору і часу з рухом матеріальних тіл», не відповідали християнсько-теологічному світогляду, спричинювали двоїстість філософських побудов. Це призводило до суперечностей між вірою і знаннями, а також усвідомлення «неможливості їх подолати» [3.209, с. 10–11].

Новий світогляд – натурфілософія «замінювала невідомі їй дійсні зв'язки явищ ідеальними... і заміщувала недостатні факти вигадками, поповнюючи наявні прогалини лише в уяві», – вказує Я.Стратій. «При цьому нею були висловлені численні геніальні думки і передбачена велика кількість пізніших відкриттів» [3.209, с. 9].

Поряд із натурфілософськими питаннями увага приділялася вченню тих мислителів, які з'ясовували проблеми метафізики, проблеми «загальних основ буття, схилилися більшою мірою до концептуалізму, себто ближчого

до духовного досвіду українських інтелектуалів поміркованого варіанту середньовічної традиції, згідно з якою у речах передбачалося існування понять людського розуму, вважалося, що в одиничних речах наявне щось загальне...» [3.210, с. 81–82]. На вивчення метафізики відводилося набагато менше часу, ніж на фізику і логіку. «Наприклад, у рукописному курсі філософії І.Гізеля за 1645–1647 рр. метафізика займає в 15 разів менше місця, ніж фізика, і в три рази менше, ніж психологія» [3.209, с. 62]. І.Гізель був одним із перших викладачів, який намагався подолати теологічність канонізованої філософської системи Аристотеля.

В другій половині XVIII – початку XIX століття у стінах академії почали стверджуватися німецькі впливи. Як зазначає Н.Мозгова, „ідеї Канта, Шеллінга, Гегеля збурюють уми і професорів, і студентів, яких вже не можуть задовольняти усталені посібники І.Вінклера, Ф.Баумайстера. А надання дозволу професорам розробляти власні філософські курси, відкрило для них воістину широкі можливості для диверсифікації своїх теоретичних уподобань” [3.157, с. 10].

Києво-Могилянська академія зробила значний внесок в розвиток політико-правової думки. Завдяки вивченню доробку вітчизняних попередників (ранніх українських гуманістів, діячів братств, Острозького культурно-освітнього осередку), західноєвропейських мислителів (Платона, Аристотеля, Ж.Бодена, Т.Кампанелли, Н.Макіавелі та ін.) та конституцій, правових кодексів держав випускники Академії, «спираючись на весь цей... теоретичний фундамент, а також враховуючи реальні політичні обставини і традиції тих країн, де їм доводилося жити і працювати, створювали свої концепції державного будівництва» [3.210, с. 117]. Отже, як констатує Я.Стратій, випускники Києво-Могилянської академії, синтезуючи здобутки західноєвропейської та української чи російської політико-правової думки, самі ставали авторами різних державно-правових учень [див.: 3.210, с. 117].

Не варто забувати про одну важливу деталь, яка багато в чому забезпечила тріумф Києво-Могилянської академії. Вже йшлося про

гуманістичний настрій, що панував в Академії, – це і відносна свобода у предметах, що вивчалися; відмова від жорсткої богословської догматики; культивування визнання вчителями успіхів своїх учнів. Проте, всього цього було б недостатньо для розуміння особливості авторитету Академії, якщо не враховувати демократичні принципи набору студентів: там могли вчитися представники всіх прошарків – від державної еліти, козацької старшини й духовенства до дітей міщан, ремісників та селян.

Багатогранне значення Києво-Могилянської академії для становлення й розвитку духовної культури і професійної освіти засвідчують усі дослідники. Там «постала українська професійна філософія, було започатковано її викладання як певної системи наукових знань» [3.210, с. 124]. Проникнення ідей європейського раціоналізму, синтезування «українських духовних традицій із західною вченістю ... витворення відповідної новому часові української ментальності», надання теоретико-правових обґрунтувань тогочасним суспільно-політичним процесам – все це стимулювало розвиток літератури і мистецтва, становлення нової української науки і культури як невід’ємних частин загальноєвропейського духовного процесу [див.: 3.210, с. 124].

Ще Ф.Титов на початку ХХ століття у своєму історичному дослідженні писав, що Києво-Могилянська академія «...виховала для російської держави досить багато чесних і сумлінних тружеників, що працювали потому з притаманною вихованцям духовних шкіл скромністю на найрізноманітніших щаблях суспільного служіння, особливо ж педагогічного, літературного та медичного» [3.217, с. 296–297].

Києво-Могилянська академія без обмежень відчиняла свої двері усім, хто йшов у науку. Відсутність соціальної кастовості в освіті, на наш погляд, багато в чому сприяла росту наукового авторитету Академії, плюралістичності й відкритості для розвитку наукових досліджень. Вона стала тим центром освіти й культури, який дав потужний поштовх духовному розвитку всіх слов’янських народів у особі її видатних випускників, котрі

на віки прославили Україну й стали її гордістю. Серед них – перший ректор Київського університету М.Максимович, професор і ректор Харківського університету П.Гулак–Артемовський, композитори М.Березовський і А.Ведель, професори Московського університету В.Аршеневський, А.Антонський–Прокопович, П.Сохацький, А.Данилевський, лікар і письменник Ф.Іваницький а також Д.Велланський, «професор, послідовник філософії Ф.Шеллінга, що мав ідейний вплив на студентів нової Київської академії» [3.217, с. 299].

Повертаючись до подій початку XIX століття в Російській імперії, коли високопрофесійна наукова думка, що мала б вплив на широкі прошарки суспільства, практично не могла існувати, пошуки нових світоглядних засад, здатних інтегруватися в монархічну тоталітарну систему, здійснювались у непрямий спосіб.

Масони, що проводили популяризацію просвітительської ідеології в Росії, представляли собою замкнену соціальну касту, яка не мала практичного впливу на широкі маси. Масонські ложі як елітні гуртки носили герметичний та елітарний характер. Загалом їхніми членами були представники вищої дворянської влади. Утаємниченість, містична обрядовість робили їх соціальною кастою, яка сповідувала не національні, а власні, егоїстичні інтереси, швидше з епікурейським, ніж соціальним відтінком.

Офіцери імператорської армії, котрі брали участь у війні проти Наполеона і відвідали Європу, формували таємні об'єднання, що мали на меті змінити соціальний устрій. Проте у тих історичних умовах – перемога над Наполеоном, отримання Олександром I статусу “визволителя Європи”, зростання престижу і ролі Російської імперії в європейській політиці – за відсутності соціального базису вони перетворились на гурток змовників, що переслідувалися православною церквою і не сприймалися народом (декабристи).

На порядку денному постало питання щодо виявлення такої реальної сили, яка змогла б об'єднати різні прошарки суспільства, активізувати самосвідомість і разом із тим інтегруватися у духовну європейську культуру. Таким підґрунтям, історичною можливістю для прогресу і виявився романтичний світогляд.

Становленню нових ідей сприяли не лише знайомство з працями таких німецьких філософів, як І.Кант, Й.Фіхте, Ф.Шеллінг – через переклади і популяризацію в університетських аудиторіях, а й полеміка з методологією класицизму (що традиційно приписувалася французькій культурі). Інтерес до німецької філософії та культури, як згадують сучасники, найбільш концентрувався в проблемі популяризації шеллінгівських ідей.

Отже, очікування соціальних змін, реформ, перетворень йшло не в руслі просвітницької ідеології, а романтичної, адже тези про свободу в романтичному світогляді спиралися переважно не на інтереси окремого соціального класу, групи, а на почуття розчарування у дійсності, невдоволеності, які відчувалися в той період.

Романтична свобода, як її розуміли на початку XIX століття в Росії, відповідала швидше ідеї національного самоствердження і рівноправного культурного й політичного діалогу з провідними європейськими націями. Цей тип романтичного світоспоглядання, який утверджувався на російському ґрунті, дещо відрізнявся від традиційних західноєвропейських романтичних принципів. Наприклад, була повністю виключена одна з основних ознак романтизму – іронічне світосприйняття. Це свідчить про те, що не можна говорити про повну ідентичність західно- та східноєвропейського романтизму, слід завжди мати на увазі своєрідність, що визначалась соціально-історичними умовами.

Зміна цінностей та ідеалів у духовній культурі суспільства відбувається за цілого ряду обставин, зокрема й об'єктивних факторів політичного життя. Велику роль для повороту суспільної свідомості в бік романтичних захоплень зіграли антинаполеонівські війни на початку XIX

сторіччя, а пізніше – Вітчизняна війна 1812 року: всі ці складні процеси були пов'язані із зростанням національної самосвідомості.

Політичні поразки і перемоги, страждання, втрати і тріумф визволителів Європи від Наполеона, відкриття для себе іншого – європейського – світу з високою культурою та іншим статусом соціальних відносин, сприяли утвердженню та поширенню в духовній культурі кріпосницької Російської імперії натурфілософських ідей Ф.Шеллінга. Нагадування Д.Велланського своїм послідовникам про відому тезу визнаного німецького філософа – кожне окреме буття є вираженням абсолюту – сприймалося як велич людської особистості, яка бере участь у світових подіях, стимулювало активний інтерес до процесів, що відбуваються.

Проблема свободи як центральна ідея романтичного світорозуміння набула значення важливого фактору в розвитку суспільної свідомості. Всі прошарки суспільства відкрито виражали своє обурення інститутом кріпосного права з усією його архаїчною атрибутикою: торгівлею людьми, позасудовими “впорядкуваннями” стосунків господарів із своєю “живою власністю” тощо. Проти цієї “ницості тогочасності” піднімала свій голос передова критика, яка стверджувала, що чим міцнішим є зв'язок літератури з реальним життям, тим менше залишається місця для іноземного впливу в національній духовній культурі.

Суспільна думка в імперській державі, віддзеркалюючи динаміку другої половини XVIII століття (петровські реформи, імперська політика Катерини II, незграбні Павловські спроби надати нової якості старому соціальному ладові), почала усвідомлювати потребу створення якісно нових світоглядних принципів, які б не лише відображали, а й передбачали розвиток духовної культури імперії. Сприймаючи західноєвропейський досвід у вигляді готових філософських науково-теоретичних систем, суспільна свідомість у період бурхливих соціальних змін XVIII століття Російської імперії пройшла період «накопичення» і постала перед проблемою формування власної самосвідомості. Романтичний світогляд, де одним із

головних принципів був принцип свободи, найбільш повно відповідав соціальним очікуванням історичних змін. Саме тому в суспільстві почала формуватися принципово нова духовна культура, а саме, утвердження романтичних цінностей.

Отже, утвердження принципів романтичного світогляду за тієї епохи було не модною кампанією боротьби з галоманією в мистецтві, а певним переворотом у суспільній свідомості, що породив складні й неоднозначні культурні явища: від захоплення слов'янофільством до виникнення протилежного йому руху в суспільстві, відомого під назвою “західництво”. Представники цих ідейних напрямів шукали свої аргументи в суперечках про суспільні ідеали та особливий історичний шлях.

Романтичний світогляд у той історичний період відіграв важливу роль у духовному наповненні суспільної свідомості: він вплинув на національні культури багатьох народів самодержавної імперії і каталізував багато духовних процесів, серед яких і антимонархічні ідеї.

Характерними для світоглядної духовної культури епохи 20–30-х років XIX століття були філософські пошуки, інтерес до діалектичного методу та окремих його принципів. Цьому сприяла захопленість і популяризація філософії Ф.Шеллінга періоду його натурфілософських ідей. В умоглядних положеннях натурфілософії Ф.Шеллінга проглядався не абстрактний інтерес до проблем буття й пізнання, а пропонувалася розроблена і аргументована система критичного осмислення цього буття. За своєю соціальною природою захоплення німецькими філософами в Російській імперії мало швидше антифеодальний характер, ніж буржуазну спрямованість. Такі ідеї найбільш повно обґрунтовувались у філософії раннього Ф.Шеллінга. Саме тому праці цього філософа відіграли велику роль у пошуках нового, адекватного історичній реальності світогляду і мали велике значення для духовного відродження Росії та України.

Інтерес до філософії Ф.Шеллінга в Російській імперії був набагато більшим, ніж у самій Німеччині. Про це свідчили багато дослідників, зокрема

О.Введенський [3.56], О.Іовський [3.106], М.Ковалевський [3.119; 3.121], Е.Радлов [3.184], Г.Шпет [3.253]. Шеллінгова ідея розвитку і всезагального зв'язку явищ становила інтерес не лише для природодослідників – фізиків, хіміків, астрономів і фізіологів, а й для представників широких верств, освічених кіл тієї епохи, котрі переносили подібні погляди на всі сфери духовного життя суспільства.

У зв'язку з цим незайве додати, що тонким містком, який об'єднав, а потім і відродив духовне життя в самодержавній імперії після подій 14 грудня 1825 року, коли розпочалися часи жорстокої реакції і терору, стала саме філософія Ф.Шеллінга. В своїх “Записках” А.Кошелєв писав про те, що після розстрілу на Сенатській площі в чеканні репресій і поліцейських обшуків знищувалися не лише політичні документи і листи, а й філософські трактати великого німецького вченого [3.194, с. 50]. Цінність натурфілософських ідей Ф.Шеллінга і романтичних ідеалів полягала в тому, що сама по собі налаштованість на свободу особистості вже передбачала вироблення певного критичного ставлення до подій, що відбуваються, а це в миколаївську епоху мало вигляд антимоноархічної позиції.

Поразка грудневого повстання 1825 року, як вже зазначалося вище, була не фатальною випадковістю, а закономірним результатом відсутності об'єктивних історичних сил, здатних втілити свої ідеали в революційну практику. Просвітницька ідеологія, про яку писали офіційні радянські історіографи, не була реальною суспільною силою, здатною призвести до соціальних перетворень. А романтизм як духовний фактор ідеалізації світоглядних розчарувань буржуазними ідеалами виявився доречним в історії російської імперії початку ХІХ століття. Всі три його основні принципи – індивідуалізм, інтерес і абсолютизація національних основ, ідея універсалізму – якнайкраще відповідали історичній ситуації, розумінню реакційної суті підвалин монархії, її ворожості щодо росту й удосконалення духовного потенціалу суспільства.

Романтизм як широке культурне явище, що включає не лише мистецтво, а й філософію, науку та інші сфери духовної культури, відіграв значну роль у зростанні самосвідомості суспільства. Процес реформування суспільної свідомості відбувався в широких масштабах, а не в таємних товариствах і масонських ложах. Межі цього руху набували загального характеру, впливали на величезну аудиторію, закладали тривалі основи незворотних соціальних змін. Для свого часу це стало важливим підґрунтям соціального і культурного прогресу.

Відчуття відставання від європейської цивілізації початку ХІХ століття вилилося в об'єктивну необхідність виявлення нових світоглядних цінностей, які стали б основою для вирішення прогресивних завдань суспільства. Попри жорстку ізоляцію імперії від європейських країн, потворну цензурну політику царату, духовний вакуум у суспільстві, в Росії на початку ХІХ століття складається сприятлива ситуація для вирішення найскладнішого історичного завдання – створення нової світоглядної культури.

На початку ХІХ століття в Російській імперії паралельно розвивалися два напрями філософських шкіл: деїстично-матеріалістична та ідеалістична. Як стверджує З.Каменський, в 20–30-ті роки того часу філософія просвітницького ідеалізму починає грати в суспільній свідомості домінуючу роль [див. : 3.110]. Матеріалістичні принципи й поняття піддаються критиці і втрачають своє методологічне значення. Причини такої еволюції полягають у тому, що, по-перше, сама ситуація в Російській імперії, особливо після розгрому руху декабристів, після невдалих спроб реформувати суспільство зверху, дедалі більше підвищувала інтерес до філософії ідеалізму. На той період ідеалістичні принципи, особливо стосовно аналізу соціальної дійсності, стають домінуючими.

Дослідники тієї епохи в царині філософської думки, наприклад, З.Каменський [3.112], Д.Острянин [3.172], А.Почапський [3.179] та ін., вважають, що захоплення ідеалістичними поняттями й категоріями

наприкінці XVIII – початку XIX століття пов'язані з кризою метафізичного методу. Тобто механістичний матеріалізм у період бурхливого розвитку природничих наук в умовах буржуазної промислової революції виявився неспроможним узагальнити виявлене багатство й різноманітність дослідної науки. Нагальною стала проблема віднайти нове принципове рішення.

Звідси випливає, що ідеї та теорії, носіями яких були французькі матеріалісти, через відомі історичні причини (Французька буржуазна революція) стали неприйнятними для експорту до Романівської імперії. Тому цензурні і політичні заборони щодо поширення французького просвітницького матеріалізму призвели до того, що потреби суспільної свідомості в аналізі та нових принципах розуміння соціальної дійсності були заповнені німецьким ідеалізмом.

Основою державної політики Російської імперії в галузі обміну науковими та філософськими ідеями стало посилення німецького впливу в духовній культурі, що протиставлявся французькому “вільнодумству”. Цей процес заохочувався царською політикою, яка сприяла розвитку німецьких філософських ідей в навчальних закладах Російської імперії. Так, рецензент праць Д.Велланського Я.Вейсе дивувався, що в Росії слідкують за німецькими новітніми теоріями в той час, як ні англійці, ні французи, ні навіть самі німці не розуміють суті цих теорій [див.: 3.111, с. 142]. Інтерес до німецької філософії та культури, як згадують сучасники Д.Велланського, здебільшого виливався в популяризацію шеллінґіанських ідей.

Духовна культура Російської імперії того періоду активно залучалася до участі у європейській політиці боротьби проти революційної Франції і поступово все більше набувала статусу вагової сили в анти-наполеонівських війнах. Цей факт, на наш погляд, сприяв виникненню умонастроїв у суспільстві, що активізували проблематику національного самовизначення і підвищували інтерес до власної історії. Тобто, процес становлення національної самоідентифікації в Російській імперії йшов зовсім іншими шляхами, ніж у західноєвропейських країнах. Ось чому сучасники

Д.Велланського, оцінюючи значення німецької філософії для Росії та України першої третини XIX століття, беруть до уваги фактори не стільки термінологічної складності німецьких філософських систем, скільки тенденції практичної потреби у розвитку світоглядних наукових знань.

Характеризуючи духовну ситуацію тієї епохи, ми можемо зазначити, що в метрополії романтизм більше пов'язаний з ірраціоналізмом і містицизмом, що пояснювалося суспільним інтересом до містики. А в національних складових Романівської імперії, зокрема в Україні, ідеї романтизму сприяли посиленню демократичних настроїв, налаштованих на соціальне звільнення. Для романтиків того періоду характерним є інтерес до прославлення минувшини порівняно із сучасністю, поширення і популяризація в духовній культурі патріархальних цінностей, ствердження їхнього базового характеру як життєвого джерела розвитку нації.

Звідси випливає важливий принцип романтизму – культ зверхності однієї нації щодо інших. В імперсько-феодальній структурі ми можемо спостерігати вже не протиставлення, а звеличення в гіперболізованих масштабах пріоритету однієї національної культури. Він став домінуючою тенденцією в духовній культурі Російської імперії.

Праці німецьких філософів у першій третині XIX століття відіграли велику роль у розвитку національних філософських доктрин. Дослідники зазначеного періоду (О.Смирдін [3.205], М.Філіппов [3.224], Є.Бобров [3.44], М.Ковалевський [3.119]) зазначали, що з усіх „германських філософів” найбільш доступним та близьким за світоглядом був Ф.Шеллінг. В його системі принципово важливим положенням була натурфілософська методологія як „плід філософії умоглядної”, тобто вважалося, що „ми знаємо лише окремі речі і не думаємо осягати безумовну єдність і тайну, що поєднує їхню різноманітність; приймаючи „струнку неузгодженість світу” за всезагальний факт і за умову будь-якого пізнання, ми зовсім не намагаємось пояснити його” [3.186, с. 86]. Натомість система Ф.Шеллінга саме це і пропонувала.

Шеллінгіанство було близьким для всіх, хто цікавився проблемами розуміння світу. Інтелігенція як соціальна група, що на той період у всіх європейських країнах, в також в Україні та Росії, лише формувалася і робила свої перші кроки, багато в чому відчувала захопленість філософією більшою мірою Ф.Шеллінга, ніж інших німецьких вчених. Як зазначає М.Ковалевський, погляди того часу були звернені „на класичну країну філософів – на Німеччину та на її вчителя Ф.Шеллінга” [3.121, с. 163]. Це пов’язано з рядом причин.

По-перше, загальний рівень розвитку тогочасної європейської науки відповідав натурфілософському рівню розвитку й світогляду в усіх сферах наукового знання. Причиною неабиякої популярності шеллінгової натурфілософії була ідея, пов’язана з критикою неспроможності метафізичного методу як в ідеалістичному, так і в механістичному матеріалізмі. Розквіт природничонаукового знання на межі XVIII–XIX століть наштовхнувся на неподоланний світоглядний бар’єр: відкриття нових граней реальності – електрики, гіпнотизму, магнетизму – залишалося за межами традиційної науки. Тому після війни 1812 року, коли в освічених колах Росії виникла ідея упередженості до всього французького, посилювався вплив та інтерес до німецьких ідей, саме Ф.Шеллінг (до його еволюції в бік містики й філософії одкровення) був тим авторитетним німецьким філософом, який розробляв діалектичні основи розуміння буття.

В усій європейській науці тієї епохи склалася ситуація, коли старі традиційні механістичні методи осмислення нової об’єктивної реальності вже були не здатні до розуміння і теоретичного узагальнення. Це насамперед стосувалося таких наук, як фізіологія, біологія, психологія тощо. Широке захоплення проблемами магнетизму, природи електричного струму охопило не лише професійні кола дослідників, а й перетворювалось на актуальну проблему духовного освоєння суспільством нової реальності. Ось чому, на наш погляд, переворотом у феодално-імперській культурі Росії та України, що передував виникненню такого авторитетного культурного напрямку, як

романтизм, була натурфілософська система, котра виникла з логіки розвитку природничих наук.

По-друге, головною проблемою, актуальною для шеллінґіанської системи, була діалектична ідея всезагальної єдності, що давала вченим змогу шукати причинно-наслідкові зв'язки матеріального та духовного світоглядів. Ф.Шеллінґ пропонував у своєму вченні новий погляд на світ. Коли догматизм, метафізика й емпіризм в умовах бурхливого росту природничонаукового знання виявили свою неспроможність, Ф.Шеллінґ в “Системі трансцендентального ідеалізму” [3.248] дав концепцію пізнання світу, де обґрунтував можливість теоретичного узагальнення усілякого знання, зведення окремих наук до конкретної системи, підпорядкованої певним законам. Ф.Шеллінґ не лише по-новому трактував природничі науки, а й бачив шляхи подолання кризи в теоретичній думці.

По-третє, тенденція розвитку соціальних відносин, що викликали підвищений інтерес до філософії німецького класичного ідеалізму відповідає становленню такої соціальної групи, як інтелігенція. Вона на той період була далекою від політичного радикалізму декабристів, але критично оцінювала прояви самодержавного обскурантизму. З історичних документів усім добре відома ситуація очікування соціальних змін у вигляді реформ, здатних модернізувати суспільство, навіть під егідою імперської влади. Ідеї Ф.Шеллінґа були ближчими до пошуків інтелігенції Російської імперії тим, що він представляв свою систему в доступних, образних поняттях і категоріях. Його натурфілософія давала можливість вирішувати завдання, які відповідали запитам духовної культури того періоду в Російській імперії. З одного боку, це час жорстокої кризи феодальної системи та кріпосницької ідеології; з іншого – ситуація стрімкого прогресу у природничих науках, що вело до усвідомлення й обґрунтування нових наукових принципів.

Крім того, погляди Ф.Шеллінґа, що відповідали новому романтичному світогляду, передбачали критичне неприйняття прагматизму буржуазно-речових відносин. Ця позиція німецької філософії була співзвучна

з поглядами дворянської інтелігенції, яка усіяко цуралася елементів нових буржуазних відносин, що виникали в Російській імперії.

Отже, Ф.Шеллінг в натурфілософський період своєї творчості найближче відповідав ситуації духовного життя Російської імперії. Можна стверджувати, що методологічним підґрунтям російського та українського романтизму стали ідеї Ф.Шеллінга, викладені у його праця натурфілософського періоду.

Провісниками і популяризаторами романтичного світогляду в Російській імперії першої третини XIX століття стали представники природничонаукових професій, визнаним авторитетом серед яких був Д.Велланський. І лише згодом ці світоглядні ідеї були привнесені до широкої сфери суспільної свідомості, відігравши велику роль у становленні романтичної культури Росії і України XIX століття.

Ідеї Ф.Шеллінга саме натурфілософського періоду привели видатного українського вченого Д.Велланського як представника природничої науки – медицини і фізіології – до розуміння необхідності пошуку системних світоглядних принципів, без яких неможливе дослідне знання, з одного боку, з іншого – у вченні Ф.Шеллінга Д.Велланський побачив нову принципову основу: ідею єдності реального та ідеального в абсолюті, на якій лише й можна побудувати справжню наукову філософську систему. Наукова прозорливість Д.Велланського, на наш погляд, у тому й полягала, що він був одним із перших у вітчизняній науці, хто усвідомив необхідність системної світоглядної основи для наукових досліджень. Складнощі, пов'язані із захистом його дисертації, з відмовою у присвоєнні йому звання професора філософії були пов'язані з тим, що для більшості його колег проблема методологічної основи в науковому пізнанні не сприймалася поза межами релігійного християнського віровчення. Дослідницька культура в природничих науках у дослідному знанні того часу знаходилася на рівні “методу спроб і помилок”.

Професор фізіології та медицини Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії Д.Велланський став беззаперечним лідером у цьому русі. Він провів широку просвітницьку роботу з пропаганди і популяризації натурфілософського світогляду серед своїх сучасників, про що в своїх мемуарах писали провідні діячі науки і мистецтва першої третини ХІХ століття.

Отже, склалася ситуація, котру можна характеризувати як захоплення натурфілософським романтизмом у наукових колах України і Росії першої третини ХІХ століття. Вона підготувала сприятливий ґрунт для становлення і розвитку нового типу культури, підсумком якого стали літературні школи, започаткування великої кількості періодичних видань, заснування гуртків і клубів, а також розвиток національної культури та мистецтва в різних частинах імперії.

В цей період вперше спостерігається зростання національної самосвідомості, що сприяло розвитку не лише національних традицій, а й демократичних начал у розумінні природи суспільства, його завдань і функцій. Яскравим прикладом тому стала діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.

В Росії захоплювалися німецькими ідеями як до, так і після війни 1812 року. Історична роль Д.Велланського полягає в тому, що він був першим, хто усвідомив світоглядну близькість шеллінґіанських ідей до соціальної реальності в Російській імперії тієї епохи.

Крім Д.Велланського цю тенденцію – інтерес і популяризацію ідей німецьких класичних філософів в Росії та Україні – втілювало багато інших вчених. Так, у 1803 році в Миколаєві викладач Чорноморського штурманського військового училища Я.Рубан вперше видав російською мовою працю І.Канта „Основоположение метафизики нравов”. А в 1813 році викладач однієї з гімназій Харкова С.Єсікорський переклав і видав твір Й.Фіхте „Найбільш ясний виклад, у чому полягає суттєва сила новітньої філософії”.

Шляхами проникнення нових ідей в Російську імперію в той час були насамперед навчальні заклади, де поряд із російськими та українськими професорами викладала велика кількість запрошених з Німеччини професорів. Вони знайомили студентську молодь, зокрема, з ідеями Ф.Шеллінга. Як приклад, можна згадати таких німецьких професорів філософії, що працювали у Московському, Петербурзькому, Харківському, Казанському університетах, як Е.Шварц, І.Буле, І.Шаден, І.Шад, І.Фішер та ін.

У Харківському університеті з 1804 року викладав німецький професор І.Шад, рекомендований самими Й.Гете й Ф.Шіллером. Популяризація ним ідей Ф.Шеллінга не обмежувалася читанням лекцій: він працював як науковий керівник з написання та захисту дисертацій, присвячених ідеям свого сучасника. У своїх працях «Чиста та прикладна логіка» (1812) та «Природне право» (1814) І.Шад розвинув головні ідеї Ф.Шеллінга та показав значущість шеллінгових ідей для формування поглядів на природу й суспільство [див.: 3.242]. Визнаючи актуальність теоретичних положень свого видатного земляка, І.Шад переконував представників освічених кіл Росії у тому, що досвід і культура більш розвинених західноєвропейських держав є життєво важливим прикладом й теоретичним підґрунтям становлення нового світогляду в Російській імперії. Ці його погляди, а також велика популярність у студентському і професорському середовищах призвели до того, що німецького професора І.Шада було звільнено з Харківського університету і вислано з Росії [див.: 3.38].

Тенденцію захоплення шеллінгіанськими ідеями у Харківському університеті продовжували Я.Громов, І.Книгін. Одним з полемістів та палких прихильників вчення Ф.Шеллінга був послідовник І.Шада А.Дудрович. Він вважав, що на той період у науці лише натурфілософія Ф.Шеллінга може правильно пояснити явища природи, її походження і розвиток. Значущість

методології натурфілософії Ф.Шеллінга та неспроможність її критиків у своїх лекціях доводив професор Г.Корітарі.

Діяльність цих людей, а також перекладачів і видавців, що публікували російською мовою праці Ф.Шеллінга, багато в чому сприяла успіху в поширенні ідей філософа. Через деякий час стали з'являтися академічні видання, автори яких теоретично досліджували ідеї Ф.Шеллінга. Так, в Одесі у 1833 р. професор Рішельєвського ліцею М.Курляндцев видав працю Ф.Шеллінга “Вступ до уможливної фізики” – це був перший переклад Ф.Шеллінга в Росії; інший професор цього ліцею – І.Міхневич виступив у 1850 р. із великою промовою «Досвід простого викладу системи Шеллінга, що розглядається у зв'язку із системами інших німецьких філософів» [див.: 3.81]. Окрім цього, на початку 20-х років з'являються різноманітні культурні осередки, як наприклад, літературно-філософський гурток у Москві „Товариство любомудрів”. Там вивчалися і обговорювалися твори західноєвропейських філософів, особливо Ф.Шеллінга [див.: 3.110].

Проте головним чинником, який вплинув на поширення ідей Ф.Шеллінга в суспільній думці Російської імперії того періоду, стали наукові поїздки студентів та вчених до Німеччини з метою навчання. До числа таких провідних популяризаторів шеллінгового вчення належать Д.Велланський, М.Павлов, О.Галич. За оцінками сучасників, серед них першим найґрунтовнішим пропагандистом, впевненим у правоті ідей Ф.Шеллінга, був його безпосередній учень Д.Велланський. Він не лише прослухав лекції великого німецького філософа у Єні та Вюрцбурзі, а й відіграв велику роль як теоретичний розробник натурфілософських ідей свого вчителя на вітчизняному ґрунті. Д.Велланський не просто популяризував ідеї Ф.Шеллінга, а й зробив усе для того, щоби надати їм статусу методологічних принципів у офіційній науці Російської імперії початку XIX століття. У своєму першому творі “Пролозія до медицини як ґрунтовної науки” (1805) [2.19] Д.Велланський, долаючи “метафізичну нікчемність” усіх попередніх

систем, заявляв, що лише Ф.Шеллінг досяг “абсолютного поняття про природу”.

Натурфілософські захоплення прихильників Ф.Шеллінга в Україні та Росії дали змогу побачити картину світу в процесі становлення, що, на думку вчених XIX століття, відповідало таким якісним складовим неорганічної природи, як магнетизм, електрицизм, гальванізм, хімізм. Прихильники Ф.Шеллінга відкрили для себе новий філософський метод – діалектику, за допомогою якої переконливо вирішувалися важливі онтологічні проблеми: єдність світу, його суперечливість і постійний розвиток. Багатьма послідовниками німецького філософа було проголошено, що вершиною цього багатоступінчатого розвитку природи є людина.

Отже, політичні процеси кінця XVIII – початку XIX сторіччя змінили не лише карту Європи, вони змінили самосвідомість європейців. Характерною ознакою такої зміни стала поява романтизму як визначального феномена в духовній культурі континенту. Провідником романтичних натурфілософських ідей в духовній культурі України і Росії першої половини XIX століття став відомий учений, випускник Києво-Могилянської академії, професор Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії Данило Михайлович Велланський.

Висновки до 2 розділу

1. Виникнення і становлення романтизму відповідало розвитку нового світогляду на європейському континенті. У дослідженні романтизм трактується в широких межах історичного часу в масштабі європейської духовної культури та культури Російської імперії початку XIX ст. Він розглядається не як художній напрям в історії європейського мистецтва, а як духовний умонастрій епохи, широка світоглядна доктрина у художньому, філософському, релігійному, політичному, економічному, науковому сенсі.

Романтичний світогляд відповідав тенденціям національного відродження у різних країнах. Його специфічною рисою став перехід від культу індивідуальності до культу нації, національності. Це викликало зростання національної самосвідомості, відродження та створення нових держав. У духовному житті країн відбувалася інтеграція романтичної самосвідомості та власної культури, сталися суттєві зміни, пов'язані з виникненням нових елементів у всіх формах суспільної свідомості. Результатом стало формування нової соціальної групи – інтелігенції, поява суспільної думки.

2. На початок XIX ст. Російська імперія разом із Австрійською виконували функцію хранителів реакційно-консервативних засад на європейському континенті. Головним завданням зовнішньої політики Російської імперії було збереження феодално-консервативних традицій, а внутрішньої – сувора заборона вільнодумства і свободолюбства, тиск у всіх сферах суспільного життя, жорстка цензура, наступ на науку та освіту.

Страх перед проникненням ідей, породжених Французькою буржуазною революцією, став засобом жорсткої реакції. До імператорського престолу та управління державою були наближені реакційні діячі (О.Аракчєєв, О.Голіцин, Д.Рунич, М.Магницький). Почалися репресії у вищих навчальних закладах, звільнення талановитих професорів. Укази і циркулярні листи Міністерства народної освіти обмежували в правах

студентів і професорів. Терор чиновників було спрямовано на друковані видання. Поверхове знайомство з новітніми сучасними теоріями призвело у суспільстві до зростання захоплення містикою, участі у сектах і масонських ложах.

3. Протягом усього часу свого існування значний вплив на розвиток духовної культури і національної свідомості мала Києво-Могилянська академія. З її лав вийшло багато видатних науки і культури. Високий освітній рівень і ґрунтовність викладання дисциплін в академії позначилися на її професійному статусі, широких зв'язках з вищими навчальними закладами Європи. Саме у цій академії почала формуватися українська професійна філософія як певна система наукових знань.

4. Вітчизняна натурфілософія як основна форма теоретичного усвідомлення природи панувала у Києво-Могилянській академії з XVII століття, що сприяло руйнуванню усталеної системи середньовічного теологічного світогляду та формуванню зв'язку філософської думки з природознавством. На такому ґрунті сформувався світогляд випускника академії, згодом професора Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії Д.Велланського, який зміг стати першопровідником натурфілософських ідей Ф.Шеллінга в духовній культурі України та Росії першої третини XIX ст.

5. Зародження романтизму відбулося у природничих науках кінця XVIII – початку XX ст., а саме у романтичній натурфілософії, коли європейська наука стояла перед проблемою пошуку нової методології, що дала б змогу осмислити, пояснити і систематизувати накопичений багатий фактичний матеріал. Особливо це завдання стосувалося представників медицини і фізіології, які вважали, що розмаїття світу є певною системною єдністю, елементи якого підпорядковані загальним законам, а всі органи живої істоти є елементами єдиної цілісної системи. Така методологія була представлена натурфілософським вченням німецького класика Ф.Шеллінга.

РОЗДІЛ 3

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ВНЕСОК Д.ВЕЛЛАНСЬКОГО
У ФОРМУВАННЯ І ПОШИРЕННЯ РОМАНТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ
В ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
XIX СТОЛІТТЯ****3.1. Особливості світогляду Д.Велланського**

Одним із об'єктивних факторів, що дають змогу зрозуміти значення Д.Велланського як фундатора романтичного світогляду в культурі України та Росії першої половини XIX століття, є розвиток наукових теорій у Європі того часу. Захоплення натурфілософією стало пріоритетним для представників наукового знання і, насамперед, природознавців, лікарів, фізіологів. Умоглядний натурфілософський метод мав усунути суперечності у фізичних теоріях, зумовлені „однобічним пізнанням природи, адже всі явища відбуваються від цілісності, неділимої та природної; не знаючи причини, не зрозумієш і її дій”, – писав тогочасний дослідник Є.Бобров [3.44, с. 125]. Тому закономірним є інтерес Д.Велланського як представника природничих наук до натурфілософського вчення Ф.Шеллінга: “Захоплення натурфілософією в кінці XVIII – на початку XIX сторіччя не могло не вплинути на російських лікарів і фізіологів” [3.127, с. 45].

Народився Данило Михайлович Велланський в сотенному містечку Борзна Ніжинського полку Чернігівської губернії в родині козака-ремісника Михайла Кавунника. У 15 років вступив до Київської академії, де й змінив прізвище Кавунник на Велланський (від лат. слова *vallant*, що означає «сміливий») [3.83, с. 130]. Після її закінчення навчався у Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії. У Німеччині, у Вюрцбурзькому університеті, слухав лекції Ф.Шеллінга. Німецький філософ зазначав надзвичайну здібність Д.Велланського: «З кількох тисяч моїх слухачів одна

лише людина зрозуміла мене досконало» [цит. за: 3.49, с. 34]. Максиміліан Гейне також засвідчував високу оцінку, яку давав Ф.Шеллінг своєму учневі [див.: 3.111, с. 296]. У Вюрцбурзькому університеті того часу вчився також майбутній філософ-природознавець Лоренц Окен. Про листування Л.Окена й Д.Велланського згадує М.Розанов [3.189, с. 105], але їхні листи, на жаль, не збереглися.

Повернувшись до Санкт-Петербурга, Д.Велланський подає латинською мовою дисертацію «Про перетворення теорії медицини і фізики з допомогою натуральної філософії», продовжує пропаганду шеллінгових ідей, викладаючи на кафедрі фізіології та загальної патології природничі науки у Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії.

Серед лікарів-мислителів XIX століття Д.Велланський посідає особливе місце. Його вплив виходив далеко за межі фізіології та медицини, він віддзеркалювався на загальному розвитку філософської думки країни, на становленні нового романтичного світогляду.

Серед вчителів, що вплинули на формування світогляду Д.Велланського в період його навчання в Києво-Могилянській академії, був викладач філософії, ректор академії Іриней Фальківський (1762–1823). Він як високоосвічена людина, неординарна особистість справляв неабиякий вплив на учнів. Будучи автором численних рукописних збірників духовної та світської поезії латинською, російською мовами, історичних і географічних творів, статей з медицини, статистики, астрономії, математики, І.Фальківський виступав укладачем підручників, коментарів. Його рукописна спадщина налічує 92 томи, що зберігаються в ЦНБ АН України в Києві. Однією із заслуг І.Фальківського було заснування «Вільного поетичного товариства» (1792), головним завданням якого було „поглиблення вивчення поезії та читання найкращих книг, які купували переважно за рахунок членських внесків” [3.49, с. 10]. В рамках товариства сформувалося багато освічених людей того часу: М. і Ф.Шульговські, П.Пікальський, В.Настєвич, Я.Сіомашко, а також Д.Велланський [див.: 244, с. 618]. Як вказує М.Бородій,

Д.Велланський був активним учасником товариства. „І.Фальківський уважно ставився до свого старанного вихованця і радів, що він так швидко сприймає і засвоює філософську науку. І.Фальківський вважав його найкращим учасником диспутів з логіки і моральної філософії” [3.49, с. 10].

Д.Велланський був першим, хто відмовився від грубих аналогій механістичних уявлень і запропонував більш складну картину світорозуміння. У фізіології він вбачав науку, яка давала вченим змогу доходити до широких узагальнень, не тільки долаючи емпіризм, а й виявляючи всезагальну тотожну закономірність внутрішніх і зовнішніх процесів розвитку живої природи.

На думку Д.Велланського, фізіологія є теоретичною, концептуальною системою, що дає медикам і біологам можливість орієнтуватися у складному розмаїтті різних форм життя. Нові принципи, що запроваджував до академічної науки професор Д.Велланський, позначені тим, що, з його точки зору, традиційних засобів пізнання зовнішнього світу за допомогою зовнішніх чуттів вже не достатньо. Він був переконаний, що лише одні чуття не дають істинного пізнання сутності речей. У своїй праці «Біологічне дослідження природи...» Д.Велланський писав, що розгляд і визначення природи в зовнішніх її проявах, у її впливі на нас зовсім «не складають внутрішнього розуміння її» [2.12, с. I]. Видимі форми, котрі апелюють до зовнішньої, чуттєвої, сфери не дозволяють пізнати «невидиму і невідчувану сутність природи» [2.18, с. 27]. Д.Велланський, слідом за Ф.Шеллінгом, вважав, що дослід і спостереження повинні бути доповнені «понадчуттєвою умоглядністю». Тому він вважав, що умоглядні аспекти пізнання можуть привести до вищого істинного пізнання органічної природи і сутності людини, адже і перше і друге об'єднані єдиним началом – одухотвореним всезагальним зв'язком, який і дає змогу зрозуміти саморухливий органічний розвиток.

Головним фактором, який суттєво впливає на сучасну оцінку творчості вченого, його ролі у розвитку філософії Росії та України, є

практична відсутність перевидань його праць, перекладів, листувань: частина значного доробку Д.Велланського втрачена, а частина зберігається в різних архівах Санкт-Петербургу, Москви та Києва. Тому, на наш погляд, проблема повернення творів Д.Велланського до науково вжитку, завдання науково-теоретичного аналізу його методологічних філософських принципів залишаються актуальними.

Почесне звання Д.Велланського як засновника школи вітчизняного діалектичного ідеалізму не викликає сумніву, хоча б з кількох причин. Насамперед тому, що він був безпосереднім учнем Ф.Шеллінга, вчився разом із іншим представником натурфілософії – Л.Океном, а також тому, що самі прихильники шеллінгіанства визнали його “своїм”. Він першим у Росії та Україні сповістив про нові принципи німецької філософії, виступив із пропагандою поглядів Ф.Шеллінга у своїй “Пролюзії до медицини як ґрунтовної науки” [2.19], де зробив спробу пристосувати його провідні ідеї до теоретичного узагальнення природничих наук. Одним із важливих теоретичних досягнень Д.Велланського стало залучення до наукового обігу термінології, понятійної мови, що відповідала шеллінгіанській термінології.

Як філософ і природодослідник, що сповідує в своїй творчості натурфілософські методологічні принципи, Д.Велланський відстоював пріоритетне значення світоглядних філософських проблем щодо емпіричного досвіду. Для його філософських поглядів характерними є ідеї діалектичного аналізу, які він розвинув у цілому ряді своїх праць, зокрема у “Пролюзія до медицини як ґрунтовної науки” (1805) [2.19], “Біологічне дослідження природи в утворюючій і створеній її якості” (1812) [2.12], “Дослідна, спостережна і умоглядна фізика” (1831) [2.16], “Основний нарис загальної і окремої фізіології, або фізики органічного світу” (1836) [2.17]. Головним у його філософських побудовах є критика емпіризму і агностицизму як застарілих філософських систем та розвиток діалектичної філософії. Як зазначає в своєму науковому дослідженні “Русская философия начала XIX века и Шеллинг” (1980) [3.111] З.Каменський, до його провідних ідей

належать: 1) ідея єдності; 2) ідея всезагального зв'язку; 3) принцип суперечності; 4) принцип змінності ("динамізм"); 5) принцип поступального сходження – розвитку від менш розвинених форм до більш складних [3.111, с. 236–237].

З усіх розділів натурфілософської системи Ф.Шеллінга головним для Д.Велланського було онтологічне вчення. Це пояснюється тим, що ця частина філософської системи прямо стосується діяльності вчених-природодослідників. Основною початковою ідеєю онтології об'єктивного ідеалізму в інтерпретації Ф.Шеллінга стало положення про тотожність ідеї і духу, що стало підґрунтям розуміння єдності і зв'язку всіх сторін об'єктивної реальності. Ідеалістичне розуміння цілісної єдності є певним абсолютним генотипом, з якого розвивається всезагальний зв'язок і взаємозалежність в об'єктивній реальності.

Другим важливим принципом була діалектика, що являла не лише підґрунтя для розуміння процесів реального розвитку, а й давала трактування джерела його руху – боротьбу протилежностей. Отже, вченим-природодослідникам пропонувалася ідея діалектичного розвитку, що реалізовувалася за принципом: теза – антитеза – синтез.

Діалектичний принцип натурфілософії Ф.Шеллінга вигідно відрізнявся від кантівської та фіхтеанської діалектики, бо являв собою об'єктивну інтерпретацію ідеалізму та відкрито протистояв суб'єктивізму. Завдяки цьому натурфілософські захоплення вітчизняних прихильників ідей Ф.Шеллінга давали змогу бачити картину світу в її розгортанні, тобто в процесі становлення, що на думку вчених відповідало таким якісним етапам неорганічної природи, як магнетизм, електрицизм, гальванізм, хімізм. Багатьма послідовниками німецького філософа було доведено, що увінчує цей багатоетапний розвиток природи людина.

Д.Велланський як учений-природодослідник у міру розвитку природничонаукового знання зіткнувся з новими об'єктами дослідження (магнетизм, гіпнотизм, електрика, хімізм, гальванізм), які не підпадали під

дослідницькі принципи механістичного матеріалізму. Це нашттовхнуло його на думку про споглядальність людського розуму як довершеного втілення творчої ідеї та формулювання місії суб'єкта, який володіє найважливішою об'єктивною характеристикою – діяльним характером. Ця діяльність розуміється як об'єктивна, тим самим втілюється найважливіший діалектичний принцип єдності суб'єктивної і об'єктивної логіки. Тому пізнання, за Д.Велланським, представляє вищий вид діяльності, в якому об'єктивність пізнаваного світу розкриває свою суть. Учений писав, що «довершена істота в органічному світі діє розумом, який є діяльністю власної ідеальної якості, де т в о р ч а і д е я представлена в справжньому вигляді самозведення» (*виділ. автором*) [2.16, с. 17]. Отже, в гносеології Д.Велланського органічний світ постає результатом розвитку і вдосконалення, втіленого найбільшою мірою в людському дусі.

Д.Велланського найбільше захоплювала ідея всезагального „універсуму”, котрий складається не лише з початку та кінця, а підпорядкований принципіві всезагального розвитку. У своїх працях він неодноразово висловлював думку про взаємний зв'язок усього існуючого: „В устрої земного світу всі неодухотворені речовини і одухотворені істоти знаходяться між собою у нерозривному зв'язку і взаємному відношенні, як особливі частини, що складають одне ціле” [2.16, с. 38]. Для того часу така ідея була не лише новою, а й радикальною.

Цей зв'язок розумівся Д.Велланським як живий зв'язок усього з усім, що розвивається у часі та просторі, розкриває суть діалектики скінченого й нескінченного, всезагального й одиничного. У ряді його праць неодноразово зустрічається таке поняття, як „всезагальне життя”, характерними рисами якого є вічне відродження і зникнення. Це дало Д.Велланському змогу дійти висновку про те, що за своєю суттю фізична реальність є вічною й безмежною і „початкова їх однаковість виявляється в матерії, в якій кожний атом є вічним та безмежним світом” [цит. за: 3.225, с. 230].

Головна об'єктивно-ідеалістична теза філософії Д.Велланського полягає в тому, що “все, що існує в природі, не є самопочатковим... а виникло від безмежного начала загального існування...” [цит. за: 3.111, с. 48]. Онтологія Д.Велланського виходить із визнання об'єктивно існуючої першооснови, яку він називає “ідеальним духом”, “абсолютною ідеєю” [2.12, с. 5], “абсолютним началом природи” [2.17, с. 20]. Зрештою, цей абсолют тлумачиться як Бог. Породжена абсолютним началом – Богом – матерія розгортається як природа (неорганічна та органічна), яка приводить до появи людини. Зв'язок між абсолютним та реальним світом здійснюється шляхом ідей, які виступають водночас законами буття та розвитку речей. Між духовним та матеріальним, свідомістю та буттям існує співвідношення тотожності. Відношення єдності існує також між часом та простором. „Час, відокремлений від простору, – це єдність без множини як дія без буття, а простір сам по собі складає множину без єдності, як буття без дії; і обидва показують єдине з протилежних сторін, яке не міститься в них. Тому час та простір одне без одного дійсними бути не можуть; і кожне по собі знаменує тільки-но можливу свою ідею” [цит. за: 3.225, с. 229–230].

Ця концепція ґрунтується на ідеалістичній діалектиці з її ідеями єдності світу, “подвійності” та “потрійності” сил, що спонукають світ до розвитку. За допомогою діалектичного методу і пошуку закономірностей реального світу розглядається, будується “динамічний процес” розвитку реального світу. Життя може бути зрозумілим у своїх проявах лише як матеріально існуюче, тобто як матерія у часі та просторі. Час – це форма вічності, простір – форма нескінченності абсолютної сутності. Матерія, простір та час за своєю суттю є двоїстими та суперечливими. Як простір та час є нескінченними та необмеженими за суттю і кінцевими за реальним здійсненням, так і матерія є вічною і водночас кінечною. Тому матерія, простір та час єдині, вони належать до однієї сутності і одне без одного можуть існувати лише в абстрактному мисленні: “Час, простір і матерія в позитивній їх ідеї рівно безпочаткові і безмежні, і хоча самі по собі здаються

різними, але суттєво являють собою одне і те ж. Зміст матерії до простору та часу можна тільки уявити в абстрактному їх значенні... ” [цит. за: 3.225, с. 230].

Фізіолог і природодослідник Д.Велланський залучає до своїх розмірковувань концепцію руху й розвитку. Створюючи систематизацію реального життя, він виходив з того, що воно розвивається поступально, постійно якісно вдосконалюється і весь час рухається у напрямі до більш довершених форм. Для вченого головним було не просто позначити ідею безмежного розвитку, а й наголосити, що в цьому процесі становлення є свої внутрішні закони якісного самовизначення.

Виникнення різноманітності світу з єдиної матерії Д.Велланський пояснює за допомогою сил, найважливішою з яких виступає рух. Сила та рух розглядаються в діалектичному зв'язку: сили завжди виступають як полярні протилежності, а рух є внутрішньо притаманним матерії – це й складає основу розвитку. Єдність протилежностей, за Д.Велланським, є загальним законом універсального світу. Магнетизм, електрика, хімізм – ступені динамічного процесу в органічному світі. Весь світ є живим, усі істоти – тільки види утворень загального життя.

Д.Велланський як шеллінгіанець і природодослідник наближався до ідеї еволюціонізму, вважаючи, наприклад, що походження людини на планеті відбувається в ту епоху її створення, коли всі попередні форми її розвитку вже пройдені. Тобто, ідея розвитку розуміється як еволюція, що передбачає певну стадійну послідовність, а людина – її останній, найвищий етап.

Зміст і характер онтології Д.Велланського не могли не вплинути на його гносеологічне вчення, в центрі якого постають три проблеми: пізнання світу, практична значущість пізнання та його засоби. Він ставить собі за мету віднайти концепцію, яка була б пристосованою до проблем наукового дослідження, створити методологію науки. Остання мала стати певним теоретичним базисом для практичної діяльності.

Спираючись на концепцію тотожності суб'єкта й об'єкта, Д.Велланський стверджує, що світ повністю пізнаваний: "...суб'єкт і об'єкт за суттю своєю є одне й те саме; і в абсолютному понятті немає різниці між пізнанням і предметом його..." [2.17, с. 16]. Процес пізнання полягає в ототожненні в свідомості протилежних один одному суб'єкта й об'єкта: "Людина не могла б пізнавати сама себе, якби всезагальне життя не подавалось у ній повним *суб'єктивним* відображенням абсолютної його ідеї. В самопізнанні людини один і той же розглядуваний об'єкт є разом з тим і розглядаючим суб'єктом, чого за звичайним поняттям розуму, який покладає досконалий різницю між суб'єктом і об'єктом, сказати не можна" [цит. за: 3.225, с. 229]. Концепцію тотожності, яка, на думку Д.Велланського, є доказом пізнання світу, він поширює й на пізнання абсолюту-бога.

Д.Велланський виводить концепцію форм пізнання: об'єктивна сторона людського організму, або його матеріальна сфера (чуттєва сфера); суб'єктивна сторона людського організму, або ж його ідеальна сфера (психічна сфера). Пізнання за допомогою зовнішніх відчуттів, що належать до "об'єктивної сторони людського організму", або "матеріальної його сфери", він вважає першим кроком на шляху до зняття протилежності суб'єкта й об'єкта.

Наступний ступінь пізнання, за Д.Велланським, – це розум, який є єдністю змісту (чуттєве пізнання) і розуму (логічне пізнання). "Відчуття, уява і розум є спільними засобами, якими здійснюється досконале пізнання натуральних речей. Відчуття показують цілісність предмета, уява – відмінність одного від інших, а розум відкриває єдність цілісності з відмінністю. Отже, пасивним способом, тобто читанням чи усним вивченням, пізнати що-небудь абсолютно неможливо; і досконале пізнання будь-якої речі утворюється власною діяльністю розуму" [2.17, с. 33-34].

Лише за допомогою розуму людина пізнає внутрішню сутність предметів та оперує ідеями: "... розумове пізнання речей є пізнанням їх в абсолютному існуванні, де ідея всезагального життя представляється сама у

собі, і людина, що думає, бачить сторонній світ у вищій, незмінній однаковості з власним його буттям. Істинне пізнання як фізичного, так і морального світу відкривається лише в розумі...” [2.12, с. 315].

До сфери розуму віднесено також вчення про волю, яке і спрямовує гносеологію в область вчення про людину як складову суспільства. За Д.Велланським, воля як складова розуму і керована пізнанням “відкриває зовнішньому світові внутрішній зміст душі, що проявляється благими діями” [2.17, с. 215].

Д.Велланський прагнув побудувати різнобічну концепцію особистості, вихідні положення якої були сформульовані у його онтологічному вченні, де людина представлена як вершина еволюції природи, а природну сутність людини і її функції він розглядав у своєму медико-фізіологічному вченні. Концепція отримала подальший розвиток у гносеолого-психологічних поглядах про чуттєвість і пізнання людини, а завершилася у вченні про вольову і дієву людину як складову суспільства.

Емпіризм для Д.Велланського – головний ворог пізнання, бо він обмежує його простим накопиченням фактичного матеріалу. Тому філософія є, насамперед, наукою розуму, а її предметом є вивчення сутності загального життя. Всі інші науки повинні мати своєю основою саме філософію.

Отже, філософія Д.Велланського базується на об’єктивно-ідеалістичній філософії Ф.Шеллінга і їй притаманні як релігійно-ідеалістичні тенденції, так і еволюційні погляди на розвиток природи від її простіших форм до найскладніших, ідеї загального зв’язку явищ та єдності світу.

Все вищезазначене свідчить про те, що Д.Велланський як натурфілософ і природодослідник дотримувався ідеї еволюційного розвитку природи. У своїй роботі "Дослідна, спостережна і умоглядна фізика" він писав, що "вищі організми суть лише розвиток нижчих, що сходять до довершеного організму, який дорівнює загальному змісту всіх попередніх" [2.16, с. 18]. Професійний досвід фізіолога і лікаря сформували і укріпили Д.Велланського в переконанні про процес розвитку як найважливішу форму

існування матеріального і духовного світу, що є якісною і доцільною єдністю. Він часто писав про те, що неорганічний світ поступово трансформується в органічний, тому розвиток суб'єктивних і об'єктивних начал є двома сторонами одного цілого. У природі цю єдність можна побачити через відносини органічних і неорганічних начал. Як романтик-природодослідник він заявляв, що земна планета є єдиним організмом, матеріальною основою якого є атоми.

Таким чином, його досвід природодослідника наштовхував на висновок про те, що діалектичні принципи вивчення природи обов'язково ведуть до визнання матеріальної основи природи. Більше того, як діалектик Д.Велланський вважав, що матерія сама по собі як фундаментальне підґрунтя буття є похідною від дії сил, які і породжують її різноманіття. Все це як результат натурфілософської культури дослідження свідчить про те, що головним у студіях Д.Велланського є пізнання реальності як результату діалектичного осмислення емпіричних спостережень.

Для дослідників творчої спадщини Д.Велланського вагомим моментом є інтерес ученого до проблеми самопізнання. Д.Велланський як романтичний дослідник вивчав глибини „самопізнавальних” процесів, результатом яких є істинне знання. Як діалектик він вважав, що видима природа здатна розкрити можливу ідею лише у тому випадку, коли дослідник, осягаючи сутність, спрямовує на неї свій досвід за допомогою реальних чуттєвих факторів, здатних розкрити закони буття. Він писав, що „важливість пізнання фізичних предметів полягає в розумінні змісту досліджуваної речі до сутнісного її начала, де б річ представлена була не одними якостями змінного буття, а й за значенням у ній непримиренного існування – не тільки якою вона є, а й чому такою бути повинна” [2.16, с. 21].

Відстоюючи принципи нового світогляду Д.Велланський в одній із своїх основних праць “Дослідна, спостережна і уможлядна фізика” (1831) писав, що “для розуміння власної, внутрішньої сутності, потрібно пізнання

загального, навколишнього світу, і психічним судженням повинні передувати фізичні відомості” [2.16, с. 11]. Саме тому він вважав, що фізика має бути головною із освітніх наук, але із жалем констатував, що фізика, перетворившись на самостійну науку, залишається “закритою” для всіх «нефізиків», тоді як її необхідність для натуральної філософії є надто очевидною. Продовжуючи розвивати вчення Ф.Шеллінга, Д.Велланський стверджував, що споглядальний розум дослідника являє собою “досконалий образ творчої ідеї і складає кінцеву мету всесвіту” [2.16, с. 4]. Дух творчого генія в працях Д.Велланського витав у наукових лабораторіях і бібліотеках і втілювався в практичну реальність тими “любомудрами”, які своєю діяльністю перетворювали можливе на дійсне.

Формулюючи онтологічні засади реального буття як діалектик, Д.Велланський вважав, що „матерія” поза діяльністю є „тілом”, а дія сама по собі без матеріальності є „силою”. Результатом діалектичної тотожності матерії і дії, за Д.Велланським, є „дух”. Він дійшов умоглядної думки про те, що „матерія” однозначна з категорією простору, а „сила” – з категорією часу. „Дух” є синтетичною єдністю, однозначною з поняттями безмежності і вічності Буття. Будучи натурфілософом-дослідником, Д.Велланський визначив категорію „дух” як можливу ідею в реальній речі.

Для Д.Велланського як людини, пов'язаної з вивченням об'єктів різної складності, в його філософській системі існували різні типи досліджень: механістичні, математичні, філософські, фізичні, хімічні, які відрізняються один від одного різними рівнями дослідженості. Він писав, що досконале пізнання вимагає синтезування всіх рівнів досліджень, а простіші види пізнання використовують вузькі рамки вивчення. Так, на його думку, „матеріалісти або атомісти займаються дослідженнями однієї речовинності, а динамісти – дослідженням лише діяльності, відповідно – ідеалісти вивчають можливу форму без справжнього змісту” [2.16, с. 23]. Для об'єктивного пізнання потрібне досконале володіння різними рівнями досліджень.

Д.Велланський, як усі натурфілософи, надавав великого значення культурі методологічних засад досліджень, вважаючи необхідним доскональне знання різних рівнів аналізу об'єктів, що вивчаються. Тим самим він стверджував діалектичну натурфілософську ідею тотожності суб'єктивного і об'єктивного начал. Він писав, що різні рівні досліджень, їх сукупність, нерозривний зв'язок – лише такий шлях у вивченні природи може зробити дослідне зведення і розумове поняття про речі суттєвим знанням [див.: 2.16, с. 24].

Визначальною характеристикою світу для Д.Велланського є його цілісність, однорідність, що складається з багатьох частин як елементів одного цілого, які перебувають у взаємній єдності „і окреме є тим більш значущим, чим більше воно відповідає цілому” [2.15, с. 27]. Проте він попереджав, що якісна відповідність кожної речі органічного і неорганічного світу залежить від її положення в єдиній системі. А систему треба розуміти в його філософії як ціле в єдності простору й часу, чим і є людська історія.

Як філософ-романтик він бачив сонячну систему у вигляді образу, який є ідеєю безмежності й вічності. Як природодослідник він закликав досягти цю безмежність через вивчення окремих речей. Він виступав з критикою емпіристів, які в своїх дослідженнях природи за фактичною дослідною різноманітністю не бачили не лише загальних зв'язків, а й глобальних тенденцій і відносин. Тому він завжди робив наголос на необхідності філософської методологічної бази, вважаючи, що науку "про організм людський" не можна вивчити, використовуючи лише дослідні знання. Це основна думка, яка об'єднує всі положення його трактату "Пролюзія до медицини як ґрунтовної науки".

Д.Велланський був упевнений у тому, що в процесі досліду не можна вивчати лише сам об'єкт, слід розглядати його в системі, у взаємовідношенні з іншими об'єктами та навколишнім середовищем. Як лікар він вважав, що знання про людський організм можна отримати, тільки виходячи зі співвідношень конкретно емпіричного з безмежним філософським. Такі

науки, як етика і естетика, "не хиталися б як метеори в повітрі", якби вони спиралися на філософські метафізичні уявлення. Розвиваючи цю думку, він наводив у якості прикладу мораль і поезію, які як виразники сутнісного знання могли б досягти стану "абсолютності – синтезу істини, добра і краси", якби взяли до уваги натурфілософське уявлення про світ. Він вважав, що мистецтво є високим явленням божественного в людині, яке об'єктивувалося у величному і піднесеному художньому творі, а природничонаукове знання навпаки – це система істин, де з ідеї цілого виводяться і вивчаються його складові.

Як теоретик романтичного світогляду, який мав безпосередній вплив на діячів культури, Д.Велланський у своїх наукових трактатах приділяв увагу природі й розвитку художніх процесів. Він вивчав природу уяви, підкреслював, що уява витворює власний світ через внутрішні зір і слух, предметом чого є наука естетика. Вона, відповідно, представлена трьома частинами, що складають її структуру: ідеальне, матеріальне та синтетичне. Для першої характерні такі види мистецтва, як музика і поезія, для другої – живопис і пластика, до третьої належать різні форми містики [див.: 2.12, с. 294–295].

В теорії Д.Велланського природа естетичного світу в його ідеальному стані, представленому музикою та поезією, характеризується такими естетичними якостями, як піднесеність, витонченість, які впливають на слух і справляють на людину захоплююче враження. Живопис і пластика є сукупністю образотворчих і виразних засобів, які перетворюють ідеальний, уявний світ на матеріальний артефакт, що сприймається через зір і дотик. Д.Велланський вважав: те, що музика висловлює гармонією, а поезія словами, живопис зображає через предметність, матеріальність, яка в пластиці (скульптурних і архітектурних формах) реалізує співвідношення об'ємів і просторів. Синтетичною формою цілісності матеріального і ідеального в естетичній сфері у Д.Велланського є міміка. Вона в гармонійній

пропорційності містить певне співвідношення матеріальної та ідеальної сфер, викликаючи у людини переживання й відчуття захоплення.

Розглядаючи систему мистецтв як сукупність видів духовної діяльності в межах національних культур, учений вважав, що мистецтво, як і міфологія народів, є результатом діяльної фантазії цих народів, без яких не відбулося б нічого важливого і значного в історії. Естетичні почуття, на відміну від простих психологічних станів людини, відрізняються такими якостями, як проникливість, що розкриває сутність чуттєвих предметів; їм притаманна уява, що є продуктивною творчою здатністю людини; вони неможливі без потужної думки як вищої духовної риси, що розкриває ідеальну сферу буття.

За Д.Велланським, вся ця різноманітність у сфері естетичної чуттєвості є характерним проявом діалектичної єдності, яка через внутрішні суперечності забезпечує рух, розвиток. Аналізуючи внутрішній сенс сутнісних явищ, учений вважав, що творчий духовний потенціал у національній культурі реалізується через різноманіття таких рис, як воля, почуття і розуміння; синтезом їх є думка, істина. "Загальна цілісність пізнання разом з волею складає розум, суттю і якістю своєю протилежний смислу; і останній діє у співвідношенні організму до зовнішнього світу, а перший опиняється власне у внутрішньому стані ідеальної сфери. Розум у двосторонньому його положенні проявляється у всіх своїх видах; і від якості і ступеня його освіти залежить як більша, так і менша досконалість духу відносно пізнання зовнішнього світу, так і власна вдача кожної людини, що належить волі" [2.12, с. 297–298].

В своїх наукових працях Д.Велланський конкретно не розробляв естетичних принципів, але як і його вчитель – Ф.Шеллінг – він був першим, хто в Росії та Україні у першій третині XIX століття обґрунтував і розвинув ідеї романтичної естетики і романтичної філософії мистецтва в межах романтичного світогляду. Після захисту дисертації він неодноразово виступав у полеміці проти французького класицизму, трактуючи його

світоглядну основу як емпіричну філософію буденної свідомості. В своїй книзі «Пролюзія до медицини як ґрунтовної науки» [2.19] він щоразу стверджував, що мистецтво є найвищим проявом божественного в людині. Він розумів художню діяльність як особливий тип об'єктивації гармонійного начала в людині, вважаючи, що найвища форма єдності світу як єдність реального та ідеального можуть бути втілені лише в художній діяльності.

Слідом за Ф.Шеллінгом Д.Велланський розглядав естетику як науку про форми осмислення абсолюту. Він вважав, що вічна сутність природи та її поступовий розвиток і нескінченність є предметом естетики як форми філософського знання. Основними складовими, котрі забезпечують процес осягнення глибини світу і буття в мистецтві, є фантазія та уява. Так само, як і романтики, Д.Велланський був упевнений, що основою твору мистецтва є прекрасне, що являє собою синтез “духу в елементах природи”. На відміну від своїх сучасників Д.Велланський глибоко вірив у те, що мистецтво – це насамперед вища форма творчої діяльності, в якій відображається розвиток духу в матеріальних природних формах. Тому природа є найважливішим елементом його естетичної концепції, в якій ідея та прекрасне можуть бути реалізовані лише в матеріальних природних формах.

Як зазначає у своїй книзі "Русская философия начала XIX века и Шеллинг" З.Каменський, "Велланський перший у Росії висловив, а потім частково й розвинув ідеї романтичної естетики, задав тон усьому російському романтизмові в тому сенсі, що ще в передромантичну пору, у 1805 році, виступив із гострою полемікою проти французького класицизму, трактуючи його як емпіризм, як філософію буденної свідомості, йменуючи буденну свідомість "простонародним поняттям", або "популяритетом" [3.111, с. 102].

Так само, як і всі романтики, Д.Велланський уявляв собі художню діяльність у вигляді прояву божественного начала в людині – саме про це він писав у своїх трактатах, зокрема у "Пролюзії до медицини як ґрунтовної науки" [2.19]. В цій праці він теоретично обґрунтовував існування ідеї

абсолютної єдності всього світу, в якому проявляється тотожність різних його сторін, що може бути предметом такої науки, як естетика. Таким чином, можна зробити висновок, що Д.Велланський розумів естетичну науку як форму осягнення "абсолюту". Тобто це тип пізнавального начала, де дійсне у нескінченному представлене як сукупність безмежних перехідних станів.

Можна стверджувати, що природодослідник-фізіолог Д.Велланський одним із перших звернувся до теми пріоритету ідеї як форми мислення саме у сфері художньої діяльності. Ідея відрізняється від наукового поняття тим, що вона відображає суть романтичного універсалізму, розуміння вічного життя як необмеженого процесу розвитку.

Такий інтерес Д.Велланського до мистецтва зумовлений тим, що в ньому він знайшов у концентрованому вигляді виток проблеми духовної діяльності, або, як він писав, "діяння духу в елементах природи". Тобто, дослідник природи, апелюючи до творчої дослідницької діяльності, не міг розглядати її у вигляді пасивного, метафізичного об'єкта. Мистецтво, як і наука, в осягненні "абсолюту" звертається до складних форм, що представляють собою своєрідний синтез чуттєвості і фантазії. Д.Велланський сформулював актуальну для свого часу проблему ймовірного і гіпотетичного начал у дослідницькому процесі. Таким чином, недолік сучасних йому механістичних і метафізичних методів Д.Велланський як романтик-натурфілософ намагався подолати синтезом реального і матеріального, тобто, на його думку, емпірію можна упорядкувати певними ідеями як сукупністю світоглядних принципів у науці або художніх принципів у естетичному ідеалі в мистецтві. В обох сферах домінує ймовірне знання – належне та ідеальне, – що спрямовує творчий пошук.

Так само, як і його вчитель Ф.Шеллінг, Д.Велланський розглядав мистецтво з точки зору самоспоглядання духу. В роботі "Система трансцендентального ідеалізму" Ф.Шеллінг писав, що "найкраща перевірка істинності будь-якої системи полягає не лише в тому, що вона з легкістю вирішує проблеми, які раніше видавалися невирішуваними, а й у тому, що

вона висуває зовсім нові, раніш ніким не поставлені проблеми і, ставлячи під сумнів все те, що вважалося істинним, створює істину нового роду. Своєрідність трансцендентального ідеалізму і полягає в тому, що з того моменту, як ми його приймаємо, він примушує нас начебто заново створювати все знання, знову піддавати перевірці все те, що з давніх пір вважалося беззаперечною істиною, і надавати тому, що цю перевірку витримує, зовсім нової форми і образу" [3.248, с. 227– 228].

Отже, Ф.Шеллінг зазначав, що знаряддям-органом філософії є філософія мистецтва, а носіями вищих видів людської діяльності, зокрема творчості, виступають „геній”, „художник”, „мистецтво”. Для Ф.Шеллінга в натурфілософський період абсолютною об’єктивністю наділена лише художня діяльність. Отже, мистецтво є найвищою формою пізнання „всієї людини” [3.250, с. 486].

Для Д.Велланського головною метою художньої діяльності є виокремлення ідеї, досягнення абсолюту. Всі його естетичні принципи були підтримані прихильниками романтизму в Росії та Україні першої третини ХІХ століття. Д.Велланський пропагував свої ідеї, роз’яснюючи суть нового світогляду, не лише в друкованих виданнях, а й виступав як лектор в академічних аудиторіях. Найважливішими ідеями Д.Велланського, що склали новизну для представників художньої культури, були його вчення про людину, принципи соціальної детермінації в художній творчості, історизм, а також ідеї моральної освіти.

Як вже зазначалося, підґрунтям всієї наукової діяльності Д.Велланського став діалектичний метод, котрий на той час був невідомий в Росії та Україні. Діалектику розуміли у дусі традиційних стихійних форм, запозичених у античних авторів. За допомогою Д.Велланського такий метод робив свої перші кроки в духовній культурі тієї епохи. Базові теоретичні положення Д.Велланського в його трактаті „Пролюзія до медицини як ґрунтовної науки” і являли розкриття сутності діалектичного мислення в розумінні принципів єдності і різноманіття буття [див.: 2.19]. Він багато

писав про „ідею всезагального зв'язку”, котра виводилася ним із принципу єдності. У своїх працях він неодноразово звертався до проблеми системності світорозуміння, принципу детермінізму та всезагального зв'язку. Це наочно проявилось в його гносеологічному вченні, де Д.Велланський розглядає процес пізнання як процес відміни протилежності суб'єкта і об'єкта. Різноманіття світу, пізнання його різних форм і взаємозалежності, які представляють універсум, для Д.Велланського означають головний діалектичний принцип руху і розвитку. Поступальний рух, за Д.Велланським, має особливу схему, де природа й історія долають шлях від менш розвинених до більш високих форм. Вся онтологія, на думку вченого, є процесом переходу від простого до складного.

У теоретичних положеннях системи Д.Велланського світ розглядається через саморозвиток, що охоплює не лише природу, а й людину, її самопізнання. Д.Велланський вважав, що вищою точкою еволюції є людина як комплекс "розумних потенцій". Д.Велланському притаманний інтерес до "Я, котре пізнає саме себе", як вищого втілення всіх життєвих процесів. Розвиваючи ідеї Ф.Шеллінга, він підкреслював, що людина перетворюється на суб'єкт лише в межах процесу самопізнання. Вивчаючи цю проблему, Д.Велланський звертається до аналізу діалектичних зв'язків і відносин. Він теоретично обґрунтовує думку про те, що процес осягнення об'єктивного світу однаковою мірою є процесом осмислення людиною своїх внутрішніх засад. Як і всім романтичним натурфілософам, йому цікава проблема внутрішнього світу особистості, принципів її буття і форм чуттєвого освоєння світу. Для Д.Велланського переважання єдиної світобудови є романтичною ідеєю осягнення "всезагального життя" як одухотвореного буття. Умоглядність, а часто і фантастичні побудови в його філософській доктрині, можуть бути зрозумілими лише під кутом зору ідей романтичного універсалізму, для якого характерні синтез ідеальної і матеріальної сфер, що і визначається поняттям "універсум". Сама людина розуміється філософом як "довершена цілісність земного світу".

Д.Велланський у своїй філософії, спираючись на вивчення природничими науками таких феноменів, як електрика, гіпнотизм, магнетизм, виводить романтичну ідею всезагальної одухотвореності світу. Романтичні мотиви його натурфілософії проглядаються також у центральному положенні його системи – "одухотворюючому началі" як творчій ідеї дійсності, що характеризує місце людини у Всесвіті.

Людина своєю діяльністю не лише творить, а й доповнює, одухотворює світ, надаючи йому ціннісного виміру. Д.Велланський доходить думки, що реальний світ є світом, доповненим і перетвореним людиною. Людина ж є носієм творчого начала і може бути зрозумілою як найважливіший необхідний елемент, що одухотворює дійсність. Людина і світ опиняються в діалектичному зв'язку одна з одним, проте у цьому зв'язку центральним началом, на думку Д.Велланського, є людина. Виходячи з цього, можна зрозуміти, чому антропологія як вагома частина філософії Д.Велланського трактує людину як "довершену цілісність", що здійснює творчі перетворення в природі і культурі.

Світ для Д.Велланського – фізіолога і медика – замикається на антропологічному принципі, де людська природа аналізується крізь призму природничонаукових практичних відносин і є похідною від фізіології. Його вчення про людину спрямоване на пізнання онтологічних начал світу, і тому соціальний аспект людського буття стає не лише не важливим, а й залишається поза межами його теоретичної системи.

Можна зробити висновок про те, що антропологія у Д.Велланського є центральним пунктом світорозуміння і світопереживання буття, характерним для романтичної культури. Розглядаючи загальний універсальний зв'язок, він ставить у його центр людину, абсолютизуючи в ній такі якості, як творче начало і здатність до одухотворення світу, в якому вона живе.

Д.Велланський завжди цікавився внутрішнім світом особистості, процесами і алгоритмами самосвідомості. Ставлячи в центр своєї філософської теорії проблеми творчого начала, він прагнув до створення

романтичної системи, в якій, використовуючи ідеї свого вчителя Ф.Шеллінга, детально розробляв вчення про людину – філософську антропологію. У ряді своїх робіт він розуміє природу як первинну цілісність буття, вищим проявом якої є творче начало. Він вибудував систему доказів наявності вищої форми втілення життєвих процесів у "самопізнавальному Я", який внутрішні проблеми вирішує, послуговуючись натурфілософськими умоглядними принципами, що мають часто метафоричний і поетичний смисл. Людина, за Д.Велланським, творить світ, осягає свою природу і усвідомлює безмежність своїх можливостей. Тому вона є єдиною істотою, здатною синтезувати це різноманіття і представляти його в універсальній єдності.

Погляди Д.Велланського на той час були близькими до поглядів шеллінгіанців і природодослідників М.Павлова, І.Давидова. Наприклад, М.Павлов – професор фізики, мінералогії, технології, лісництва, сільського господарства – розумів, що лише натурфілософський підхід забезпечує розвиток науки в першій половині ХІХ століття. Д.Велланський, як і його колеги-природодослідники, вважав, що наукові знання повинні включати не лише емпіричний фактаж, а й загальнотеоретичні висновки, що виражають суть і закономірності органічної природи. Натурфілософія стала необхідним методологічним підґрунтям для розвитку природничих наук. Д.Велланський проповідував обов'язковий зв'язок фізіології та філософії, вбачаючи у цьому основу єдності й системності знання.

Вчений стверджував, що аналітичний напрям у пізнанні природи має важливе значення, але головною метою в нього, як і у Ф.Шеллінга, є синтетичне сприйняття єдності світу. Тим самим природодослідник Д.Велланський на тому етапі розвитку науки намагався протистояти грубому емпіризму, вбачаючи в ньому розірвання природного взаємозв'язку і зведення складних явищ до простих. Відстоюючи ідею синтезу, природного взаємного зв'язку явищ, він боровся за пріоритет у наукових дослідженнях принципів всезагального зв'язку і взаємодії. Метою наукових досліджень для нього була не просто проблема абсолюту, а проблема цілого.

Можна зробити обґрунтований висновок про те, що вірність філософським принципам натурфілософії Ф.Шеллінга зробили Д.Велланського авторитетним популяризатором і пропагандистом ідей діалектичної філософії. Діалектична методологія, яку він розвивав у своїх трактатах і виступах перед аудиторією, створювала принципово нову культуру мислення всупереч традиційній на той період метафізиці. В сучасних дослідженнях теоретичної спадщини Д.Велланського вже проявляється інтерес до проблеми його діалектичних поглядів, які систематично викладені в праці “Дослідна, спостережна і умоглядна фізика” (1831) [2.16], де він обґрунтовує ряд діалектичних принципів.

Ідея єдності матеріального світу декларується ним як головний принцип його філософії. Він стверджує, що „неорганічний світ виник також у поступовому розвитку, як і органічний”, а розвиток об’єктивного і суб’єктивного начал являє собою дві сторони одного цілого [2.16, с. 18]. Д.Велланський як природодослідник, глибоко впевнений у тому, що земна планета являє собою єдиний організм, основою якого є атоми. Цілісна єдність світу забезпечується співвідношенням органічного і неорганічного в природі. Всі свої висновки він аргументує досягненнями світової науки початку XIX століття .

Іншою важливою діалектичною ідеєю є твердження Д.Велланського про поступальний розвиток, властивий всім видам органічної і неорганічної природи. Вчений вважає, що “вищі організми суть лише розвиток нижчих, які піднімаються до досконалішого організму, який дорівнює загальному змістові всіх попередніх” [2.16, с. 18]. Це твердження мало революційний характер для філософської методології наукового пізнання того часу. Ще не настала епоха соціальних революцій, ніхто не чув крилатої фрази О.Герцена про діалектику як алгебру революції, але сам хід пошуку нових принципів наукової методології наштовхує на подібні узагальнення і вводить до наукового обігу систему діалектичних принципів.

Для наукового мислення Д.Велланського характерний також інтерес до внутрішніх джерел руху і розвитку в природі. Він досить аргументовано відстоював ідею про суперечності як джерело руху. В своїх аналітичних дослідженнях природи він взагалі звертав увагу на наявність таких внутрішніх джерел руху, вважаючи, що полярність, виражена в поняттях, притаманна всім видам органічної і неорганічної природи, Д.Велланський вважав, що професійна культура дослідника в тому і полягає, щоб виявити цю суперечливість.

В системі його методологічних принципів є ще один – принцип системності. Йому присвячено цілий параграф у вищезгаданій праці. Д.Велланський пише, що “властивість і частина кожної речі залежать від положення її в Системі”. І, розвиваючи цю думку, від доходить висновку, що “система світу є цілим змістом його в просторі і часі, що складає Історію” [2.16, с. 28]. Такі погляди вченого дуже характерні для діалектичного розуміння єдності соціального і природного. Його далекоглядні висновки не були оцінені сучасниками, та головним лишається для нас істина про відданість вченого діалектичному світоглядові.

Вірний прихильник діалектики Д.Велланський звертав велику увагу на обов’язкову наявність методологічної основи досліджень. Для нього це було обов’язковим елементом культури наукового мислення. Ось як конкретно формулював він цю проблему: “Жоден предмет фізичних досліджень не може бути зрозумілим одним матеріальним, або динамічним, або ідеальним способом дослідження, які лише в нерозривному зв’язку і точному співвідношенні, можуть дати дослідні результати і умовиводи про речі” [2.16, с. 29]. За архаїчною мовою далекої епохи проглядається досить актуальна думка про обов’язкове методологічне підґрунтя для будь-якого способу осягнення буття.

Такий підхід до філософського аналізу був неприйнятним в імперській Росії першої третини ХІХ століття, і діяльність Д.Велланського як вченого і філософа може бути охарактеризована як діяльність зі створення

нового світоглядного вчення, базованого на системі діалектичних ідей. Д.Велланський не просто пропагував ці ідеї, він піддавав критиці метафізичні уявлення свого часу і доводив неспроможність метафізичної методології отримати об'єктивне знання. Для свого часу це розуміння оновлення культури філософських наук було надто актуальним, насамперед у сфері боротьби з ірраціональними тенденціями в європейській філософії. Проте необхідно враховувати межі історичних можливостей діяльності Д.Велланського, котрий як методолог натурфілософії апелював більше до уявних, гіпотетичних, ніж до конкретних об'єктивних даних практичного досвіду.

Філософську позицію Д.Велланського піддавали критиці з обох боків: клерикали і його наукові колеги, які представляли нові об'єктивні тенденції в науці і філософії. Для прихильників фактів, емпіричного аналізу абстрактна натурфілософія Д.Велланського видавалася спекуляцією. Проте вчений вважав інакше: рух за фактажем призводить до скептицизму і повного роз'єднання людини з природою. Дослідник Х.Коштянц стверджував, що „критика аналітичного напрямку у пізнанні природи була невід'ємною складовою філософських поглядів... Велланського, оскільки їхня філософська цілеспрямованість мала головною точкою синтетичне сприйняття світу” [3.127, с. 72]. Заперечення грубого емпіризму, зведення складних явищ природи до ідеї синтезу, всезагального зв'язку явищ, високої ролі теорії в науковому пізнанні світу були для того часу прогресивними тенденціями і відображали пошуки істини багатьма освіченими людьми.

Для всіх наукових трактатів Д.Велланського характерний оптимізм. Знаменита гегелівська фраза про свідомість, що не лише відображає, а й творить світ, із філософської метафори перетворюється на суттєву установку романтичного світогляду професора Д.Велланського. Своїм науковим поривом він не лише залучив молодь до занять наукою, підняв її статус у суспільній свідомості, а й представив її як сферу безмежної самореалізації творчого “Я”.

Досить характерним для творчої діяльності Д.Велланського є також те, що впродовж всієї своєї наукової і просвітницької діяльності, він практично суттєво не змінював, а лише розвивав положення власної онтологічної доктрини. Тим самим він виступав не тільки теоретиком натурфілософського романтизму, а і його популяризатором, пропагандистом, авторитетом, що мав великий вплив на діяльність багатьох культурних діячів своєї епохи. Завдяки цьому він активно впливав на процеси становлення і розвитку романтичного світогляду в першій половині XIX століття. У своїх лекціях, листуванні зі своїми однодумцями – ученими, письменниками, художниками, – в своїх поїздках по Україні і Росії Д.Велланський започатковував новий напрям не лише в науці, а й у сфері духовної культури – романтичну, яка активно розвивала національну самосвідомість у колах інтелігенції, спонукаючи до створення гуртків, товариств, напрямів, що пробуджували інтерес до національно-фольклорних основ культури і формували підґрунтя професійної романтичної світоглядної школи.

3.2. Вплив натурфілософських ідей Д.Велланського на розвиток природознавства та філософії в Україні та Росії

Аналізуючи проблему значення творчості Д.Велланського та його впливу на розвиток української духовної культури, необхідно враховувати, що, по-перше, Д.Велланський найбільш повно в теоретичній формі відобразив тенденції своєї епохи; по-друге, значення його наукової діяльності полягає в тому, що він продовжив і розвинув притаманні національній культурі та українському менталітету світоглядні засади, які задовго до початку його наукової творчості увійшли до арсеналу національної культури.

Своєрідністю українського романтизму є те, що він виник не в результаті боротьби з іншими культурними напрямками, а еволюційним шляхом, коли сакральні й теогоністичні ідеї розвивалися на традиційних засадах духовної культури українського народу. Тому ідеї європейських романтиків ХІХ століття не стали чимось абсолютно новим для української культури. Вони виявилися своєчасними і на благодатному ґрунті привели до бурхливого росту національної самосвідомості.

У професійній філософській думці, зокрема, у „філософії серця” Г.Сковороди (1722–1794) вже була теоретично сформульована ідея виявлення духовного начала, аналізувалися різноманітні форми синтезу істини, добра й краси, принципи сердечності.

Г.Сковорода, якого В.Зеньковський у своїй фундаментальній „Історії російської філософії” (Париж, 1948) називає буквально першим філософом на Русі, „був би незрозумілим поза історичною перспективою, поза всією тією філософською культурою, яка сформувалася на Південній Русі завдяки Київській академії” [3.98, с. 64]. „Осереддям української інтелектуальної традиції” називав Г.Сковороду Д.Чижевський. „Сковорода є останнім представником українського духовного бароко, а з іншого боку, він –

український „передромантик”. Бароко та романтика – це саме ті періоди духовної історії, що найбільш позначилися на розвитку українського духу. Отож, Г.Сковорода стоїть у центрі української духовної історії...” [3.238, с. 8]. Для українських романтиків цей філософ XVIII століття став учителем сходження духу в творчому началі людини. Можна сказати, що „український Сократ” став ідеальним втіленням національного романтизму, всі вбачали в ньому свого вчителя. Його ім’я і подвижницька діяльність були одним із вирішальних моментів відкриття у 1805 році Харківського університету.

Романтичний напрям в українській духовній культурі сприйняв такі положення Г.Сковороди, як єдність двох світів: видимого й невидимого, пантеон божественних парадигм. У натурфілософському романтизмі академіка Д.Велланського діалектична методологія Ф.Шеллінга органічно поєдналася з національною філософською традицією. Зокрема, тріадичність романтичних силогізмів спирається на традиції філософії Г.Сковороди.

Умоглядність натурфілософського світогляду, примат у ньому гіпотетичного начала є дуже близькими до „філософії серця” українського Сократа, який прагнув до розкриття божественного як Абсолюту. Вся сакральна ієрархія в ученні Г.Сковороди спрямована на виявлення різних етапів Абсолюту в реальності. Осягнення універсалізму світу як у Г.Сковороди, так і в романтиків передбачало сакралізацію гносеологічного процесу.

Для натурфілософського романтизму вирішення цього завдання – гармонійного поєднання духа і матерії – можливе лише в руслі теогонічних уявлень. Д.Велланський до своєї теорії вводить розділ стихіології (науки про стихії), котра і розглядає ідею одухотвореної матерії. Через неї він розкриває не тільки уявлення про абсолютне пізнання світу, а й розвиває романтичну ідею абсолютизації людського Духу як центрального елемента світогляду. Тому багатьох прихильників романтичної культури приваблювала антропологія Д.Велланського, а точніше – сакральна антропологія.

Розвиваючи онтологічні ідеї Г.Сковороди про два світи – „видимий” і „невидимий”, Д.Велланський, виходячи з тези романтичної філософії про „одухотворення природи”, розробляє вчення про два людських начала – божественне і природне. Спадкоємність духовної спадщини свідчить не лише про широкий кругозір, європейський рівень освіти двох вчених, а й про кардинальні засади, витоки ментальності українського народу. Характер учень цих видатних мислителів багато в чому випливає з традицій світорозуміння й світопереживання східних слов'ян, для яких характерні рефлексивні типи мислення, прагнення до гармонізації світу внутрішнього і зовнішнього, до примату теологічної ціннісної орієнтації. Саме це й визначає своєрідність українського етнокультурного змісту.

В українській народнопоетичній творчості романтики шукали піднесену релігійність, змістоутворюючу архітектоніку й безмежний універсалізм – словом, всі ті ідеї, котрі на початку ХІХ століття знайшли своє місце в умоглядних побудовах Д.Велланського. В стилістиці його праць, на це звертали увагу багато хто з його сучасників, проглядається нова тенденція в категоріальній мові. Традиційні наукові поняття межують з образами і термінами, що мають сакральне значення. Це багато в чому є проявом тенденцій романтичної культури – абсолютизація чуттєвості, естетизація теоретичних положень, перехід у сферу сакрального.

Своєрідність шляхів поширення романтичної культури полягає у тому, що такі провідні романтичні ідеї, як, наприклад „філософія серця”, вже міцно увійшли до культурного вжитку в Україні і, полишивши межі етичних і фольклорних начал, існували у вигляді теоретично розроблених систем оригінальної філософії Г.Сковороди і його послідовників. Історична необхідність романтичного світогляду в першій половині ХІХ століття в Україні визрівала на підготовленому ґрунті в духовній культурі народу, а наукова діяльність Д.Велланського як теоретика і популяризатора цієї філософії набула особливого історичного значення.

Д.Велланський в своїх працях, присвячених філософським узагальненням наук про природу, виступаючи проти засилля експериментальної методології природничих наук, наголошував, що “анатомія, фізіологія, фізика, хімія, механіка та інші науки, засновані на дослідах і нинішньому стані їх, тобто не осяяні шеллінгівською філософією, суть не що інше, як порожні будівлі” [цит. за: 3.127, с. 47].

Так, І.Фобський у своїй рецензії у “Санкт-Петербурзькому віснику” (1812) на книгу Д.Велланського “Біологічне дослідження природи...” заявив, що “книга написана за умоглядною шеллінговою філософією, котра є ворогом дослідної філософії. Детально і критично розібравши ряд питань фізики і фізіології, викладених Велланським у туманному, натурфілософському стилі, рецензент пропонує читачу назвати книгу Велланського нісенітницею або високою філософією” [цит. за: 3.127, с. 48]. Автор рецензії радить “не відкидати правил здорової логіки і відрізнити правильну умоглядність від порожніх мрій” [цит. за: 3.127, с. 48].

Проте не тільки колеги Д.Велланського – медики і природодослідники – не сприймали його натурфілософських поглядів. Опонентами і суворими критиками виступали діячі церковних кіл, котрі боялися “філософського пояснення явищ природи, що не залишає місця для елементів, освячених релігійною міфологією, догматикою і культом”, – зазначав Х.Коштянц [3.127, с. 47].

Багато вчених не зовсім розуміли смисл методології і не могли відрізнити умоглядні, натурфілософські побудови від “пустих мріянь”. Дехто з них не розумів поглядів Д.Велланського на природу і людину як її частину, а також світоглядних установок, що були передовими і мали “велике значення у формуванні мислення лікарів і філософів” [див.: 3.127, с. 49].

Передбачаючи таку несправедливу критику з боку своїх колег, Д.Велланський у докторській дисертації спеціально вказав на величезну методологічну роль філософського знання для природничих наук. Він пише, що “в першій частині я представив стан минулої і нинішньої медицини і

показав користь і вплив філософії на лікарську науку. У другій частині навів докази, що неорганічна і органічна природи в об'єктивному світі здаються різними, представляючи протилежні полюси зображеного тут Абсолютного Універсуму. Тут із загального положення природи виведено організм взагалі, і особливо людський. У третій частині, ґрунтуючись на попередньому, накреслив можливість медицини стати ґрунтовною наукою. Тут з фізіологічних понять виведено коротко патологічний стан тіла людського. З того ж самого пункту представлено терапевтичне показання, або спосіб знищити хворобу за допомогою впливу зовнішніх речей на організм людський, який зі співвідношення і цілісності його з усією природою довести можна” [цит. за: 3.127, с. 49].

В ряді наукових досліджень, присвячених аналізу творчої і наукової діяльності Д.Велланського, його називали не лише учнем Ф.Шеллінґа, а й послідовником такого мислителя, як Л.Окен, котрий представляв велику групу німецьких вчених, які вбачали у натурфілософії Ф.Шеллінґа єдино правильний засіб для побудови об'єктивного наукового світогляду. Для них діалектичні ідеї Ф.Шеллінґа і його принцип універсального абсолюту – природи – ставав провідною метою всіх досліджень. Д.Велланський, що написав перший російський підручник з фізіології під назвою “Основний нарис загальної та окремої фізіології або фізики органічного світу”, в якому, критикуючи абсолютизацію дослідних знань у фізіології, зокрема заперечуючи роль вівісекції, виступав проти своїх опонентів – “механічних природодослідників”, особливо вказуючи на те, що багато хто з вчених “намагаються за підрахунками і вимірами видимих форм і за змістом речей стосовно чуттєвих понять, пізнати невидиму і невідчувану сутність Природи. Від такого зусилля з'явився лише зарозумілий скептицизм і безсоромний шарлатанізм, із яких перший зневажає все, незрозуміле для нього, знання, а другий видає стару, або незначущу дрібницю за новий і важливий витвір» [цит. за: 3.127, с. 51].

Фізіологія, що має за предмет дослідження сутність і форми живих або органічних тіл, „набагато бідніша за Фізику, що досліджує неживі або неорганічні речі. Якщо Фізика, яка розглядає лише зовнішність Природи, не має жодних відомостей про внутрішній її стан, то Фізіологія, яка розглядає тільки форми органічного світу, знаходиться поза межами своєї мети, – і можна стверджувати: що справжньої Фізіології до нашого часу зовсім не було” [цит. за: 3.127, с. 51].

Тому вся діяльність Д.Велланського на ниві медицини і фізіології зводилася до полеміки і боротьби проти механістичного розуміння складних прямих і опосередкованих зв'язків природи – “таїнств Натури”. Д.Велланський зрозумів і пропагував значення філософської методології, без якої неможливі наукові дослідження, адже умоглядний підхід, що включав діалектичне розуміння єдності природи давав змогу долати історичну обмеженість дослідних можливостей науки того часу.

Д.Велланський був непохитним у своїх поглядах. Його громадянський подвиг як вченого-природодослідника полягав у тому, що свою теорію він відстоював перед широкою аудиторією. Так, у 1832 році в журналі “Северная пчела” він “розмістив свій виклик, в якому присягався сплатити тисячу рублів тому, хто зможе довести хибність хоча б одного його положення, розвиненого в “Дослідній, спостережній і умоглядній фізиці” [цит. за: 110, с. 56]. А інший журнал – “Московский телеграф” – передрукував це звернення, доповнивши його уточненням, що “з боку вченої публіки не відбулося ще належного відгуку про цей твір, який рішучо заперечує всю систему звичайного фізичного вчення у теоретичному його змісті і представляє науку в іншій формі, відповідно до простих засад ідеальної його побудови. Автор вважає свою працю першим твором фізичної літератури в Російському Вченому Світі і запрошує знавців піддати, хоча б деякі статті з оного, неупередженому критичному розбору” [2.13, с. 304-305]. Отже, на такий науковий диспут або „полемічну дуель” в епоху, коли питання честі були досить важливими для моральної характеристики

особистості, так ніхто й не зважився. Всі добре розуміли великий соціальний зміст “надто оригінального оголошення”, вбачаючи в ньому не просто полемічне начало у вченому середовищі, а відомий світоглядний переворот у традиційних уявленнях про світ, природу і людину.

Вся діяльність Д.Велланського, за умови уважного її вивчення, характеризується безкорисливою просвітницькою діяльністю, що позначилося навіть у присвяті його праць своїм співвітчизникам і всім, кому були небайдужими ідеї істини і знання. Так, наприклад, у вступі до твору “Дослідна, спостережна і умоглядна фізика, що подає природу в речовинному вимірі, діяльнісних силах і основоположних началах неорганічного світу – і становить першу половину енциклопедії фізичних пізнань”, Д.Велланський писав: “Присвячується Слов’яно-Росіянам, найдорожчим співвітчизникам і диспутантам моїм, що працюють на темній, хиткій і тісній ниві Вченої ради... благомислячим, правдолюбним, щиросердим і освіченим людям, котрі віддають перевагу ясному філософському знанню і позитивній істині умоглядної критики над похмурим невіданням гордовитого профанізму та пишною мізерністю зухвалого скептицизму” [2.16, с. I]. Висока культура Д.Велланського тут проявилася в його енциклопедичних знаннях про природу, що саме по собі збільшувало аудиторію читачів, залучало до неї велику кількість людей з інших сфер природничих і гуманітарних знань.

У багатьох працях аналітичного і довідкового характеру щодо наукової діяльності Д.Велланського, на жаль, не звертається належної уваги саме на безкомпромісну світоглядну позицію вченого, котрий не лише полемізував зі своїми колегами з природничих наук, а й обстоював громадянську позицію у боротьбі проти хибності, догматизму і застою думки. Він так само, як і його сучасник – німецький фізіолог Й.Мюллер, – постійно підкреслював необхідний зв’язок між світоглядним і дослідним знаннями.

Лише згодом, коли шеллінгівські ідеї подолали вузьке коло наукової полеміки і перетворилися на актуальні засади розвитку культурної свідомості своєї епохи, закріпилися в гуманітарних науках, художній діяльності, політичній полеміці, тоді лише можна було належним чином оцінити увесь смисл і значення наукової і творчої діяльності професора фізіології і медицини Д.Велланського. Стали зрозумілими його суперечки з опонентами, яким замість грубого емпіризму і механістичного розуміння природи була запропонована, хоча і в ідеалістичній формі, ідея синтезу як передвісниця ідеї всезагального зв'язку явищ, єдності матеріального і духовного, свідомого і несвідомого. Лише тоді філософське устремління видатного вченого змогло бути оцінене об'єктивно – як система філософських принципів, що формують синтетичне сприйняття світу.

Усіх дослідників творчої спадщини Д.Велланського завжди вражала його безкомпромісна впевненість у правоті своїх поглядів. Ця риса його особистості була основою його наукового авторитету. Починаючи зі своїх ранніх праць, зі спроб піти проти наукових ретроградів, що посідали провідні посади в Імператорській академії наук, на університетських кафедрах і не давали йому можливості захистити дисертацію – перший програмний документ натурфілософського романтизму, Д.Велланський протягом більш ніж трьох десятиліть твердо стояв на захисті власного вчення, не відступаючи ні на крок.

В епоху мракобісся, що припадала на другу половину царювання Олександра I, Д.Велланський був об'єктом гонінь як з боку реакційного Міністерства народної освіти, так і з боку Священного Синоду. Відомо, що імперський міністр народної освіти князь О.Голіцин після доносу реакціонера – "душителя народної освіти", що ліквідував університети й кафедри, одіозного Герострата російської імперії М.Магницького – забороняв Д.Велланському в його лекціях читати цілі розділи, бо вони були "противними щодо християнської віри". Надто підозрілим в очах вищих чиновників імперії був професор, який проповідував у природничих науках

філософську проблематику. Для того часу подібна "слава" могла дорого коштувати академічному професору Д.Велланському, ім'я котрого в освічених колах було авторитетним символом, що об'єднував усіх прогресивних людей своєї епохи.

Сьогодні слід належним чином визначити те місце, яке зовсім не обмежене статусом ординарного професора й академіка Імператорської академії наук у галузі фізіології та медицини. Кожен, хто знайомився з його фундаментальною науковою працею „Дослідна, спостережна і умоглядна фізика” [2.16], міг зробити висновок про те, що актуальні проблеми фізичного знання стали приводом для витлумачення нової світоглядної проблематики, в якій діалектичні аспекти наукової методології перетворювалися на пошук нової системи принципів адекватно тотожних як для об'єктивного, так і для суб'єктивного світів. Автор пропонував нову логіку, де гіпотетичне начало і продуктивна здатність уявлення ставали найважливішими гносеологічними інструментами осягнення буття.

Д.Велланський протягом усього свого життя залишався вірним головному принципу натурфілософського романтизму – визнанню світоглядного значення філософії. Він відстоював цю ідею в полеміці зі своїми опонентами в науці та пропагував її серед своїх послідовників. Світ європейської культури – Старий Світ – на межі XVIII – XIX століть увійшов у нову стадію свого розвитку завдяки таким яскравим подіям, як Велика французька буржуазна революція 1789 року, що змінила долі людей і плин історичного часу. В Європі відбувалися й інші не менш важливі події – революційні зрушення в науці, виникнення нових ідей, зокрема, ідеології національних держав. Тому історичне значення Д.Велланського не обмежується лише його науковою діяльністю в сфері фізіології, медицини, його філософськими пошуками. На наш погляд, саме його діяльність як засновника і пропагандиста нового світогляду сприяла формуванню такої нової соціальної групи, як інтелігенція, і насамперед створенню української національної інтелігенції.

Про тісний зв'язок Д.Велланського з видатною сім'єю Білозерських можна судити з його багаторічного листування з другом дитинства – Михайлом Білозерським, який жив у його рідному місті Борзні. Родина Білозерських виховала славу плеяду діячів української культури: старший син Василь був одним із засновників Кирило-Мефодіївського товариства, згодом редактором журналу “Основа”; молодший – Олександр – фольклористом, етнографом; дочка Олександра стала відомою письменницею Ганною Барвінок, дружиною Пантелеймона Куліша. Ця родина дружила з Тарасом Шевченком, який був боярином на весіллі Олександри і Пантелеймона Куліша і хрещеним батьком сина Василя Білозерського. Як стверджує у своєму дослідженні М.Бородій, Д.Велланський не міг не бути особисто знайомим із Т.Шевченком [див.: 3.49, с. 81]. Отже, ця сторінка біографії вченого залишається нам ще невідомою і потребує окремого дослідження.

У тривалому листуванні з М.Білозерським Д.Велланський з далекого Санкт-Петербургу регулярно посилає на батьківщину свої твори. Він пише: “Надсилаю заради цікавості Вам моє писаннячко, що найбільш коротко показує найширші й найбільші предмети, якими з усіх вчених Росіян займається лише один Борзенський уродженець Велланський, – не з якогось порожнього марнославства, а із чистої любові до священної схильності до істинно високого” [1.3, арк. 1].

Він постійно протягом багатьох років інформує своїх однодумців про всі нові відкриття в науці та найбільш цікаві перекладені видання, серед них і про свої. “Знаючи Вашу цікавість до всього незвичайного, надсилаю Вам книжку про живий Магнетизм. Перші дві частини будуть Вам доволі зрозумілими, а остання потребує попередніх даних з фізичних наук. Вона надрукована в половині минулого Серпня. З усіх майже місць в Росії приходять до мене запити на неї; та із 1000 примірників, які надруковані, залишилося в мене тільки 200. Петербурзька й Московська публіка дуже

задоволена нею; а найбільше Російські Лікарі виказують мені подяку свою” [1.4, арк. 1].

Листування Д.Велланського із земляками виходить далеко за межі приватних відносин. Так, у листі до М.Білозерського від 30 травня 1828 року він пише про труднощі та відсталість у справі поширення нових знань у Російській імперії, що як у метрополії, так “і в провінціях могутньої великої Росії навряд чи з’являється вранішнє мерехтіння європейської освіти!” [1.6, арк. 2].

У листах Д.Велланський не тільки пояснює й коментує свої погляди й принципи, а й критично оцінює соціальну ситуацію, що склалася в Романівській імперії. Він із сумом констатує, що “загальною метою всіх нинішніх устремлінь є: бути багатим і сильним; і досягнення її в будь-який спосіб пошанується як вищим благополуччям! Тому сцена суспільного нашого життя є такою трагічною і сприймається однаково: як у Борзні, так і в Петербурзі, так і в Лондоні, так і в Парижі, так і в Константинополі, так і в Іспанії, Пекіні, Каїрі і на всьому лиці Земному!” [1.5, арк. 3]. Тому в кінці цього листа він називає себе космополітом. Але, тим не менш, у кожному його листі в Україну звучить туга за батьківщиною, рідними місцями і близькими людьми.

Поряд із загальним впливом Д.Велланського на формування і розвиток шеллінгіанства, значну роль у його поширенні, а, отже, і розвитку вітчизняної думки, відіграла педагогічна діяльність вченого. Завдяки їй багато російських та українських медиків, які пройшли через аудиторію Д.Велланського за 30 років його професорства, сприяли поширенню його ідей по всій країні. Багаторічна пропаганда вченого суттєво вплинула на численних шеллінгіанців того часу. Зокрема, В.Одоєвський – лідер гуртка “любомудрів” – публічно зізнавався, що наслідує Д.Велланському та “різними його творам” [див.: 3.225, с. 239]. Філософські переконання вченого тією чи іншою мірою позначилися на світогляді російських діячів: М.Станкевича, В.Белінського, Д.Веневітінова. Вони справедливо вважали Д.Велланського

лідером вітчизняної натурфілософії. О.Галич безпосередньо перейняв естафету у Д.Велланського, який брав участь у розгляді його дисертації і дав схвальний відгук. М.Павлов також був безпосереднім продовжувачем поглядів Д.Велланського, зокрема, у вирішенні онтологічних проблем через натурфілософію і принципи діалектичної єдності світу.

Шеллінгівські ідеї, першопровідником яких був Д.Велланський, оживили філософську думку України, лягли в основу філософських поглядів українських мислителів: Й.Шада, Й.Кронеберга, М.Курляндцева, Й.Михневича, М.Шашкевича, М.Максимовича та ін. Романтична філософія стала підґрунтям, на якому розвинулася творчість М.Костомарова, П.Куліша, зрештою, Т.Шевченка.

Захоплення шеллінгіанством, його популяризація, активну роль в якій відігравав Д.Велланський, поряд із інтересами вузького професійного середовища – вчених, художників, – мало вирішальне значення для поширення романтичних ідей на духовне життя України першої половини ХІХ сторіччя, особливо в період формування української інтелігенції. Ознакою тому стало виникнення перших українських гуртків у Харкові (30-ті роки) та Києві (40-ві роки). В Харкові ініціатором цього руху був І.Срезневський – відомий дослідник українського фольклору, один з авторитетніших вчених-літературознавців. Саме в його працях було розроблено ідею про тісний зв'язок народної поетичної творчості з найвагомішими історичними етапами розвитку українського народу. Слід зазначити, що з цього гуртка вийшли такі знамениті діячі культури й науки, як Л.Боровиковський, О.Шпихотський, А.Метлинський, М.Костомаров. На той період в академічних аудиторіях Харківського університету активно популяризувалася філософія Ф.Шеллінга, яку визначали як “романтичну натурфілософію”. Для таких учених, як І.Кронеберг (1788–1838), народна творчість являла собою національний генотип, котрий забезпечував народові культурний імунітет. Така точка зору була популярною і мала широкий

відгук не лише в академічних аудиторіях, а й у численних соціальних групах, що відстоювали ідею національної самоідентичності.

Значний вплив Д.Велланський мав на світоглядне формування видатного діяча українського романтизму – першого ректора Київського університету Св.Володимира професора М.Максимовича (1804–1845). У своєму знаменитому „Листі про філософію” (1833) [3.144] він висловив ідею натурфілософського романтизму, котру у важкій боротьбі з опонентами вже понад двадцять років доводив до свідомості членів Імператорської академії наук Д.Велланський: “За нинішніх успіхів розуму почали вимагати, щоб наука була *системною*, тобто подавала всі частини свого предмета в стрункій єдності та цілісності. Тому філософія повинна становити вже не окремий *Вступ* чи *Висновок* у якійсь науці; але вся наука має бути *філософічною*, від своїх головних і загальних положень до найдрібніших досліджень: тоді тільки вона зможе стати *системою*, відбутися як наука.

Ботаніка, зоологія, фізика так само є філософією, як і логіка, естетика, психологія; адже повсюдно прагнемо системи, усюди хочемо повноти і гармонії знання. Тому ми й не вдовольняємося чуттєвим дослідженням зовнішнього боку явищ (*емпірією*), не вдовольняємося роздрібненим розрізненням частковостей (*аналізом*), не задовольняємося відволіканням розуму на безтілесний, мисленний бік буття (*ідеалізмом*), уникаємо довільності в поєднанні й узагальненні частковостей (*синтез*), але прагнемо узгодити ці одnobічні способи пізнання й здружити досвіди чуттєві з досвідами розуму в одне повне, живе й позитивне знання... І такий погляд на предмети, живий, повний, узгоджуючий, є *власне філософським поглядом* і становить *філософію*” [3.144, с. 425– 426].

У цій об’ємній цитаті міститься найважливіша ідея духовної культури початку ХІХ сторіччя – предметно-практичне ставлення до світу як до людської реальності. Таким чином, до філософського обігу вводилася аксіологічна проблематика, котра з художньої площини до філософії переносила проблему ціннісних критеріїв як суттєвих та визначальних.

Романтична ідеологія, романтична культура виявляють свою специфіку насамперед у аксіологічному аспекті, котрий з часом стає все більш домінуючим. Зовсім не випадково у своєму листі М.Максимович, ботанік і природодослідник за освітою, пише про те, що „тепер, звідавши стільки ідеалів, надій, захоплень, філософія навчилася дорожити *дійсністю*; вона бажає узгодити в собі розум і серце; полюбила гармонію життя і намагається одушевити, облаштувати нею все, що стає *доступним* для неї і дотичним, не кажу *близьким*, бо вона, як любов, нічого не цурається” [3.144, с. 427].

Як представник натурфілософського романтизму М.Максимович важливе місце у своєму вченні відводить чотирьом "стихіям" або "початковим станам речовин", з яких утворюються природні тіла. На його думку, первородною і найбільш дієвою стихією є ефір, "що повною мірою є вогнем". З нього походять стихії, здатні перетворюватися на повітря, воду, землю. Із цих стихій М.Максимович виводить чотири ступеня буття (неорганічне, рослинне, тваринне й духовне) та чотири ступені смерті (сон, заціпеніння, тління, вогняна смерть). Тобто, природа у філософських побудовах вченого є рухом предметів у житті і смерті [3.144, с. 188].

М.Максимович завжди віддавав перевагу історії. Він вивчав фольклорні джерела, „оскільки саме в народних піснях персоніфікувалася суспільна свідомість („дух” народу)” [3.125, с. 126]. Український „дух, не знаходячи ще в собі самому особливих форм для повного вияву почуття, що зароджується в його глибині, мимоволі звертається до природи...”, - писав М.Максимович [3.144, с. 195]. У такому символічному трактуванні простежується близькість поглядів ученого до шеллінгівських ідей.

На тлі русифікації України, котру неухильно проводив царський уряд, діяльність М.Максимовича з вивчення історії та етнографії українського народу вважалась політично небажаною і небезпечною. Багато з історичних розвідок М.Максимовича після цензури виходили друком значно переробленими, а деякі – назавжди залишалися на полицях цензурних комітетів. Все ж, попри такі обставини, ним було зібрано й опубліковано

“Малоросійські пісні”, “Українські народні пісні”, „Голоси українських пісень”, “Збірник українських пісень”, “Про малоросійські народні пісні”, “Історія древньої руської словесності”, “Листи про Богдана Хмельницького”, “Дослідження про гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного”, “Сказання про Коліївщину”, “Згадка про Богдана Хмельницького”.

М.Максимович заслужено вважається одним із засновників української фольклористики. Народну творчість вчений розглядав як справжнє джерело розвитку літературної мови і народного характеру літератури. Його діяльність високо оцінювали сучасники, представники творчої інтелігенції, зокрема Т.Шевченко та І.Франко, вважаючи його видатним українським вченим.

Для становлення і розвитку політичних процесів велику роль поряд із об’єктивними відіграють і суб’єктивні фактори. Для романтичного світогляду характерною є абсолютизація останніх. Романтики завжди вважали, що формування історичної свідомості людей, виховання у них патріотичних почуттів не може бути повноцінним, якщо воно не спирається на багатовіковий досвід етнокультурного розвитку народу. Саме у минулому як у невичерпному джерелі романтики вбачали могутній ресурс для оновлення всіх сфер життя народу і розвитку його творчого потенціалу. Історична минувшина народу, видатні його представники завжди були яскравими символами романтичного світогляду. Імена слов’янських просвітителів Кирила і Мефодія, що створили не лише слов’янську абетку, а й своїми перекладами відкрили для східних слов’ян багатий світ античної і середньовічної західноєвропейської культури, завжди залишалися великими символами національної самосвідомості. Просвітницькі традиції кирило-мефодіївців високо цінувалися в Україні, особливо в таких культурних центрах, як братські школи, колегіуми, Києво-Могилянська академія.

Дослідник історії України О.Субтельний писав: „Хоч в еволюції національної свідомості кожного суспільства спостерігалися значні розбіжності, сучасні вчені вирізняють у розвитку національних рухів Східної

Європи три головні етапи, між якими є ряд спільних рис. На початковому етапі, позначеному дещо ностальгічними настроями, невелика група вчених-інтелектуалів збирала історичні документи, фольклор, предмети старовини, вважаючи, що незабаром самотність їхнього народу зникне під навалою імперської культури. Другий, або культурницький, етап, як правило, ставав періодом несподіваного “відродження” місцевих мов, їх дедалі ширшого використання в літературі та освіті. І на третьому, або політичному, етапі відбувалося зростання національних організацій і висунення національно орієнтованих вимог, за якими у більшій чи меншій мірі крилося прагнення до самоврядування. Як ми пересвідчимося, в цю загальну модель добре вписується еволюція української національної свідомості” [3.211, с. 201].

На той час у європейській культурі була популярною концепція „духу народу”, котра впливала з поглядів діячів романтичної культури. Її актуальність визначалася в контексті національно-визвольних і національно-об’єднавчих процесів. Суттєвою особливістю її як різновиду культурологічної теорії нації було те, що вона розроблялася у формі ідеалістичної суб’єктивної філософії. Ця концепція з’явилася в період, коли визначалися національна самосвідомість і культура, що є головними характеристиками існування самої нації, національної держави. Тому й формується потреба в методології романтичного світогляду.

Створене в 40-х роках XIX століття у Києві Кирило-Мефодіївське товариство ставило перед собою завдання пропаганди ідей слов’янської єдності і створення в майбутньому об’єднаної слов’янської демократичної федерації. Члени Кирило-Мефодіївського товариства проводили велику культурно-просвітницьку роботу. Вони не лише пропагували надбання і спадщину українського народу, а й сприяли розвитку і утвердженню національної мови. Тому серед учасників товариства було багато діячів української культури. Засновниками товариства були чиновник М.Гулак, ад’юнкт Київського університету М.Костомаров та його студент В.Білозерський. До товариства приєдналися поет Т.Шевченко, викладачі

П.Куліш, Д.Пильчиков, студенти університету О.Навроцький, О.Маркович, І.Посяда, Г.Андрузький, О.Д.Тулуб [див.: 3.118, с. 9].

Всі вони не бачили майбутнього своєї країни без минулого українського народу. В цьому русі ідея нації, її самоідентичності були головними. Програмні положення Кирило-Мефодіївського товариства були сформульовані в колективних документах і працях окремих діячів, наприклад, у поясненнях до уставу і записці про народну освіту В.Білозерського, записках М.Костомарова про панславизм, романтично-християнською програмою М.Костомарова „Книга буття українського народу”.

Кирило-Мефодіївське товариство висувало політичні завдання, котрі ставали програмними для “романтичного націоналізму”. З нашої точки зору, сюди ж можна віднести творчість того періоду видатного вченого, першого ректора Київського університету М.Максимовича. Його діяльність як фольклориста, збирача народної творчості справила значний вплив на формування “романтичного націоналізму” в українському суспільстві.

Більшість дослідників діяльності Кирило-Мефодіївського товариства у цьому зв'язку зазначає, що його членам були відомі польські, російські таємні організації, але надихнув “їхню діяльність західний романтизм, романтичний націоналізм (включаючи панславизм у його західнослов'янській версії)” [3.96, с. 37]. Ось чому ідея пробудження духовних сил нації, що мала велике психологічне і моральне значення для свого часу, не змогла втілитися в ефективні реальні методи політичної боротьби з імперським режимом.

„Виявляючи складові національної ідентичності, українська інтелігенція, як і інтелігенція інших країн Східної Європи, зосередила увагу на таких неповторних рисах своєї етнічної спільності, як історія, фольклор, мова та література. Звісно, стаючи на шлях дослідження цих аспектів, українські інтелігенти спочатку не мали якогось задалегідь виробленого проекту створення теорії українського національного визначення. Коли б їх спитали, що саме зумовило їхнє захоплення такими, здавалося б,

малозрозумілими заняттями, як збирання давніх документів, рідкісних народних пісень чи наслідування селянської говірки, багато представників інтелігенції, напевно, пояснили б це як щось трохи більше, ніж захоплення, яке живиться місцевим патріотизмом і ностальгічною любов'ю до світу, що відходить у минуле. Однак, у результаті цих аматорських студій серед невеликої групи інтелігентів з'являється однотайний погляд стосовно того, що слід вважати головними елементами власне української культури. Згодом ці висновки стануть основою теоретичного визначення української національної свідомості” [3.211, с. 203].

В духовній культурі України на той період створюється широка мережа гуртків і товариств, зайнятих вивченням історії та культури українського народу. Результати їхніх студій публікуються у фольклорних та історичних збірниках, таких як „Запорізька старовина” під ред. І.Срезневського у Харкові, „Кієвлянин” під ред. М.Максимовича у Києві. Більшість матеріалів цих збірників складала народні пісні, перекази XVI–XVIII сторіччя, а також легенди й фрагменти з козацьких літописів. Роботу по збиранню та публікації історичних документів і фольклорних матеріалів брали на себе представники української інтелігенції (І.Росковченко, О.Шпигоцький, Ф. та О.Євельські). У Галичині в ці часи заявило про себе товариство „Руська трійця”, засноване М.Шашкевичем, І.Вагілевичем, Я.Головацьким. У 1837 році вони видали збірник „Русалка Дністровая”, головні публікації якого обстоювали ідеї народності й слов'янського братерства. Велику роботу з поширення цих ідей здійснювали А.Могильницький, О.Духнович, М.Устиянович.

З кінця 30-х – початку 40-х років XIX сторіччя з'являється нова плеяда романтичних діячів: А.Метлинський („Южно-русский сборник”), П.Куліш („Чорна Рада”), М.Костомаров („Сава Чалий”, „Переяславська ніч”). Пропаговані ними романтичні ідеї мали національно-політичний характер. У творчості М.Костомарова вперше знайшов своє втілення жанр романтичної драми. Твори „Сава Чалий”, „Переяславська ніч” яскраво демонструють

романтичні персонажі, які через етнографічні елементи, фольклор, народний епос піднімали проблеми національної самосвідомості українського народу. Як підкреслює дослідник А.Шамрай, „трагедія Сави має свої геніальні аналогії в історії Макбета, Юлія Цезаря, а найближче Коріолана” [3.243, с. 9]. Це пояснюється тим, що історична епоха, де відбувається сюжет драми, раніше розумілася досить схематично, інколи й викривлено. За твердженням автора, у своїх спробах подолати історичні стереотипи він намагався відтворити не лише історико-культурний колорит доби гайдамаччини XVIII сторіччя, а й показати весь драматизм боротьби народу за свободу і незалежність. Драма М.Костомарова не має характеру стилізації і відтворює глибоке романтичне світопереживання.

Пізніше романтизм як напрям у духовній культурі мав великий вплив на творчість М.Гоголя (1809–1852), формування його світогляду і художнього мислення [див.: 3.114; 3.213]. Він, використавши великий обсяг історичного, етнографічного, фольклорного матеріалу, створив свої знамениті твори: „Вечори на хуторі біля Диканьки”, „Тарас Бульба”. У них відчувається загальна атмосфера романтичних ідей, настроїв, а романтичне світосприйняття розвинулося до рівня романтичного історизму.

Провідну роль в утвердженні романтичного типу творчості належить Т.Шевченку (1813–1861). Величезне значення його творчості полягало у потужній дії на національну свідомість українського народу. Заклик до боротьби за свободу пронизує всі його твори, наприклад, поеми „Сон”, „Кавказ”, вірш „І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє”. Гімном визвольного руху українського народу став безсмертний "Заповіт", де поет закликає всіх пригноблених до повстання для досягнення бажаної свободи. Твори Т.Шевченка можна вважати образними і метафоричними маніфестами національної самосвідомості. В них звучать такі романтичні мотиви, як поетичний культ свободи, романтизація минулого – народних витоків та коренів української культури.

Цінність минулого в романтичній свідомості полягає не в тому, що дійсність ігнорується, а в тому, що минуле набуває більшого значення порівняно з теперішнім. Патріархальні цінності в цьому контексті розглядаються як більш гармонійні та людяні, ніж безжалісні реалії імперської дійсності, що потворять і принижують як окремі особистості, так і цілі народи.

Д.Велланський – перший значний представник натурфілософії ідеалістично-діалектичної традиції початку ХІХ сторіччя, який значною мірою вплинув на розвиток української і російської філософії, був першим прибічником філософії Ф.Шеллінга, вперше зробив спробу самостійно пристосувати ідеї його натурфілософії до розвитку фізіології, фізики та медицини. Як справедливо зазначав Г.Шпет, заслуга Д.Велланського перед вітчизняною філософією полягала в тому, що він, викладаючи спеціальні науки у новому дусі, викликав загальний інтерес до філософських основ науки і знання [див.: 3.253, с. 142]. Через натурфілософію він намагався зрозуміти і хвороби людини, надаючи величезного значення ідеалістичному розумінню явищ “магнетизму, електризму і хімізму”. За словами П.Грабовського, “за свого професорства він (Д.Велланський – *О.С.*) викладав ботаніку, фармакологію, анатомію, фізіологію і патологію... Велика заслуга Велланського, що він привчив тогочасне покоління систематично та філософічно мислити про природу, що він, як перший провідник німецького ідеалізму, сказав нове слово громаді своїх слухачів, розворушив уми, викликав цікавість до справді філософічного мислення, розширив межі знання супротив тих, що панували до його. Якими б абстрактними та далекими від життя не здавались початки філософії, зачерпнуті з німецьких джерел, вони будили думку, виробляли моральне та естетичне почування серед громади. Досить сказати, що з тих початків вилились згодом такі різноманітні на перший погляд течії, як слов’янофільство і западництво; на тих початках виховались не тільки Хом’яков з Кирієвським, але також Бакунін з Белінським” [3.83, с. 133]. Г.Воскресенський свідчив що, “як у Німеччині

після Ф.Шеллінга процвітав Гегель, так після Велланського з'явився Галич” [3.75, с. 96].

Д.Велланський був першим провідником і послідовником Ф.Шеллінга на вітчизняних теренах, мав право “пишатися роллю Христофора Колумба, який відкрив для своїх співвітчизників новий світ” [3.189, с. 133]. Він – талановитий вчений, медик і філософ – належить до славетної плеяди вітчизняних вчених ХІХ сторіччя. У диспутному залі Київської академії, де знаходилися 184 портрети найвидатніших діячів, його портрет був поруч із портретом М.Ломоносова. У Києві збереглися архівні документи про походження, склад сім'ї, зародження медичної династії Велланських: трьох братів – Данила, Матвія і Василя, особисті листи, твори Д.Велланського з дарчими написами автора.

Ще раз хочеться підкреслити, що постать Д.Велланського як першопровідника шеллінгових ідей, котрі суттєво вплинули на філософську думку всієї Європи, мала вирішальне значення в контексті розвитку вітчизняної філософської думки. “Хай зрозуміє мене читач, що я відновлюю у друці слово про Велланського: людину, пам'ять про яку достойна завжди перебути з похвалою”, – писав М.Розанов [3.189, с. 130].

Вважаємо, що розробка теорії “філософського романтизму” і є тією головною історичною проблемою суспільної свідомості України першої третини ХІХ сторіччя, вирішення якої випало на долю Д.Велланського. Саме завдяки його діяльності, як вже зауважувалося, сформувалися такі діячі української культури ХІХ сторіччя, як Т.Шевченко, М.Костомаров, А.Гулак-Артемовський, П.Куліш та ін. Вони склали основу національної культури українського народу ХІХ століття. Теоретичні ідеї Д.Велланського, викладені в його дисертації, працях, не просто вирішували проблему “чистої науки”, а й створювали аргументовану основу нових поглядів, нового світорозуміння. На той період це було об'єктивно необхідним для визначення завдань національної культури України. Саме тоді закладалися підвалини професійної романтичної культури, на ґрунті якої постали такі авторитетні

діячі науки й мистецтва, як Т.Шевченко, М.Костомаров, А.Гулак-Артемівський, П.Куліш, М.Максимович, І.Франко, М.Гоголь. Отже, романтизм сам по собі – не модний рух, привезений Д.Велланським з Німеччини, а історична необхідність у становленні національної культури України першої половини ХІХ сторіччя.

Для Д.Велланського філософія Ф.Шеллінга відкрила захоплюючі можливості у формуванні нового цілісного світогляду, здатного здійснити переворот у науковому пізнанні світу. Обраний ним шлях багато в чому змінив духовну ситуацію його часу, активно вплинув на можливість культурного розвитку як в Росії, так і в Україні. Його авторитет у наукових колах, його творча діяльність як автора наукових трактатів, як блискучого лектора – все це разом створювало йому статус судді і арбітра романтичної культури, а не просто “улюбленого учня Ф.Шеллінга”.

Д.Велланський у своїй діяльності, котру можна назвати історичною місією, був неодиноким. Після повернення з Німеччини навколо нього групувалися люди, які у різних сферах – наукових і художніх – проводили і розвивали у важкій атмосфері імперської дійсності нові принципи культурного мислення. Всі вони були віддані новій ідеї романтичного світорозуміння – в гуртках “любомудрів”, в журналістській діяльності таких видань, як “Московський Телеграф”, “Московський Телескоп”, в письменницькій і публіцистичній діяльності. Але всі вони, і це підтверджують дослідники ХІХ століття, визнавали беззаперечний авторитет професора медицини і фізіології Д.Велланського.

Так, тогочасний дослідник П.Сакулін у своєму трактаті “З історії російського ідеалізму” дуже чітко визначив рівень значущості найвідоміших провідників вчення Ф.Шеллінга в Романівській імперії: “Отже, проф. М.Г.Павлова ми можемо вважати шеллінгіанцем або, точніше, океніанцем лише з досить суттєвими застереженнями. І.Давидов, як нам відомо, ніколи не був справжнім шеллінгіанцем. Так само і проф. Галич займав досить самостійне становище по відношенню до Ф.Шеллінга. Тож з усіх чотирьох

російських вчених, яких звичайно вважають представниками і пропагандистами шеллінгіанства в Росії, лише один Д.М.Велланський може бути зарахований до вірних послідовників Ф.Шеллінга” [3.198, с. 127]. Інтерес, який викликав до себе Д.Велланський, проявлявся у зверненні до нього з проханнями прочитати лекції, дати експертні оцінки наукових теорій тощо. Лише велика скромність і почуття обов’язку щодо своєї професійної діяльності не дозволяло йому перетворити себе на салонного кумира. Все своє життя він залишався скромним служителем науки.

Беручи до уваги те, що початок розвитку романтичного світогляду в Україні та Росії першої третини ХІХ століття спричинили потреби природознавства, ми можемо стверджувати, що навіть при аналізі натурфілософських праць у світогляді цього періоду домінують не лише принципи романтичного світогляду, а й наукова мова цих трактатів набуває характеру романтичних, поетичних образів. Так, Д.Велланський у праці ”Дослідна, спостережна і умоглядна фізика”, формулюючи базові положення своєї філософії, пише: „Споглядальний ум є довершеним обрисом творчої ідеї, і становить остаточну мету світобудови, де химерність, що постає, бачить себе в образі своєму” [2.16, с. 4–5]. Подібний стиль викладу неодноразово піддавався висміюванню та критиці з боку опонентів Д.Велланського. Проте в ньому, на наш погляд, і виявлявся романтичний дух натурфілософії.

Д.Велланський втілював тенденцію обґрунтування нових пошуків у природничих та суспільних науках, що вимагало більш раціонального осмислення нових елементів практичного знання. Як фізіолог і лікар він розгледів у шеллінгіанстві теоретичний засіб пояснення цілісності і єдності світу, що розвивається. Його захоплення ідеями німецького філософа, на наш погляд, пояснюється тим, що він одним із перших на початку ХІХ століття зрозумів теоретичну недовершеність традиційних догматичних і метафізичних установок у філософії. У своїй дисертації та наукових працях Д.Велланський вказував на непереконливість емпіризму і традиційних

метафізичних уявлень, що панували у природознавстві у XVIII столітті. Як вчений-природознавець він бачив, що така методологія дискредитувала себе і вже не спроможна переконливо пояснити всю складність і багатоманітність світу. Ідеї шеллінгіанства приваблювали його тим, що впевнено доводили концепцію пізнаваності світу, тоді як теїстична філософія й агностичні школи категорично відкидали можливість об'єктивного пізнання.

Як природодослідник, фізіолог і лікар Д.Велланський бачив, що шеллінгіанство дає теоретичні засади глянути по-новому як на природознавство, так і на гуманітарні науки. Більше того, Д.Велланський одним із перших зауважив методологічну роль філософії для досліджень у конкретних природничих і суспільних науках.

Тому ми вважаємо, що уявлення про єдиний зв'язок цілого для Д.Велланського стало головним в його інтересі до вчення німецького філософа. Таким чином, перед нами приклади як змістовної, так і стильової єдності, що не лише в Німеччині, а й в Україні та Росії теоретично підготували й оформили романтичне світорозуміння. Ми вважаємо, що романтизм у науковій діяльності Д.Велланського виникає не завдяки суто інтересові до філософії, привезеному з Німеччини, а як життєва необхідність вирішення, хоч й в інших специфічних соціальних умовах, але одних і тих самих глобальних завдань розвитку самосвідомості.

Як і Ф.Шеллінг, Д.Велланський розробляв онтологічні основи буття під кутом зору фізіолога і природодослідника, спираючись при цьому на ідею тотальної єдності і тотожності шеллінгіанської системи. Починаючи з дисертації, а також у всіх своїх основних працях Д.Велланський стверджував і розвивав думку про те, що вся природа являє собою лише різноманітні "поєднання буття з небуттям". Попри те, що в працях Д.Велланського безпосередньо не згадується принцип діалектичного розвитку, весь хід його думок, вся система його доказів зводилася до того, що світ представляє собою єдине матеріальне ціле, яке знаходиться у постійному процесі становлення. Головна думка, яка впливає з подібної методології, зводиться

до того, що світ і вся дійсність невпинно розвиваються, перебувають у процесі постійного якісного зростання.

Для Д.Велланського важливою була діалектичність філософії Ф.Шеллінга, тому що діалектика допомагала представникам природничих наук обґрунтовувати і систематизувати наукове знання, що постійно збагачувалося й поглиблювалося. Ф.Шеллінг та його послідовники вводили такі категорії, які за своїм змістом передбачали виявлення факторів синтезу у мисленні там, де зупинялася емпірична наука.

Науково-філософську діяльність у царині популяризації та розвитку вчення свого вчителя Ф.Шеллінга Д.Велланський обмежував рамками натурфілософського періоду його еволюції. У працях Д.Велланського немає посилянь і вказівок на інші положення шеллінгової філософії пізніх етапів її розвитку, тобто він не пропагував шеллінгову містику або філософію одкровення. Це не відповідало духові часу – ані розвиткові природничих наук, ані проблемі становлення національної духовної культури. Завдання історичних перетворень на той час була спроможна вирішити саме натурфілософія. Можна зробити висновок, що медик і фізіолог Д.Велланський до кінця свого життя залишався незаперечним авторитетом як для теоретиків, так і для митців Росії і України першої половини ХІХ століття.

Насамкінець, розглядаючи основні положення світогляду Д.Велланського, його історичну роль у культурній спадщині минулого, актуальності його наукових принципів і для сучасних наукових досліджень, необхідно наголосити на його новаторській думці, його величезному значенні для розвитку духовної культури України і Росії, його внеску в справу культурної інтеграції в європейську і світову наукову думку. Праці цього видатного вченого ще чекають на належну оцінку в контексті світової науки.

3.3. Роль викладацької і публіцистичної діяльності Д.Велланського у становленні філософії романтизму в Україні та Росії першої половини XIX століття

Важливим чинником у розвитку будь-якої національної духовної культури є комунікаційний аспект у царині обміну теоріями та ідеями в різноманітних проявах суспільної свідомості (наука, мистецтво, політика тощо). Це твердження для Російської імперії кінця XVIII – початку XIX століть мало неабияке значення, адже деспотичний характер імперської влади практично не сприяв культурно-освітньому розвитку країни. Головне політичне гасло – православ'я, самодержавство, народність – відображало ідейні принципи єдності імперії з консервативних позицій існування суспільства. Дослідник тієї епохи Г.Шпет справедливо зазначав, що православ'я і самодержавство сприяли утвердження влади, але були неспроможними організувати розвиток духовної культури країни. До того ж у третій принцип – народність – не вірив ніхто із сучасників, адже на всіх щаблях суспільства Романівської імперії не було усвідомлення єдності всієї соціальної структури [див.: 3.253, с. 97].

Всі спроби організувати поштовх піднесенню рівня духовної культури, всі експерименти й реформи, що їх впроваджував царський уряд, закінчувались пародіями на ці наміри. Чільне місце в процесі активізації суспільної свідомості епохи належало вченим та перекладачам наукових праць, що видавалися того часу в Російській імперії.

Попри жорстку цензуру Міністерства освіти, різних наглядових рад, церковних та громадських організацій на початку XIX століття нові європейські теорії й ідеї знаходили відгук і розуміння серед наукових і культурних кіл імперії.

Перша третина XIX століття у Російській імперії стала періодом розчарувань у наслідках Великої французької буржуазної революції. Уряд Олександра I, боячись проникнення революційного духу, прагнув будь-що

зберегти монархічні засади на Європейському континенті. Торжество феодалної реакції в Європі призвело до посилення реакції всередині імперії, що яскраво виявилось у наступі державної політики практично на всі сфери культурного життя. В Російській імперії почало з'являтися багато перекладених робіт з різних галузей науки: фізики, хімії, математики, геології, географії, астрономії, біології. Великий вплив на розвиток суспільної думки Росії мала діяльність перекладачів, науковців, дослідників.

Період з кінця XVIII століття по другу половину XIX століття в російській і світовій науці характеризувався як криза «описового природознавства і метафізичних уявлень про природу, що лежали в його основі». Він був періодом «підготовки переходу від науки, що обмежувалася майже виключно описом предметів і явищ і попередньою їх систематизацією, до науки, що відкриває закони розвитку природи» [3.55, с. 5]. У великій кількості робіт з природничих наук чітко простежувалася тенденція до обґрунтування ідеї розвитку природи і виявлення притаманних їй законів.

Ідеї Д.Велланського з популяризації поглядів Ф.Шеллінга на перших порах не отримували значного поширення: процес інтеграції цього світогляду в духовну культуру відбувся пізніше – близько 20-х років XIX століття. Це пояснюється історичними і соціальними факторами як всередині Російської імперії, так і в європейській культурі в цілому – революції, наполеонівські війни, процеси соціальної і геополітичної інтеграції.

Комунікаційний процес в першу чергу стимулював розвиток вітчизняної наукової думки, надихаючи багатьох вчених не лише переймати і адаптувати до вітчизняних умов новітні теорії, а й творчо їх розвивати. Д.Велланський глибоко усвідомлював позитивну роль комунікаційного аспекту на духовне життя суспільства. Будучи знавцем кількох іноземних мов, він активно займався перекладацькою діяльністю, вивчаючи та популяризуючи новітні ідеї як в філософії, так і в природничих науках. За свою тривалу плідну наукову діяльність він переклав багато фундаментальних праць зарубіжних авторів, супроводив їх своїми

коментарями та поясненнями. Окрім близько десятка оригінальних творів, з перекладацького доробку за життя професора й академіка Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії було опубліковано 10 вагомих праць, серед яких: «Початкові основи загальних частин лікарської науки» І.Мацгера (1799) [2.29], «Про світло і тепло як відомі стани всесвітнього елементу» Л.Окена (1816) [2.30], «Тваринний магнетизм» К.Клуге (1818) [2.28], «Фізіологія або Наука про єство людське» Г.Прохазки (1822) [2.31], «Загальна патологія Ф.Гартмана (1825) [2.23], «Філософія, що стосується життя цілих народів та кожної людини» І.Голуховського (1834) [2.24] та ін.

Перший свій науковий переклад Д.Велланський здійснив ще будучи студентом Санктпетербурзької медико-хірургічної академії у 1799 р. Ним став популярний того часу підручник відомого німецького лікаря І.Мецгера «Початкові основи загальних частин лікарської науки» [2.29]. Основні труднощі полягали у перекладі медичних термінів, котрих не існувало у слов'янському мовному просторі. Дослідники, зокрема український письменник П.Грабовський, історик філософії З.Каменський, історик медицини М.Бородій, твердять, що Д.Велланський «зробив певний внесок у створення російської медичної термінології. Чимало його новостворених медичних термінів збереглися до нашого часу» [цит. за: 3.49, с. 21].

Наступним перекладом стала праця Х.Селле «Практична медицина, або книга про пізнання і лікування хвороб людських» (1802) [2.32]. Її обсяг був вчетверо більшим. Ця книга – своєрідний довідник практичного лікаря, медична енциклопедія, попит на яку був незмінно високим. Тому в 1806 р. книга Х.Селле у перекладі Д.Велланського із незначними змінами знову була перевидана.

Дуже популярним свого часу був переклад книжки німецького вченого К.Клуге «Тваринний магнетизм» (1818) [2.28]. Як згадував дослідник творчості Д.Велланського Є.Бобров, попит на неї зростав щороку. Коли тираж закінчився, книговидавець запропонував її перевидати. Д.Велланський, враховуючи застарілість низки положень цього видання,

опрацював і доповнив книгу К.Клуге своїми теоретичними положеннями. В результаті за деякий час до друку було підготовлено твір вже не одного автора, а двох – Клуге і Велланського, повний заголовок якого виглядав так: «Тваринний магнетизм. Представлений в історичному, практичному і теоретичному змісті. Перші дві частини перекладені з німецького твору професора Клуге, а третю написав Данило Велланський... СПб., 1818... Оригінальний твір Велланського, III частина «Теорія тваринного магнетизму» в 4 підчастинах займає стор. 291–404» [3.45, с. 312].

Враховуючи радикальність висновків Д.Велланського, які доповнювали основні положення роботи К.Клуге, декілька цензурних комітетів категорично відмовили в публікації цієї праці, вважаючи, що «сокровенний смисл твору може дати привід до збоченого тлумачення засад християнської релігії» [цит. за: 3.45, с. 325]. Але книга все-таки побачила світ і мала великий попит.

Працюючи над перекладом книги лікаря Х.Гуфеланда «Опис головних цілительних вод у Німеччині...» (1816) [2.25], Д.Велланський, залишаючись вірним своєму стилю доповнення і уточнення твору, що перекладається, виконав ще й місію популяризатора лікувальних властивостей джерел Російської імперії. Йдеться про кавказькі води, які є «абсолютно подібними до Германських; а тому Гуфеландовий опис може слугувати також керівництвом до використання оних. Видання цього твору Російською мовою настільки є важливим для медичної літератури в нашій вітчизні, наскільки й корисним для тих, хто страждає на хвороби і чекає допомоги від цілительних вод» [2.25, с. V–VI].

Дослідники XIX століття (Є.Бобров, М.Розанов, О.Введенський) та XX століття (М.Бородій, З.Каменський) вказують на кілька незнайдених робіт вченого. На сьогодні вони вважаються втраченими або неіснуючими. Такі факти свідчать про необхідність подальшого пошуку, вивчення і дослідження сучасними науковцями творчої спадщини Д.Велланського.

Перекладацька діяльність Д.Велланського, як і інших вчених та науковців XIX століття, створювала сприятливі передумови для зміни основних світоглядних принципів у країні. Насамперед – «витворення нової наукової мови» [1.11, арк. 2], що на категоріальному рівні репрезентувала широкій громадськості нову предметну реальність. Щодо Д.Велланського, то ця проблема відіграла для нього особливу роль, бо категоріальний термінологічний апарат шеллінгової натурфілософії, за визнанням багатьох фахівців, був набагато метафоричнішим, ніж традиційний філософський. З іншого боку, Ф.Шеллінг і натурфілософи вводили до вжитку у філософській науці поняття, запозичені з природничих наук. Отже, перекладачі вирішували складне завдання – створення нового науково-категоріального апарату. Наприклад, таке традиційне поняття як «фізика» в натурфілософських уявленнях означало не спеціальну науку, а онтологічне філософське вчення про природу як єдине ціле.

Завдяки своїй перекладацькій діяльності професор-фізіолог Д.Велланський зробив внесок не лише у медичну, а й у філософську термінологію. Показовим є твердження В.Скуратівського про те, що знаменитий шеллінгіанець Велланський ввів у вжиток «два слова-пароля – «ідеал» та «ідеальність» [3.204, с. 4]. Тобто, беручи до уваги боротьбу умоглядних натурфілософських принципів з принципами емпіричної науки, послідовники Ф.Шеллінга у всіх європейських країнах, зокрема й Д.Велланський, стояли перед складним завданням створення нової філософської мови та залучення її до наукового вжитку.

Сучасна дослідниця Л.Сугай стверджує, що саме Д.Велланський не тільки першим у Російській імперії ввів поняття „культура” як наукову категорію, а й дав йому розгорнуте визначення і теоретичне обґрунтування [3.212, с. 41]. На той час змістовне навантаження цього слова у загальноприйнятому нині значенні було відсутнє, а німецьке слово „*Die Kultur*” тогочасні словники, визначаючи поняття, тлумачили як «просвітництво» [3.212, с. 42]. З оригінальної праці Д.Велланського «Основні

нариси загальної та окремої фізіології або фізики органічного світу» [2.17] почався відлік не лише введення до наукового вжитку терміна «культура» як філософської категорії, а й становлення власне культурфілософських ідей у Російській імперії. «Природа, – писав Д.Велланський, – оброблена духом людським, є Культурою, що відповідає Naturі так, як поняття відповідає речі. Предмет Культури складають ідеальні речі, а предметом Naturи є реальні поняття. Діяння в Культурі здійснюються свідомо, витвори в Naturі відбуваються несвідомо. Тому Культура є ідеальної властивості, а Natura має реальну якість. Обидві, за їхнім змістом, є паралельними; і три царства Naturи: викопне, рослинне і тваринне відповідають областям Культури, що включають в себе предмети Мистецтв, Наук і Моральної Освіти». Далі Д.Велланський робить висновок про те, що «речовим предметам Naturи відповідають ідеальні поняття Культури, які за своєю суттю є тілесної якості та мають душевну властивість. Об'єктивні поняття відносяться до дослідження фізичних предметів, а суб'єктивні стосуються подій духа людського та естетичних його творів» [цит. за: 3.212, с. 43-44]. Отже, за Д.Велланським, культура – це співвідношення реального світу та його ідеального образу. Це духовне начало, віддзеркалення Світового Духу, що може мати тілесне та ідеальне втілення в об'єктивних і суб'єктивних поняттях.

Дослідниця Л.Сугай констатує факт визнання за Д.Велланським пріоритету введення до наукового вжитку категорії «культура», її трактування ним як Природи, витвореної людським духом. Ще понад два десятиліття потому слово «культура» не тільки не розумітиметься у якості філософського терміна, а й не стане загальноживаним у Російській імперії. Навіть у середині XIX століття його використання поза розумінням «обробки», «землеробства», «виховання» або «освіти» вважатиметься порушенням мовної норми [див.: 3.212, с. 45].

Український письменник, громадсько-політичний діяч П.Грабовський зазначав, що Д.Велланський не лише «як перший провідник німецького

ідеалізму, сказав нове слово громаді своїх слухачів, розворушив уми, викликав цікавість до справді філософічного мислення, розширив межі знання супротив тих, що панували до його» [3.83, с. 133], а й витворив нову філософську культуру, яка була потрібна для розвитку актуальних проблем ХІХ століття. «Якими б абстрактними та далекими від життя не здавалися початки філософії, зачерпнуті з німецьких джерел, вони будили думку, виробляли моральне та естетичне почування серед громади. Досить сказати, що з тих початків вилились згодом такі різноманітні на перший погляд течії, як слов'янофільство і западництво». Діяльність Д.Велланського була «для російської громади справжнім новим словом, світлом та відкриттям», починала «нову добу в історії думки та розвитку духовного, для того щоб серйозно перейняти початками філософії більш життєвої та більш свободолюбної» [3.83, с. 133].

Д.Велланський у полеміці зі своїми науковими опонентами, хоча й виступав проти емпіризму в науці, ніколи не відкидав утилітарного значення наукового знання і виховував своїх студентів у руслі пошуків «спільного в окремому».

Наукові погляди Д.Велланського відповідали його громадянській і моральній позиції, котрі були для нього нерозривними. На час його викладання в Санктпетербурзькій медико-хірургічній академії припадають сумні часи репресій. Через наклепи у студентів і слухачів академії відбирали рукописи лекцій викладачів, проте авторитет Д.Велланського в науковому академічному середовищі залишався високим. Його прославила не лише наукова діяльність, а й рішуча безкомпромісність у відстоюванні своїх ідей. «Коли яка думка здавалась дуже вже парадоксальною, то він додавав з рішучістю: «За се я відповідаю своєю головою!» Відомості, ерудиція Велланського були справді великі», – зазначав П.Грабовський [3.83, с. 133].

Його біограф М.Розанов у своїх «Спогадах про Д.М.Велланського» (1867) писав: «Головним, проте не єдиним, мірилом людей для Велланського був розум, або точніше, здатність до умоглядності» [3.189, с. 111]. Головним

критерієм, за яким він визначав професійні якості своїх колег, учнів та послідовників, була здатність людини «мислити систематично» [3.189, с. 126]. Особливістю Д.Велланського було те, що з часів навчання в Києво-Могилянській академії він зберігав інтерес і здатність до віршування і художньої творчості [див.: 3.189, с. 126].

Як зазначає М.Розанов, «головною метою своєї діяльності Велланський вважав поширення вчення натурфілософів, в істинності якого був глибоко переконаним. З точки зору цього вчення розглядав він і фізику, говорячи, що *фізика* та *історія* вміщують у себе все, що підлягає вивченню й належить до області пізнання. Скільки не є предметів наук, усі вони підводяться лише під дві головні категорії: одні належать до фізики, що викладає утворення, розвиток і видозміну матерії взагалі; інші до історії, що представляє розвиток духу людського у подіях, які відбуваються у людстві» [3.189, с. 120].

Особливу роль у пропаганді нового філософського світогляду відіграло те, що наукова діяльність Д.Велланського мала широкий вплив на представників гуманітарних наук і культури. Популяризація Д.Велланським натурфілософських ідей Ф.Шеллінга виходила далеко за межі таких наук, як медицина і фізіологія. Його вплив на сучасників був досить великим. Д.Велланський не лише користувався значним авторитетом і повагою серед освічених людей свого часу, а й був арбітром у багатьох суперечках колег, які ставали на шлях нової романтичної духовної культури. Багато сучасників визнавали Д.Велланського одним із найосвіченіших людей свого часу. Авторитетні дослідники, зокрема І.Іваньо, переконані, що саме Д.Велланський і започаткував романтичну культуру в духовному житті України та Росії першої третини XIX століття [3.102, с. 136].

Висновки до 3 розділу

1. Провісниками і популяризаторами романтичного світогляду в Російській імперії першої третини XIX століття стали представники природничонаукових професій, визнаним авторитетом серед яких був Д.Велланський. І лише згодом ці світоглядні ідеї були привнесені до широкої сфери суспільної свідомості, відігравши велику роль у становленні романтичної культури Росії і України XIX століття. Історична роль Д.Велланського полягає в тому, що він був першим, хто усвідомив світоглядну близькість шеллінгівських ідей до соціальної реальності в Російській імперії тієї епохи.

2. Науковий шлях Д.Велланського – це творча і подвижницька діяльність в утвердженні та поширенні нового світогляду в духовній культурі народів України та Росії першої половини XIX століття. Велика історична заслуга вченого полягає у відстоюванні ним твердження про обов'язковість світоглядної і філософської підготовки для науковців-природознавців. Д.Велланський був одним із перших, хто усвідомив, що дослідне емпіричне знання у сучасних йому умовах розвитку природничих наук повинно визначатися системою загальнофілософських світоглядних принципів, а напрям наукового пошуку і його осмислення повинні ґрунтуватися на чіткій методологічній позиції.

3. Д.Велланський у своїй творчості розвивав спільні для романтизму і натурфілософії ідеї універсалізму буття, природи, історії, людини. Він був прибічником і популяризатором висхідних ідей натурфілософії, онтології, діалектики, руху й розвитку Ф.Шеллінга, завдяки чому зробив значний внесок у створення принципово нової культури мислення всупереч традиційній на той період метафізиці. Д.Велланський як шеллінгівець і природодослідник з необхідністю наближався до ідеї еволюціонізму.

4. Онтологічні погляди Д.Велланського отримали подальший розвиток у гносеолого-психологічних теоріях чуттєвості й пізнання людини,

у вченні про вольову і дієву людину як вершину еволюції природи і складову суспільства. Крім того, він був першим, хто в Росії та Україні у першій третині XIX століття обґрунтував і розвинув ідеї романтичної естетики і романтичної філософії мистецтва в межах романтичного світогляду.

5. Д.Велланський протягом усього свого життя боровся за визнання світоглядної і методологічної ролі філософії. Він залишив по собі багатьох послідовників, таких знаних людей в Росії, як професори М.Павлов та І.Давидов, відомий поет В.Жуковський, князь В.Ф.Одоевський та ін. В Україні його учнями і послідовниками були такі діячі вітчизняної культури, як І.Мартос, В.Білозерський, професор М.Максимович. Студенти Київської духовної академії офіційно називали його своїм першим філософом.

6. Д.Велланський ніколи не залишався лише простим послідовником і пропагандистом учення Ф.Шеллінга, а творчо розвивав натурфілософські погляди свого вчителя і постійно удосконалював як концептуальні принципи, так і понятійно-категоріальний апарат натурфілософського вчення. У цій діяльності він вийшов за межі природничих наук і мав великий вплив на розвиток гуманітарної думки та всієї тогочасної духовної культури.

Перекладацька діяльність та оригінальні твори Д.Велланського популяризували новітні ідеї як у природничих науках (медицині, фізіології), так і у філософії. Попри труднощі перекладу медичних та філософських термінів, які пов'язані з дещо метафоричним категоріальним термінологічним апаратом шеллінгової натурфілософії і яких не існувало у слов'янському мовному просторі, багато новостворених ним термінів використовуються і в наш час. Отже, йдеться про „витворення нової наукової мови”, науково-категоріального апарату, що представляв нову предметну реальність. Це створювало сприятливі передумови для зміни основних світоглядних принципів у країні.

ВИСНОВКИ

Д.Велланський – видатний український природознавець, мислитель, пропагандист і освітянин першої половини ХІХ століття. Він є засновником школи вітчизняного діалектичного ідеалізму, фундатором романтичного світогляду в Росії та Україні першої третини ХІХ століття. Він першим на теренах Російської імперії сповістив про нові принципи німецької філософії, пристосовував її провідні ідеї до теоретичного узагальнення в природничих науках, залучив їх до наукового обігу. Д.Велланський по праву вважається першим популяризатором натурфілософської світоглядної методології німецького класика Ф.Шеллінга в Україні та Росії першої третини ХІХ століття.

1. Дослідженню творчої спадщини Д.Велланського присвячено багато наукових праць, публіцистичних і біографічних статей, спогадів його сучасників, його ім'я зустрічається в численних енциклопедичних і довідникових виданнях. Проте через ряд причин, передусім через жорсткі ідеологічні стандарти партійної науки радянського минулого, реальна оцінка наукового внеску Д.Велланського була далекою від об'єктивності. Зокрема, в більшості досліджень він постає як професор медицини та фізіології, а його подвижницька діяльність з утвердження та поширення натурфілософського романтизму як нового світогляду в духовній культурі народів України та Росії першої половини ХІХ століття часто залишалась поза увагою.

2. Джерелознавчу базу з вивчення творчого доробку Д.Велланського можна умовно поділити на чотири групи: 1) дослідники ХІХ століття представляли Д.Велланського насамперед як відомого фізіолога, популяризатора філософських ідей Ф.Шеллінга, інтерес до системи поглядів якого залишався необґрунтованим; 2) українські та російські мислителі, що опинилися у вимушеній еміграції, характеризували творчий шлях Д.Велланського як подвижницьку діяльність представника нової духовної культури, належно оцінювали його історичну заслугу – боротьбу за нові

методи і принципи в духовній культурі того часу; 3) радянські дослідники розглядали діяльність Д.Велланського переважно як „улюбленого учня Ф.Шеллінга”. Акцентується увага на досягненнях Д.Велланського в галузі фізіології, біології та медицини, а його натурфілософська місія залишається нез’ясованою; 4) науковці пострадянських часів розглядають романтизм як складну філософську світоглядну систему і визнають внесок Д.Велланського у формування романтичної культури в Україні, однак не в усіх працях його діяльність оцінюється як визначальна й новаторська у становленні нової світоглядної романтичної методології.

3. Романтизм як широка світоглядна доктрина в художньому, філософському, релігійному, політичному, економічному, науковому сенсі відповідав тенденціям національного відродження у різних країнах і викликав зростання національної самосвідомості: відбувалася інтеграція романтичної самосвідомості та власної культури європейських країн, сталися суттєві зміни, пов’язані з виникненням нових елементів у всіх формах суспільної свідомості. Результатом стало формування нової соціальної групи – інтелігенції, поява суспільної думки.

4. Зародження романтичного світогляду відбулося у природничих науках кінця XVIII – початку XIX століть, а також у романтичній натурфілософії, коли європейська наука стояла перед проблемою пошуку нової методології, спроможної осмислити, пояснити і систематизувати накопичений багатий фактичний матеріал. Такою методологією стало натурфілософське вчення німецького філософа Ф.Шеллінга.

5. В Україні та Росії першої половини XIX століття поширення ідей Ф.Шеллінга пов’язане з ім’ям Д.Велланського, який ніколи не був простим послідовником і пропагандистом учення Ф.Шеллінга, а творчо розвивав натурфілософські погляди свого вчителя і постійно удосконалював як концептуальні принципи, так і понятійно-категоріальний апарат натурфілософського вчення. У цій діяльності він вийшов за межі

природничих наук і мав великий вплив на розвиток гуманітарної думки та всієї тогочасної духовної культури.

6. Сприйняття й асиміляція ідей Ф.Шеллінга наукою і філософією України та Росії були підготовлені успішним розвитком культури не лише українського, а й сусідніх народів на межі XVIII–XIX століть. Провідну роль у цьому процесі відіграли високий рівень і ґрунтовність викладання дисциплін у Києво-Могилянській академії, що позначилося на професійному статусі її випускників і сприяло встановленню широких зв'язків із вищими навчальними закладами Європи. Особливо слід підкреслити, що натурфілософія як основна форма теоретичного усвідомлення природи панувала у Києво-Могилянській академії з XVII століття. Це уможливило руйнування усталеної системи середньовічного теологічного світогляду та формування зв'язку філософської думки з природознавством, становлення української професійної філософії як певної системи наукових знань і підготувало ґрунт для сприйняття діалектичних ідей Ф.Шеллінга.

7. Д.Велланського можна вважати одним із найбільш енциклопедично освічених людей своєї епохи. Його діяльність є надзвичайно різноплановою. Він був блискучим викладачем – важко підрахувати кількість російських та українських медиків, які пройшли через аудиторію Д.Велланського за 30 років його професорства і в подальшому професійно слугували народові та сприяли поширенню його ідей по всій країні. Д.Велланський є автором численних творів з медицини та фізіології, перекладачем передових у науковому сенсі праць з питань медицини, він увів до слов'яномовного наукового обігу цілу низку медичних і філософських термінів, які використовуються й досі. Д.Велланський поширював романтичну культуру, яка активно розвивала національну самосвідомість у колах інтелігенції, закладала інтерес до національно-фольклорних основ культури і формувала підґрунтя професійної романтичної художньої школи.

8. Д.Велланський – перший теоретик натурфілософського романтизму на теренах України та Росії у першій половині XIX століття. Велика творча й

історична заслуга вченого полягає у відстоюванні ним обов'язковості світоглядної і філософської підготовки для науковців-природознавців, детермінованості наукового пошуку чіткою методологічною позицією. Він одним із перших усвідомив пріоритетність світоглядних філософських проблем стосовно емпіричного досвіду. Д.Велланський органічно сприйняв і розвинув діалектичний характер натурфілософії Ф.Шеллінга: природа в нього постає як єдиний і цілісний світ, як органічна ієрархія стихій, речей, людей, що переходять з одного рівня на інший, вищий і складніший. У своєму онтологічному вченні Д.Велланський обстоював положення про тотожність матерії і духу як підґрунтя до розуміння єдності й зв'язку всіх сторін об'єктивної реальності. У гносеології Д.Велланський обстоював ідею повної пізнаваності світу. Д.Велланський залишив свій слід і в розвитку естетичної теорії, розглядаючи художню діяльність як особливий тип гармонійного начала в людині, вважаючи, що найвища форма єдності світу як єдність реального та ідеального може бути втілена лише в художній творчості.

9. Діяльність Д.Велланського справила значний вплив на всіх тих, хто усвідомлював нагальність впровадження нових засад пізнання та визначення цінності буття, насамперед на вчених-природодослідників, філософів, публіцистів: знайомство з ними стало стимулом для пошуків абсолютно нових основ світорозуміння: системності, діалектичності, оптимістичного сприйняття світу. Д.Велланський листувався з багатьма видатними діячами культури свого часу, такими, як професори М.Павлов та І.Давидов, відомий поет В.Жуковський, князь В.Ф.Одоевський, І.Мартос, В.Білозерський, професор М.Максимович.

Як перший значний представник натурфілософії ідеалістично-діалектичної традиції початку XIX століття Д.Велланський значною мірою вплинув на розвиток української і російської філософії, був першим прибічником філософії Ф.Шеллінга, вперше зробив спробу самостійно

пристосувати ідеї його натурфілософії до розвитку фізіології, фізики та медицини. Викладаючи науки з огляду на нові світоглядні засади, він викликав загальний інтерес до нових філософських основ науки і знання в цілому, а історичними наслідками наукової діяльності Д.Велланського стало зародження інтересу до інтеграції в нову європейську культуру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ*Архівні документи*

- 1.1. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 3 лютого 1810 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3987. – 2 арк.
- 1.2. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 19 травня 1813 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3988. – 2 арк.
- 1.3. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 26 вересня 1815 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3989. – 1 арк.
- 1.4. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 14 листопада 1818 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3990. – 1 арк.
- 1.5. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 16 вересня 1826 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3991. – 3 арк.
- 1.6. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 30 травня 1828 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3992. – 2 арк.
- 1.7. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 22 березня 1832 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3993. – 1 арк.
- 1.8. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 18 листопада 1832 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3994. – 2 арк.
- 1.9. Велланський Д. М. Лист до М. О. Максимовича від 19 вересня 1824 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 5272. – 2 арк.

- 1.10. Велланський Д. М. Лист до Н. М. Білозерської від 31 серпня 1805 року / Д. М. Велланський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3986. – 2 арк.
- 1.11. Пучківський О. Три фундатори російської медицини – Петро Загорський, Нестор Максимович-Амбодик і Данило Велланський-Кавунник [стаття] / О. Пучківський // НБУ ім. В. І. Вернадського, Відділ рукописів, архів АН України. – Ф. X. – Спр. 17982. – Фол., 2 арк.

Друковані праці та переклади Д.Велланського

- 2.12. Велланский Д. М. Биологическое исследование природы в творящем и творимом ее качестве, содержащее основные начертания всеобщей физиологии / Д. М. Велланский. – СПб. : Тип. Иос. Иоанессова, 1812. – 454 с.
- 2.13. Велланский Д. М. Вызов, сделанный Академиком Д. М. Велланским / Д. М. Велланский // Московский телеграф. – 1831. – № 6. – С. 303–305.
- 2.14. Велланский Д. М. Конспект главных содержаний общей физики / Д. М. Велланский. – СПб. : Тип. И. Глазунова, 1830. – 14 с.
- 2.15. Велланский Д. М. Обзорение главных содержаний философического естествопознания / Д. М. Велланский. – СПб. : Тип. Иос. Иоанессова, 1815. – 41 с.
- 2.16. Велланский Д. М. Опытная, наблюдательная и умозрительная физика: с четырьмя гравированными таблицами / Д. М. Велланский. – СПб. : Тип. И. Глазунова, 1831. – 900 с.
- 2.17. Велланский Д. М. Основное начертание общей и частной физиологии, или физики органического мира, сочиненное ... Даниилом Велланским : для руководства к преподаванию физиологических лекций / Д. М. Велланский. – СПб. : Гуттенбергова тип., 1836. – 502 с.
- 2.18. Велланский Д. М. Предуведомление от издателя (К кн. : Голуховский И. Философия, относящаяся к жизни целых народов и каждого человека) / Д. М. Велланский // Фридрих Шеллинг: pro et contra.

- Творчество Фридриха Шеллинга в оценке русских мыслителей и исследователей : антология / Ин-т философии РАН ; сост., вступ. ст. В. Ф. Пустарнакова ; Д. К. Бурлака (отв. ред.). – СПб., 2001. – С. 26-28.– (Русский путь).
- 2.19. Велланский Д. М. Пролузия к медицине как основательной науке / Д. М. Велланский. – СПб. : Мед. тип., 1805. – 79 с.
- 2.20. Велланский Д. М. Солнце : отрывок из нового сочинения Д. М. Велланского / Д. М. Велланский // Московский телеграф. – 1831. – Ч. 4, № 15. – С. 321-334.
- 2.21. Велланский Д. М. Физика. Конспект главных содержаний общей физики / Д. М. Велланский // Сын отечества и Северный архив. – 1831. – Т. 17, № 1. – С. 37-49.
- 2.22. Велланский Д. М. Физиологическая программа о внешних чувствах, внутренних действиях мозга и наружных очертаниях головы : для руководства в частных его лекциях из органической физики / Д. М. Велланский. – СПб. : Тип. Иос. Иоанесова, 1819. – 10 с.
- 2.23. Гартман Ф. К. Общая патология / Ф. К. Гартман ; пер. с нем. Д. М. Велланского. – СПб. : Тип. Императорского воспитательного дома, 1825. – XII, 650, [2] с.
- 2.24. Голуховский И. Философия, относящаяся к жизни целых народов и каждого человека / И. Голуховский ; пер. и предисл. Д. Велланского. – СПб. : Тип. Штаба Отд. корпуса внутр. стражи, 1834. – X., 218 с.
- 2.25. Гуфеланд Х. Описание главных целительных вод в Германии, основанное на собственных его опытах / Х. Гуфеланд ; пер. с нем. Д. Велланского. – СПб. : Тип. К. Крайя, 1816. – VIII, 269 с.
- 2.26. Кизер Д. Животный магнетизм, или Теллюризм / Д. Кизер // Философия в России : материалы, исследования и заметки. Труды Д. М. Велланского по животному магнетизму / Е. Бобров. – Казань, 1900. – Листы с 20 по 42-й. – С. 305-358.

- 2.27. Кленке Г. Анатомическое строение и физиологическое действие кожи / Г. Кленке ; пер. с нем. Д.Велланского // Военно-медицинский журнал. – 1813. – Ч. 41.
- 2.28. Клуге К. А. Ф. Животный магнетизм, представленный в историческом, практическом и теоретическом содержании / пер. с нем. Д. М. Велланского. – СПб. : Тип. Императорского воспитательного дома, 1818. – VIII, 407, [7] с. – 3-я часть написана Д. М. Велланским.
- 2.29. Мацгер И. Начальные основания всеобщих частей врачебной науки / И. Мацгер ; пер. с нем. Д. Велланского. – СПб., 1799.
- 2.30. О свете и теплоте как известных состояниях всемирного элемента. Сочинение на Немецком Доктора Окена. Перевод Доктора Велланского с предисловием от переводчика // Сын Отечества. – СПб., 1817. – Ч. 39, № 31. – С. 189-190. – Рец. на кн. : О свете и теплоте как известных состояниях всемирного элемента / Л. Окен ; пер. с нем. Д. Велланского. – СПб., 1816.
- 2.31. Прохазка Г. Физиология, или наука о естестве человеческом / Г. Прохазка ; пер. с нем. Д. М. Велланского. – СПб. : Тип. Императорского дома, 1822. – VIII, 634, [1] с.
- 2.32. Селле Х. Практическая медицина, или книга о познании и лечении болезней человеческих : в 2 ч. / Х. Селле ; пер. с нем. Д. М. Велланского. – СПб. : Тип. Гос. Мед. коллегии, 1802. – XIV, 982, [22] с.

Література

- 3.33. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. 3. 1796–1869 гг. / с предисл., введ. и прим. Ф. И. Титова. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1910. – Т. I : 1796–1803 гг. – IV, 791 с.
- 3.34. Алексеев П. В. Велланский (Кавунник) Данило Михайлович // Философы России XIX–XX ст.: биографии, идеи, труды / П. В. Алексеев ; МГУ им. М. Ломоносова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Академ. проект, 1999. – С. 156-157.

- 3.35. Аскоченский В. И. Киев с древнейшим его училищем Академиею / В. И. Аскоченский. – К. : Унив. тип., 1856. – 567 с.
- 3.36. Асмус В. Ф. Вопросы теории и истории эстетики : сб. ст. / В. Ф. Асмус ; ред. Е. Новик. – М. : Искусство, 1968. – 655 с.
- 3.37. Афасижев М. Шеллинг и концепция художественного творчества в немецком романтизме / М. Афасижев // Западные концепции художественного творчества : учеб. пособие / М. Афасижев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1990. – С. 23-31.
- 3.38. Багалій Д. Усунення професора І. Є. Шада з Харківського університету : фрагменти / Д. Багалій ; підгот. до друку І. Огородника // Хроніка–2000 : Український культурологічний альманах / редкол. : Ю. Буряк (гол. ред.) [та ін.]. – К., 2000. – Вип. 37/38 : Україна: філософський спадок століть, [кн. 1]. – С. 358-372.
- 3.39. Бакрадзе К. С. Проблема диалектики в немецком романтизме / К. С. Бакрадзе // Избранные труды / К. С. Бакрадзе. – Тбилиси, 1981. – С. 27-241.
- 3.40. Безродний Є. Ф. Історія політичних вчень / Є. Ф. Безродний, О. І. Уткін. – К. : Професіонал, 2006. – 432 с.
- 3.41. Берковский Н. Я. Романтизм в Германии / Н. Я. Берковский. – Л. : Худож. лит., 1973. – 567 с.
- 3.42. Биографический словарь деятелей естествознания и техники : в 2 т. / отв. ред. А. А. Зворыкин. – М. : БСЭ, 1958. – Т. 1. – 548 с.
- 3.43. Білодід В. Д. Велланський (Кавунник) Данило Михайлович / В. Д. Білодід // Філософська думка в Україні : біобібліогр. словник / авт. кол. : В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик [та ін.]. – К., 2002. – С. 29-30.
- 3.44. Бобров Е. Некоторые сведения о научно-литературной деятельности Д. М. Велланского / Е. Бобров // Литература и просвещение в России XIX века : материалы, исследования и заметки : приложение к ученым

- запискам Казанского ун-та за 1901 г., апрель / Е. Бобров. – Казань, 1901. – Т. 2. – С. 86-149.
- 3.45. Бобров Е. Труды Д. М. Велланского по животному магнетизму / Е. Бобров // Философия в России : материалы, исследования и заметки / Е. Бобров. – Казань, 1900. – Листы с 20 по 42-й. – С. 305-358.
- 3.46. Бовсунівська Т. В. Феномен українського романтизму : посіб. для вузу з теорії романтизму / Т. В. Бовсунівська ; Київ. ін-т «Слов'янський ун-т». – К., 1997. – 155 с.
- 3.47. Борев Ю. Б. Эстетика / Ю. Б. Борев. – 4-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1988. – 496 с.
- 3.48. Бородій М. К. Вихованець двох академій Д. Велланський / М. К. Бородій // Хроніка-2000 : Український культурологічний альманах / редкол. : Ю. Буряк (гол. ред.) [та ін.]. – К., 2003. – Вип. 55–56 : Санкт-Петербург і культура України. – С. 241-261.
- 3.49. Бородій М. К. Данило Михайлович Велланський / М. К. Бородій. – К. : Наук. думка, 1992. – 128 с.
- 3.50. Бородий Н. К. К биографии Д. М. Велланского / Н. К. Бородий // Советское здравоохранение. – 1987. – № 1. – С. 66-69.
- 3.51. Булатов М. А. Немецкая классическая философия : в 2 ч. / М. А. Булатов. – К. : Стилос, 2001. – Ч. 1 : Кант, Фихте, Шеллинг. – 321 с.
- 3.52. Бур М. Притязание разума: из истории немецкой классической философии и литературы / М. Бур, Г. Иррилиц ; общ. ред. и послесл. А. В. Гулыги. – М. : Прогресс, 1978. – 327 с.
- 3.53. Валявко І. В. Дмитро Чижевський як дослідник української філософської думки : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Валявко Ірина Вікторівна. – К., 1997. – 205 с.
- 3.54. Ванслов В. В. Эстетика романтизма / В. В. Ванслов ; ред. А. В. Михайлов. – М. : Искусство, 1966. – 404 с.
- 3.55. Васецкий Г. Основные черты развития естествознания в России в первой половине XIX века : вступ. ст. / Г. Васецкий, С. Микулинский //

- Избранные произведения русских естествоиспытателей первой половины XIX века / сост. Г. Васецкий, С. Микулинский. – М., 1959. – С. 5-44.
- 3.56. Введенский А. И. Судьбы философии в России / А. И. Введенский // Вопросы философии и психологии. – 1898. – Кн. 1/5. – С. 314-354.
- 3.57. Велланский (Кавунник) Д. М. // Философская энциклопедия : в 5 т. / под ред. Ф. Константинова. – М. : Сов. энциклопедия, 1960. – Т. 1 : А – Дидро. – С. 237.
- 3.58. Велланский Д. М. // Малый энциклопедический словарь : в 2 т. – 2-е изд., вновь перераб. и значит. доп. – СПб. : Тип. акц. о-ва Брокгауз–Ефрон, 1907. – Т. 1 : А – Гальванотропизм. – Стб. 766.
- 3.59. Велланский Д. М. // Новый энциклопедический словарь / под общ. ред. К. Б. Арсеньева. – СПб. : Тип. акц. о-ва Брокгауз–Ефрон, [1916]. – Т. 9. – Стб. 945.
- 3.60. Велланский Д. М. Письмо Д. М. Велланского кн. В. Ф. Одоевскому от 17 июля 1824 г. / Д. М. Велланский // Русский архив. – 1864. – № 1/12. – Стб. 804-806.
- 3.61. Велланский Д. М. Письмо Д. М. Велланского М. Г. Павлову от 29 мая 1824 года (отрывок) / Д. М. Велланский // Очерки по истории физиологии в России / Х. С. Коштоянц. – М. ; Л., 1946. – Гл. 3 : Натурфилософский период развития физиологии. Даниил Велланский и его современники. – С. 52-53.
- 3.62. Велланский Д. М. // Философская мысль восточных славян : биобиблиогр. словарь / И. В. Огородник, В. В. Огородник, М. Ю. Русин, В. Ф. Диденко. – К. : Парламентское изд-во, 1999. – С. 59-60.
- 3.63. Велланский Д. М. // Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат : в 58 т. – 7-е изд., совершенно перераб. / под ред. Ю. С. Гамбарова, В. Я. Железнова [и др.]. – М., [19--?]. – Т. 9 : Великобритания – Вехт. – Стб. 351-352.

- 3.64. Велланський Данило Михайлович (1774-1847) // Українська філософія в іменах : навч. посіб. / І. В. Огородник, М. Ю. Русин ; за ред. М. Ф. Тарасенка. – К. : Либідь, 1997. – С. 18-20.
- 3.65. Велланський (Кавунник) Данило Михайлович (1774-1847) // Медицина в Україні. Видатні лікарі : біобібліогр. словник / Наук.-мед. б-ка ; авт.-упоряд. С. М. Булах [та ін.]. – К. : Телеоптик : Медицина України, 1997. – Вип. 1 : Кінець XVII – перша половина XIX століть. – С. 33-34. – (Медична біографістика).
- 3.66. Венгеров С. А. Велланский Д. М. / С. А. Венгеров // Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала образованности до наших дней) : в 5 т. / С. А. Венгеров. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1897. – Т. 5. – С. 215-221.
- 3.67. Вернадский В. И. Избранные труды по истории науки / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1981. – 358 с.
- 3.68. Веселовский К. С. Русский философ Д. М. Велланский / К. С. Веселовский // Русская старина. – 1901. – Т. 105. – С. 5–19.
- 3.69. Від витоків до середини XIX століття : короткий довідник з історії філософії / авт.-упоряд. О. П. Архіпов [та ін.] ; під ред. Т. Д. Пікашової та В. Л. Чуйка. – К. : МАУП, 1997. – 152 с.
- 3.70. Волинка Г. І. Матеріалістична діалектика і суспільне життя / Г. І. Волинка. – К. : Політвидав України, 1986. – 157 с.
- 3.71. Волинський П. К. Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах / П. К. Волинський. – К. : Рад. школа, 1963. – 53 с.
- 3.72. Волков И. Ф. Романтизм / И. Ф. Волков // Творческие методы и художественные системы / И. Ф. Волков. – 2-е изд., доп. – М., 1988. – Гл. 3. – С. 123-167.
- 3.73. Волошко Н. В. Романтична концепція свободи як естетичного феномену та її історична доля : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.08 / Волошко Наталія Володимирівна. – К., 2004. – 180 с.

- 3.74. Габитова Р. М. Философия немецкого романтизма / Р. М. Габитова ; отв. ред. З. А. Каменский. – М. : Наука, 1989. – 160 с.
- 3.75. Гавриил (Воскресенский В.) История русской философии / архимандрит Гавриил (В. Воскресенский). – Казань : Унив. тип., 1840. – 158 с.
- 3.76. Гайм Р. Романтическая школа. Вклад в историю немецкого ума Р. Гайма / Р. Гайм ; пер. с нем. В. Неведомского. – М. : Изд-во К. Т. Солдатенкова, 1891. – 774 с.
- 3.77. Галактионов А. А. Шеллингианство на русской почве / А. А. Галактионов // Русская философия IX–XIX вв. / А. А. Галактионов, П. Ф. Никандров. – 2-е изд., испр. и доп. – Л., 1989. – С. 176-206.
- 3.78. Гегель Г. В. Ф. Философия природы / Г. В. Ф. Гегель ; послесл. и примеч. А. П. Огурцова. – М. : Мысль, 1975. – 695 с. – (Энциклопедия философских наук ; т. 2).
- 3.79. Геннади Г. Велланский Д. М. / Г. Геннади // Справочный словарь о русских писателях и ученых, умерших в XVIII и XIX столетиях и список русских книг с 1725 по 1825 г. / Г. Геннади. – Берлин : Тип. Розенталя и К°, 1876. – Т. 1. – С. 138-139.
- 3.80. Герцен А. И. Несколько слов о лекции г-на Морошкина, помещенной в V номере «Ученых записок» / А. И. Герцен // Собрание сочинений : в 13 т. – М., 1954. – Т. 1 : Произведения 1829–1841 гг. – С. 319-320.
- 3.81. Горський В. С. Філософія в українській культурі (методологія та історія) / В. С. Горський. – К. : Центр практ. філософії, 2001. – 236 с.
- 3.82. Граб П. Д. М. Кавунник-Велланський. З поводу пятьдесятлітних роковин його смерті (1774-1847) / П. Граб // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / під ред. М. Грушевського. – Львів, 1897. – Т. 15, р. 6, кн. 1. – С. 1-6.
- 3.83. Грабовський П. А. Данило Михайлович Кавунник-Велланський / П. А. Грабовський // Зібрання творів : у 3 т. – К., 1960. – Т. 3. – С. 129-134.

- 3.84. Грибкова Ю. І. Концепція романтичної іронії єнської школи в українській духовній культурі : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Грибкова Юлія Ігорівна. – Львів, 2003. – 166 с.
- 3.85. Григорьян К. Н. Судьбы романтизма в русской литературе / К. Н. Григорьян // Русский романтизм : [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкинский дом.) ; [отв. ред. К. Н. Григорьян]. – Л., 1978. – С. 4-17.
- 3.86. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия / А. В. Гулыга. – М. : Мысль, 1986. – 334 с.
- 3.87. Гулыга А. В. Философия искусства Шеллинга / А. В. Гулыга // Вопросы философии. – 1982. – № 6. – С. 73-80.
- 3.88. Гулыга А. В. Шеллинг / А. В. Гулыга. – М. : Молодая гвардия, 1982. – 317 с.
- 3.89. Дмитриев А. С. Проблемы иенского романтизма / А. С. Дмитриев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 264 с.
- 3.90. Дорошенко Д. І. Нариси історії України : в 2 т. / Д. І. Дорошенко. – Варшава, 1933. – Т. 2 : (від половини XVII століття). – 368 с. – (Праці Українського наукового ін-ту).
- 3.91. Егоров Н. Велланский Д. М. / Н. Егоров // Энциклопедический словарь : в 41 т., 82 полут. / изд. Ф. А. Брокгауз и А. И. Ефрон. – СПб., 1892. – Т. 5, полут. 10. – С. 851-852.
- 3.92. Емельянов Б. В. Русские мыслители : биографические очерки / Б. В. Емельянов, В. Г. Томилов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1988. – 200 с.
- 3.93. Енциклопедія політичної думки : пер. з англ. / за ред. Д. Міллера. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с.
- 3.94. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Вид. 4-те., фотопередрук із вид. 1919 р. – Мюнхен, 1989. – Т. 1 : Від початків по М. Костомарова. – 449 с.
- 3.95. Жирмунский В. М. Немецкий романтизм и современная мистика / В. М. Жирмунский. – СПб. : Аксиома : Новатор, 1996. – XL, 232 с.

- 3.96. Зайончковский П. А. Кирилло-Мефодиевское общество (1846–1847) / П. А. Зайончковский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1959. – 171 с.
- 3.97. Замотин И. И. Романтизм двадцатых годов XIX ст. в русской литературе : в 2 т. / И. И. Замотин. – 2-е изд., пересм. и доп. – СПб. ; М. : Т-во М. О. Вольф, 1913. – Т. 2 : Романтический идеализм в русском обществе и литературе 20–30-х годов XIX столетия. – 456 с.
- 3.98. Зеньковский В. В. История русской философии / В. В. Зеньковский. – М. : Академпроект : Раритет, 2001. – 879 с.
- 3.99. Змеев Л. Ф. Велланский Д. М. / Л. Ф. Змеев // Русские врачи-писатели / Л. Ф. Змеев. – СПб., 1886. – Вып. 1. – С. 44-45.
- 3.100. Ибверг Ф. История философии / Ф. Ибверг ; пер. с нем. и сост., доп. с примеч. Н. Ф. Фоккова. – СПб., 1876. – Т. 1, ч. 1. – 210 с.
- 3.101. Иванов И. История русской критики / И. Иванов // Мир Божий. – 1898. – № 1. – С. 235-269 ; № 2. – С. 214-250 ; № 3. – С. 220-265 ; № 4. – С. 234-273 ; № 5. – С. 242-279 ; № 6. – С. 218-267.
- 3.102. Иваньо И. В. Очерк развития эстетической мысли Украины / И. В. Иваньо. – М. : Искусство, 1981. – 423 с.
- 3.103. Иовский А. Еще об «общей физике» Велланского / А. Иовский // Избранные произведения русских эстетсвоиспытателей первой половины XIX века / сост. Г. Васецкий, С. Микулинский. – М., 1959. – С. 333-334.
- 3.104. Иовский А. Объявление частных лекций об общей физике г-на Велланского / А. Иовский // Избранные произведения русских эстетсвоиспытателей первой половины XIX века / сост. Г. Васецкий, С. Микулинский. – М., 1959. – С. 332-333.
- 3.105. Иовский А. О путях физиологии / А. Иовский // Избранные произведения русских эстетсвоиспытателей первой половины XIX века / сост. Г. Васецкий, С. Микулинский. – М., 1959. – С. 331-332.
- 3.106. Иовский А. Система натуральной философии, или немецкая система / А. Иовский // Избранные произведения русских эстетсвоиспытателей

- первой половины XIX века / сост. Г. Васецкий, С. Микулинский. – М., 1959. – С. 321-329.
- 3.107. История русской литературы XIX в. : в 5 т / под ред. Д. Н. Овсянниково-Куликовского ; при ближайшем участии А. Е. Грузинского и П. Н. Сакулина. – М. : Изд-во т-ва «Мир» : Типо-литогр. т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1910. – Т. 1, ч. 1, 2. – 430 с.
- 3.108. История эстетической мысли. Становление и развитие эстетики как науки : в 6 т. / редкол. : М. Овсянников [и др.]. – М. : Искусство, 1986. – Т. 3 : Европа и Америка. Конец XVIII – первая половина XIX века. – 497 с.
- 3.109. Історія філософії України : хрестоматія : навч. посіб. / упоряд. : М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко [та ін.]. – К. : Либідь, 1993. – 560 с.
- 3.110. Каменский З. А. Московский кружок Любомудров / З. А. Каменский. – М. : Наука, 1980. – 327 с.
- 3.111. Каменский З. А. Русская философия начала XIX века и Шеллинг / З. А. Каменский. – М. : Наука, 1980. – 328 с.
- 3.112. Каменский З. А. Русская эстетика первой трети XIX века. Романтизм. Эстетические идеи декабризма : вступ. ст. / З. А. Каменский // Русские эстетические трактаты первой трети XIX века : в 2 т. / редкол. : М. Ф. Овсянников [и др.]. – М., 1974. – Т. 2. – С. 9-77.
- 3.113. Кант И. Прологомены ко всякой будущей метафизике, могущей возникнуть в качестве науки / Иммануил Кант. – 2-е изд. – М. : Соцгиз, 1937. – 248 с.
- 3.114. Карташова И. В. Гоголь и романтизм : спецкурс / отв. ред. Н. А. Гуляев. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1975. – 124 с.
- 3.115. Києво-Могилянська академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / НАН України, НБУВ ; редкол. : Л. А. Дубровіна, О. С. Боляк. –

- К., 2003. – Вип. 2 : Документи з історії Києво-Могилянської академії за матеріалами фондів інституту рукопису (1615–1817). – 480 с.
- 3.116. Київ в історії філософії України / уклад. В. С. Горський [та ін.]. – К. : КМ Академія : Пульсари, 2000. – 264 с.
- 3.117. Київські обрії і історико-філософські нариси / наук. ред. : В. Горський, М. Ткачук. – К. : Стилос, 1997. – 360 с.
- 3.118. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / АН УРСР, Археогр. комісія ; редкол. : П. С. Сохань (гол. ред.) [та ін.] ; упоряд. І. І. Глизь. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 544 с.
- 3.119. Ковалевский М. Ранние ревнители философии Шеллинга в России – Петр Чаадаев и Иван Киреевский / М. Ковалевский // Русская мысль. – 1916. – № 2. – С. 115-135.
- 3.120. Ковалевский М. Философское понимание судеб русского прошлого мыслителями и писателями 30-х и 40-х годов / М. Ковалевский // Вестник Европы. – 1915. – Кн. 12, декабрь. – С. 164-201.
- 3.121. Ковалевский М. Шеллингианство и гегельянство в России (к истории немецких влияний) / М. Ковалевский // Вестник Европы. – 1915. – Кн. 11, ноябрь. – С. 133-170.
- 3.122. Колубовский И. Я. Русская литература о Шеллинге : приложение / И. Я. Колубовский // Система трансцендентального идеализма / Ф. В. И. Шеллинг ; пер. с нем., библиогр., примеч. и прилож. И. Я. Колубовского ; вступ. ст. И. Широкова. – Л., 1936. – С. 423-441.
- 3.123. Конверський А. С. Філософська думка у Київському університеті: історія і сучасність / А. С. Конверський, І. В. Бичко, І. В. Огородник ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Центр навч. літ., 2005. – 336 с.
- 3.124. Корнилов С. В. Велланский Данило Михайлович / С. В. Корнилов // Русские философы : справочник / С. В. Корнилов. – СПб., 2001. – С. 71-72.
- 3.125. Короткий В. А. Михайло Максимович та освітні програми на Правобережній Україні в першій половині ХІХ століття / В. А.

- Короткий, С. Г. Біленький. – К. : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. – 388 с. – (Видатні постаті Київського університету).
- 3.126. Косар О. П. Шеллінгівські впливи в українській академічній філософії / О. П. Косар // Мультиверсум : філософський альманах : зб. наук. пр. / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, Укр. центр духовної культури. – К., 2003. – Вип. 34. – С. 83-91.
- 3.127. Коштянц Х. С. Натурфилософский период развития физиологии. Даниил Велланский и его современники / Х. С. Коштянц // Очерки по истории физиологии в России / Х. С. Коштянц. – М. ; Л., 1946. – С. 45-74.
- 3.128. Критика. Конспект главных содержаний Общей Физики, сочиненный Академиком и Профессором Даниилом Велланским // Московский телеграф. – 1831. – Ч. 37, № 2. – С. 259-262.
- 3.129. Критика. Пролузия к медицине как основательной науке от Данилы Велланского, в Санктпетербурге в Медицинской типографии, 1805 / [И. Мартынов] // Лицей. – 1806. – Кн. 1, ч. 1. – С. 65-73.
- 3.130. Криштопа Б. П. Велланський Данило Михайлович / Б. П. Криштопа // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст. : енциклопедичне вид. / редкол. : В. С. Брюховецький (голова) [та ін.] ; наук. ред., упоряд. З. І. Хижняк. – К. : КМ Академія, 2001. – С. 109.
- 3.131. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – К. : К. І. С., 2004. – 176 с.
- 3.132. Кузнецов В. Н. Немецкая классическая философия второй половины XVIII – начала XIX века : учеб. пособие для ун-тов / В. Н. Кузнецов. – М. : Высш. школа, 1989. – 480 с.
- 3.133. Лазарев В. В. Философия раннего и позднего Шеллинга / В. В. Лазарев. – М. : Наука, 1990. – 168 с.
- 3.134. Лазарев В. В. Шеллинг / В. В. Лазарев. – М. : Мысль, 1976. – 199 с.

- 3.135. Левин А. М. Д. М. Велланский и шеллингизм в русской медицине начала XIX века / А. М. Левин // Врач. – 1895. – Т. 16, № 26. – С. 725-728 ; № 27. – С. 763-764 ; № 28. – С. 788-791.
- 3.136. Лекции по истории эстетики / под ред. М. Кагана. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1974. – Кн. 2. – 200 с.
- 3.137. Литературные манифесты западноевропейских романтиков / собр. текстов, вступ. ст. и общ. ред А. С. Дмитриева. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 640 с.
- 3.138. Літературознавчий словник-довідник / редкол. : Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
- 3.139. Лосев А. Ф. Русская философия / А. Ф. Лосев // Очерки истории: А. И. Введенский, А. Ф. Лосев, Э. Л. Радлов, Г. Г. Шпет / [сост., вступ. ст., примеч. Б. В. Емельянова, К. Н. Любутина]. – Свердловск, 1991. – С. 67-95. – (Русская философия).
- 3.140. Лосский Н. История философии / Н. Лосский. – М. : Высш. школа, 1991. – 559 с.
- 3.141. Лункевич В. В. От Гераклита до Дарвина : очерки по истории биологии : в 3 т. / В. В. Лункевич. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1943. – Т. 3 : 1800–1859 гг. – 468 с.
- 3.142. Мазурок П. П. Історія економічних учень у запитаннях і відповідях : навч. посіб. / П. П. Мазурок. – К. : Знання, 2004. – 477 с.
- 3.143. Максимович М. А. О физике «Атенея» / М. А. Максимович // Избранные произведения русских естествоиспытателей первой половины XIX века / сост. Г. Васецкий, С. Микулинский. – М., 1959. – С. 101-105.
- 3.144. Максимович М. А. Письмо о философии / М. А. Максимович // Телескоп. – 1833. – № 12. – С. 423-434.
- 3.145. Максимович М. А. Предисловие к собранию «Малороссийских песен» / М. А. Максимович // Вестник Европы. – 1827. – № 13. – С. 362.

- 3.146.Максимович М. А. Различие науки по способу познания / М. А. Максимович // Избранные произведения русских естествоиспытателей первой половины XIX века / сост. Г. Васецкий, С. Микулинский. – М., 1959. – С. 101.
- 3.147.Маламура О. О. Концепція естетизму в контексті західноєвропейського романтизму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.08 «Естетика» / Маламура Олена Олександрівна. – К., 2003. – 19 с.
- 3.148.Маликов О. Мироззрение и миф в эстетике Шеллинга / О. Маликов // Вестник Московского университета. Серия 7, Философия. – 1977. – № 2, март-апрель. – С. 73-82.
- 3.149.Манн Ю. Русская философская эстетика (1820–1830-е годы) / Ю. Манн. – М. : Искусство, 1969. – 304 с.
- 3.150.Мартинек З. Чешский ученый Георгий Прохазка : вступ. ст. / З. Мартинек // Трактат о функциях нервной системы / Г. Прохазка ; пер. с латин. К. П. Авдеева [и др.] ; под ред. Н. И. Касаткина. – Л., 1957. – С. 7-28.
- 3.151.Матвіїшин В. Романтизм як літературний напрям XIX століття / В. Матвіїшин // Вертикаль : дод. до часопису «Обрії». – 1998. – № 1. – С. 3-6.
- 3.152.Мащенко С. Т. Шеллінгівські ідеї в натурфілософії Д. М. Велланського і сучасність / С. Т. Мащенко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія. Філософські науки. – Чернігів, 2005. – Вип. 32. – С. 88-95.
- 3.153.Микитась В. Л. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Л. Микитась. – К. : Абрис, 1994. – 287 с.
- 3.154.Мислителі німецького романтизму / упоряд. Л. Рудницький, О. Фешовець. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 588 с.
- 3.155.Михневич Й. Опыт простого изложения системы Шеллинга, рассматриваемой в связи с системами других германских философов /

- Й. Михневич // Годичный акт в Ришельевском лицее 21 июня 1850 года. – Одесса, 1850. – С. 1-55.
- 3.156. Мірчук І. Історія української культури / І. Мірчук // Українська література / В. Петров, Д. Чижевський, М. Глобенко ; Український Вільний Університет. – Мюнхен ; Львів, 1994. – 380 с. – Т. 14/15. – С. 245-379.
- 3.157. Мозгова Н. Г. Київська духовна академія, 1819–1920: філософський спадок / Н. Г. Мозгова. – К. : Книга, 2004. – 320 с.
- 3.158. Мозгова Н. Г. Логіко-гносеологічна проблематика в київській духовно-академічній філософії ХІХ – початку ХХ ст. / Н. Г. Мозгова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 170 с.
- 3.159. Мозгова Н. Г. Співвідношення світської і духовної освіти: вітчизняний досвід ХІХ століття / Н. Г. Мозгова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7, Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 11 (24). – С. 126-130.
- 3.160. Мотренко Т. В. Рецепція гегелівських ідей філософською свідомістю Російської імперії ХХ – початку ХХ століть : монографія / Т. В. Мотренко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 387 с.
- 3.161. Московский кружок любомудров // История философии в СССР : в 5 т. / редкол. : В. Е. Евграфов [и др.]. – М., 1968. – Т. 2. – С. 165-169.
- 3.162. Надеждин Н. О современных направлениях изящных искусств: слово, произнесенное ординарным профессором теории изящных искусств и археологии Николаем Надеждиным / Н. Надеждин. – М., [1833]. – 60 с.
- 3.163. Наливайко Д. С. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму : підручник / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова ; гол. ред. Б. Є. Будний. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2001. – 416 с.
- 3.164. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – К. : Мистецтво, 1980. – 288 с.

- 3.165. Некролог Д. М. Велланского // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1847. – Ч. 54, апрель – июнь. – С. 13.
- 3.166. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія і німецька культура / В. М. Нічик. – К. : Укр. центр духовної культури, 2001. – 204 с.
- 3.167. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія та доля її вихованців / В. М. Нічик // Сузір'я : збірник / редкол. : І. Драч (голова) [та ін.]. – К., 1982. – Вип. 16 : Історичне минуле і сучасне Києва у творах дожовтневої і радянської багатонаціональної літератур в наукових дослідженнях. – С. 112-120.
- 3.168. Новалис. Гимны к ночи / Новалис ; пер. с нем. В. Микушевича. – М. : Энигма, 1996. – 192 с.
- 3.169. Новалис (Гарденберг Ф.). Из „Фрагментів” / пер. з нім. О.Фешовця / Новалис // Мислителі німецького романтизму / упоряд. Л. Рудницький, О. Фешовець. – Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2003. – С. 324-333.
- 3.170. Овсянников М. Ф. Очерки истории эстетических учений / М. Ф. Овсянников, З. В. Смирнова. – М. : Изд-во Академии художеств СССР, 1963. – 452 с.
- 3.171. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні : курс лекцій : навч. посіб. для студ. гум. спец. вузів / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К. : Вища школа : Знання, 1999. – 543 с.
- 3.172. Острянин Д. Ф. Материализм и диалектика в отечественном естествознании (конец XVIII – первая половина XIX в.) / Д. Ф. Острянин. – К. : Вища школа, 1984. – 231 с.
- 3.173. Очерки по истории русской журналистики и критики : в 2 т. / Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова, Филол. ин-т ; редкол. : В. Е. Максимов [и др.]. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1950. – Т. 1. – 604 с. ; 1965. – Т. 2. – 516 с.
- 3.174. Паласюк М. І. Ідеї німецького романтизму в українській духовній культурі : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Паласюк Михайло Іванович. – Львів, 2001. – 165 с.

- 3.175. Пашкова А. О. Інтерпретація Шеллінга у вітчизняній філософії початку XIX ст. / А. О. Пашкова // Філософська думка. – 1975. – № 3. – С. 70-79.
- 3.176. Петров Ф. А. Формирование университетского образования в России / Ф. А. Петров : в 4 т. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2002. – Т. 2 : Становление системы университетского образования в России в первые десятилетия XIX века. – 816 с.
- 3.177. Поперечна Г. До проблеми співвідношення мови і світогляду у творчості Олександра Потебні / Галина Поперечна // Наукові записки. Серія Філософія / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – Вип. 14. – С. 43-50.
- 3.178. Поперечна Г. А. Філософська антропологія та історіографія Пантелеймона Куліша : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Поперечна Галина Антонівна. – К., 1998. – 158 с.
- 3.179. Почапский А. М. Развитие философской мысли на Украине: первая половина XIX в. / А. М. Почапский. – К. : Вища школа, 1984. – 128 с.
- 3.180. Проблемы романтизма : сб. науч. тр. / редкол. : И. В. Карташова (отв. ред.) [и др.]. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1990. – 136 с.
- 3.181. Прозоров Г. Материалы для истории Императорской Санктпетербургской медико-хирургической академии, в память пятидесятилетия ее / Г. Прозоров. – СПб. : Военная тип., 1850. – 451 с.
- 3.182. Прокопович Ф. Натурфілософія або Фізика / Ф. Прокопович // Філософські твори : в 3 т. / Феофан Прокопович. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 2. – С. 115-501.
- 3.183. Пыпин А. Н. История русской литературы : в 4 т. / А. Н. Пыпин. – 2-е изд., пересм. и доп. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1903. – Т. 4. – Х, 677 с.
- 3.184. Радлов Э. Л. Очерк истории русской философии / Э. Л. Радлов. – 2-е изд., доп. – Петербург : Наука и школа, 1920. – 99 с.

- 3.185.Разбор физики г. Велланского опытной, наблюдательной и умозрительной и других новейших авторов, учиненный 1834 года. – СПб. : Тип. департамента внеш. торговли, 1834. – Ч. 1. – 129 с.
- 3.186.Развитие естествознания в России (XVIII – начало XX века) / под ред. С. Р. Микулинского, А. П. Юшкевича. – М. : Наука, 1977. – 535 с.
- 3.187.Райков Б. Е. Германские биологи-эволюционисты до Дарвина: Лоренц Окен, Карл Фридрих Бурдах, Мартин Генрих Ратке / Б. Е. Райков ; Ин-т истории естествознания и техники АН СССР. – Л. : Наука, 1969. – 233 с.
- 3.188.Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст / редкол. : В. С. Горський (гол.) [та ін.]. – К. : КМ Академія, 2002. – 312 с.
- 3.189.Розанов Н. Воспоминания о Д. Велланском / Н. Розанов // Русский вестник. – 1867, ноябрь. – Т. 72. – С. 99-137.
- 3.190.Романтизм // Энциклопедический словарь : в 41 т., 82 полут. / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1899. – Т. 27, полут. 53. – С. 59-66.
- 3.191.Романтизм: открытия и традиции : межвуз. тематич. сб. науч. тр. / редкол. : И. В. Карташова (отв. ред.) [и др.]. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1988. – 151 с.
- 3.192.Русские люди: жизнеописания соотечественников, прославившихся своими деяниями на поприще науки, добра и общественной пользы. – СПб. ; М. : Изд. М. О. Вольфа, 1866. – Т. 2. – 600 с.
- 3.193.Русские эстетические трактаты первой трети XIX века : в 2 т. / редкол. : М. Ф. Овсянников (пред.) [и др.] ; сост., вступ. ст. и примеч. З. А. Каменского. – М. : Искусство, 1974. – Т. 2. – 647 с.
- 3.194.Русское общество 40-50-х годов XIX в. / сост. Н. И. Цимбаева. – М. : МГУ, 1991. – Ч. 1 : Записки А. И. Кошелева. – 235 с.
- 3.195.Руська трійця // Довідник з історії України / Ін-т історичних досліджень ЛНУ ім. І.Франка ; заг. ред. І. Підкопи, Р. Шуста. – Вид. 2-ге, доопрац. і доп. – К., 2001. – С. 699-700.

- 3.196. Савельева М. Ю. Возвращение натурфилософии / М. Ю. Савельева // Практична філософія. – 2006. – № 3 (21). – С. 5-13.
- 3.197. Савельева М. Ю. После Канта / М. Ю. Савельева. – К. : ПАРАПАН, 2006. – 152 с.
- 3.198. Сакулин П. Н. Из истории русского идеализма. Князь В. Ф. Одоевский: мыслитель, писатель / П. Н. Сакулин. – М. : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1913. – Т. 1, ч. 1. – 616 с.
- 3.199. Сахаров В. И. О бытовании шеллингианских идей в русской литературе / В. И. Сахаров // Контекст-1977 : лит.-теорет. исслед. / редкол. : Н. К. Гей, А. С. Мясников, П. В. Палиевский. – М., 1978. – С. 210-226.
- 3.200. Сенковский О. И. Германская философия / О. И. Сенковский // Фридрих Шеллинг: pro et contra. Творчество Фридриха Шеллинга в оценке русских мыслителей и исследователей : антология / Ин-т философии РАН ; сост., вступ. ст. В. Ф. Пустарнакова ; Д. К. Бурлака (отв. ред.). – СПб., 2001. – С. 92-95. – (Русский путь).
- 3.201. Сергієнко Г. Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів, 1826–1850 / Г. Я. Сергієнко. – К. : Наук. думка, 1971. – 300 с.
- 3.202. Систематический каталог книг библиотеки Киевской Духовной академии / сост. А. С. Крыловский. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1896. – Т. 2 : Философия, вып. 4 : Сочинения философов, история философии, логика, гносеология и метафизика. – 213 с.
- 3.203. Сініцина А. В. Історико-філософські ідеї українського романтизму (П. Куліш, М. Костомаров) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Сініцина Алла Василівна. – Івано-Франківськ, 2001. – 194 с.
- 3.204. Скуратовский В. Константин Гамсахурдиа / В. Скуратовский // Столичные новости. – 2004. – 20 июля – 9 авг. (№ 28 (318)). – С. 4.
- 3.205. Смирдин А. Германская философия / А. Смирдин // Библиотека для чтения. – 1835. – Т. 9. – С. 83-116.

- 3.206. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт ; пер. з англ. П. Таращука. – К. : Основи, 1994. – 223 с.
- 3.207. Степанов Н. Н. Романтизм как культурно-исторический тип: опыт междисциплинарного исследования / Н. Н. Степанов // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века : материалы междунар. науч. конф., 18 мая 2001 г., Санкт-Петербург. – СПб. : Санкт-Петербург. филос. о-во, 2001. – С. 232-242. – (Серия «Symposium» ; вып. № 12).
- 3.208. Стратий Я. М. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии / Я. М. Стратий, В. Д. Литвинов, В. А. Андрушко. – К. : Наук. думка, 1982. – 347 с.
- 3.209. Стратий Я. М. Проблемы натурфилософии в философской мысли Украины XVII в. / Я. М. Стратий ; отв. ред. В. М. Ничик. – К. : Наук. думка, 1981. – 208 с.
- 3.210. Стратий Я. М. Філософія в Києво-Могилянській академії / Я. М. Стратий // Київ в історії філософії України / уклад. В. С. Горський [та ін.]. – К. : КМ Академія : Пульсари, 2000. – С. 74-129.
- 3.211. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний ; пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вступ. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.
- 3.212. Сугай Л. А. Термины «культура», «цивилизация», «просвещение» в России XIX – начала XX века / Л. А. Сугай // Труды ГАСК / Гос. академия славянской культуры. – М., 2000. – Вып. 2 : Мир культуры. – С. 39-53.
- 3.213. Супрун А. Г. Філософські погляди М. Гоголя в контексті українського романтизму : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Супрун Аліна Григорівна. – К., 2004. – 168 с.
- 3.214. Татарик П. Й. Веланський Д. М. (1774–1847) / П. Й. Татарик // Український медичний архів / за ред. О. Затонської (відп. ред.), Д. Альперна [та ін.]. – Х., 1931. – Т. 7, зош. 1. – С. 135-139.

- 3.215. Творчість Т. Г. Шевченка у філософській культурі України : зб. наук. пр. / АН України, Ін-т філософії ; відп. ред. М. І. Лук. – К. : Наук. думка, 1992. – 142 с.
- 3.216. Тертерян И. Романтизм как целостное явление / И. Тертерян // Вопросы литературы. – 1983. – № 4. – С. 151-181.
- 3.217. Титов Ф. И. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.) : историческая записка / Ф. И. Титов. – К. : Тип. Киево-Печер. Успенской Лавры, 1915. – 432 с.
- 3.218. Ткаченко А. Ф. Велланский Д. / А. Ф. Ткаченко // Российские деятели украинского происхождения: история отношений Украины и России в лицах за 337 лет (1654–1991) / А. Ф. Ткаченко. – К. : Арістей, 2005. – С. 407.
- 3.219. Ткачук М. Києво-Могилянська академія і становлення академічної філософії в Україні / М. Ткачук // Філософська думка. – 2000. – № 4. – С. 37-57.
- 3.220. Тураев С. В. Концепция личности в литературе романтизма / С. В. Тураев // Контекст–1977 : лит.-теорет. исслед. / редкол. : Н. Гей [и др.]. – М., 1978. – С. 227-247.
- 3.221. Українська література в портретах і довідниках. Давня література – література ХІХ ст. : довідник / редкол. : С. П. Денисюк, В. Г. Дончик, П. П. Кононенко [та ін.]. – К. : Либідь, 2000. – 360 с.
- 3.222. Українські поети-романтики 20–40-х років ХІХ ст. / вступ. ст. І. Айзеншток. – К. : Дніпро, 1968. – 636 с.
- 3.223. Федів Ю. О. Історія української філософії : навч. посіб. / Ю. О. Федів, Н. Г. Мозгова ; наук. ред. Г. І. Волинка. – К. : Україна, 2001. – 512 с.
- 3.224. Филиппов М. М. Судьбы русской философии / М. М. Филиппов // Русское богатство. – 1894. – № 1. – С. 86-115 ; № 3. – С. 131-160.
- 3.225. Философия Шеллинга в России / отв. ред. В. Ф. Пустарнаков. – СПб. : РХГИ, 1998. – 527 с.

- 3.226. Философская культура Украины и отечественная общественная мысль XIX – XX вв. / отв. ред. Н. И. Лук. – К. : Наук. думка, 1990. – 268 с.
- 3.227. Философская мысль в Киеве : ист.-филос. очерк / В. Д. Белодед, В. А. Буслинский, А. К. Бычко [и др.] ; редкол. : В. И. Шинкарук (отв. ред.) [и др.]. – К. : Наук. думка, 1982. – 357 с.
- 3.228. Философские идеи А. И. Галича // История философии в СССР : в 5 т. / редкол. : В. Е. Евграфов [и др.]. – М. : Наука, 1968. – Т. 2. – С. 161-165.
- 3.229. Философы России XIX–XX столетий: биографии, идеи, труды / ведущий авт., сост. и гл. ред. П. В. Алексеев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Академ. проект, 1999. – 944 с.
- 3.230. Фихте И. Г. Основы общего наукоучения / И. Г. Фихте // Сочинения : в 2 т. – СПб., 1993. – Т. 1. – С. 217-238.
- 3.231. Фишер К. Шеллинг, его жизнь, сочинения и учение / Куно Фишер ; пер. с 2-го доп. нем. юбил. изд. Н. О. Лосского. – СПб. : Изд. Д. Е. Жуковского, 1905. – XXVI, 893 с.
- 3.232. Філософська думка на Україні : біобібліогр. словник / відп. ред. В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик [та ін.]. – К. : Пульсари, 2002. – 244 с.
- 3.233. Фіхте Й. Г. Із праці „Промови до німецької нації” / Й. Г. Фіхте / пер. з нім. Г. Кімак // Мислителі німецького романтизму / упоряд. Л. Рудницький, О. Фешовець. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 110-134.
- 3.234. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія / відп. ред. Ф. П. Шевченко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 173 с.
- 3.235. Чижевський Д. І. Історія української літератури / Д. І. Чижевський ; вступ. ст. М. Наєнка. – К. : Академія, 2003. – 568 с.
- 3.236. Чижевський Д. І. Нариси з історії філософії на Україні / Д. І. Чижевський. – К. : Кобза, 1992. – 230 с. – (Спадок).
- 3.237. Чижевський Д. І. Українська філософія / Д. І. Чижевський // Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С. 176-188.

- 3.238. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Д. І. Чижевський ; підгот. тексту, мовна ред. та вступ. ст. Л. Ушкалова. – Х. : Акта, 2003. – 432 с.
- 3.239. Чижевський Д. І. Філософські ідеї Шеллінга (1776–1854) на Україні / Д. І. Чижевський // Проблеми філософії. – 1992. – Вип. 92 : Історія філософії і культура. – С. 28-34.
- 3.240. Чикин С. Я. Велланский Д. М. / С. Я. Чикин // Врачи-философы / С. Я. Чикин. – М. : Медицина, 1990. – С. 223-226.
- 3.241. Чистович Я. А. Илья Васильевич Буяльский / Я. А. Чистович // Русская старина, 1876. – Т. 15, январь – апрель. – С. 289-310; С. 599-616.
- 3.242. Шад І. Б. Фрагменти з творів „Логіка” та „Природне право” / І. Б. Шад ; перекл. І. Огородника // Хроніка-2000 : Український культурологічний альманах / редкол. : Ю. Боряк (гол. ред.) [та ін.]. – К., 2000. – Вип. 37/38 : Україна : філософський спадок століть, [кн. 1]. – С. 351-357.
- 3.243. Шамрай А. Перші спроби романтичної драми / А. Шамрай // Харківська школа романтиків : статті : у 3 т. / ред. і приміт. А. Шамрая. – Х., 1930. – Т. 3. – С. 5-29.
- 3.244. Шевчук В. О. Іриней Фальківський – завершувач поетичних традицій Київського атенею / В. О. Шевчук // Муза Роксоланська: українська література XVI – XVIII століть : у 2 кн. / В. О. Шевчук. – К., 2005. – Кн. 2 : Розвинене бароко. Пізнє бароко. – С. 617-620.
- 3.245. Шеллинг Ф. В. Й. О мировой душе / Ф. В. Й. Шеллинг // Собрание сочинений : в 2 т. / пер. с нем. М. И. Левиной ; примеч. А. В. Гулыги, М. И. Левиной ; сост., ред., авт. вступ. ст. А. В. Гулыга. – М., 1987. – Т. 1. – С. 89-181. – (Серия : Философское наследие).
- 3.246. Шеллинг Ф. В. Й. Первый набросок системы натурфилософии / Ф. В. Й. Шеллинг ; пер. с нем. З. Н. Зайцевой // Философские науки, 1973. – № 1. – С. 129-133.
- 3.247. Шеллинг Ф. В. Й. Система мировых эпох : мюнхенские лекции, 1827–1828 гг. в записи Эрнста Ласо / Ф. В. Й. Шеллинг ; пер. с нем. Е.

- Борисова ; подгот. текста и вступ. ст. З. Петц. – Томск : Водолей, 1999. – 320 с.
- 3.248. Шеллинг Ф. В. Й. Система трансцендентального идеализма / Ф. В. Й. Шеллинг ; пер. с нем., библиогр., примеч. и прилож. И. Я. Колубовского ; вступ. ст. и прилож. И. Широкова. – Л. : Соцэкгиз, 1936. – XIX, 480 с.
- 3.249. Шеллинг Ф. В. Й. Философские исследования о сущности человеческой свободы / Ф. В. Й. Шеллинг ; пер. Л. Мееровича. Бруно или о божественном и естественном начале вещей / Ф. В. Й. Шеллинг ; пер. О. Давыдовой ; под ред. Э. Л. Радлова. – СПб. : Изд. Д. Е. Жуковского, 1908. – X, 164 с.
- 3.250. Шеллинг Ф. В. Й. Философия искусства / Ф. В. Й. Шеллинг ; пер. с нем П. С. Попова. – М. : Мысль, 1966. – 496 с.
- 3.251. Фридрих Шеллинг: pro et contra. Творчество Фридриха Шеллинга в оценке русских мыслителей и исследователей : антология / Ин-т философии РАН ; сост., вступ. ст. В. Ф. Пустарнакова ; Д. К. Бурлака (отв. ред.) ; примеч. М. А. Ходанович. – СПб. : РХГИ, 2001. – 688 с. – (Русский путь).
- 3.252. Шляермахер Ф. Д. Е. Из праці „Про релігію: промови до освічених людей, серед тих, які її зневажають” / Ф. Д. Е. Шляермахер ; пер. з нім. А. Дахнія // Мислителі німецького романтизму / упоряд. Л. Рудницький, О. Фешовець. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 210-305.
- 3.253. Шпет Г. Г. Очерк развития русской философии / Г. Г. Шпет // Сочинения. – М., 1989. – С. 9-342.
- 3.254. Щелбанина Г. Н. Антропологическая философия в России начала XIX века (Д. М. Велланский – А. И. Галич) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.03 «Социальная философия и философия культуры» / Щелбанина Галина Николаевна. – Минск, 1992. – 19 с.

- 3.255.Юдкин-Рипун И. Н. Культура романтики : пер. с укр. / И. Н. Юдкин-Рипун. – К. : Наука-Сервис, 2001. – 481 с.
- 3.256.Яценко Я. Романтизм / Я. Яценко // Історія української літератури ХІХ ст. : у 3 кн. / ред. М. Т. Яценко. – К. : Либідь, 1995. – Кн. 1. – С. 240-312.
- 3.257.Beiser F.C. The fate of reason: German philosophy from Kant to Fichte / F. C. Beiser. – Cambridge : Harvard University Press, 1987. – xi, 395 p.
- 3.258.Esposito J. Schelling's Idealism and Philosophy of Nature / J. Esposito. – Lewisburg : Bucknell University Press, 1977. – 294 p.
- 3.259.Kroeber K. Romantic Fantasy and Science Fiction / K. Kroeber. – New Haven : Yale University Press, 1988. – vii, 188 p.
- 3.260.Moore B. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling / B. Moore // Philosophy : The Power of Ideas / B. Moore, K. Bruder. – 6th ed. – Boston, 2004. – P. 221-245.
- 3.261.Oken L. Die Zeugung. Lehrbuch der Natuphilosophie / Lorenz Oken. – Bamberg und Würzburg, 1805. – 216 S.
- 3.262.Oken L. Lehrbuch der Naturphilosophie / Lorenz Oken. – Jena, 1811. – 782 S.
- 3.263.Reed W. L. Meditations on the Hero: A Study of the Romantic Hero in Nineteenth Century Fiction / W. L. Reed. – New Haven : Yale University Press, 1974. – x, 207 p.
- 3.264.Sallis J. Fichte and the Problem of System / J. Sallis // Man had World. – № 9. – 1976. – P. 75-90.